

Van de uitgever

Met ingang van jaargang 2008 wijzigt de verschijningsvorm van het *Tijdschrift voor Taalbeheersing*. Hetzelfde geldt voor haar “zustertijdschriften” *Nederlandse Letterkunde* en *Nederlandse Taalkunde*. Wij willen deze vernieuwing als uitgever graag toelichten.

Zowel redactie als uitgever willen het *Tijdschrift voor Taalbeheersing* als wetenschappelijk publicatieplatform ook in de toekomst behouden. Daarom is in samenspraak met, en met financiële ondersteuning van, de Nederlandse Taalunie een model ontwikkeld waarbij het tijdschrift levensvatbaar blijft, en tegelijkertijd de hoeveelheid wetenschappelijke informatie niet wordt ingeperkt.

De gedrukte versie van het tijdschrift blijft bestaan. Hoewel het aantal afleveringen teruggaat van vier naar drie blijft de totale omvang van de artikelen op jaarbasis minstens gelijk. Alle rubrieken worden exclusief in de webomgeving uitgebracht.

De digitale versie van het tijdschrift (te vinden onder www.letterentijdschriften.nl) bevat naast deze rubrieken en het meeste actuele nummer *ook* een archief van alle verschenen nummers, vooralsnog vanaf jaargang 2000. Het archief is uiteraard geheel doorzoekbaar, en men kan de individuele artikelen in pdf-formaat downloaden. Hoewel veel elementen van de website voor iedereen toegankelijk zijn kunnen alleen abonnees de volledige tekst van het meest actuele nummer en van het archief raadplegen.

Een bijkomend voordeel van de digitale versie is dat het nu mogelijk wordt elementen op te nemen die niet in de gedrukte versie zouden passen. Men kan hierbij denken aan bijvoorbeeld kleurenfoto's, facsimile's, geluidsbestanden, en uitgebreide vragenlijsten gebruikt bij experimenten.

Het nieuwe product heeft zo een evidente meerwaarde boven de vertrouwde traditionele vorm. Om deze aantrekkelijke mogelijkheden te financieren zijn wij genoodzaakt de abonnementsprijzen te verhogen. De hier gepresenteerde vernieuwing van het *Tijdschrift voor Taalbeheersing* vergt immers een investering die door alle partijen die belang hebben bij het tijdschrift moet worden gedragen, wil het tijdschrift zijn positie als vooraanstaand Nederlandstalig wetenschappelijk publicatieplatform handhaven en versterken.

Optimal innovations

Retorische en cognitieve karakterisering van een stijlfiguur

1. Inleiding

Arjan Ederveen startte een aflevering uit zijn 30-minuten serie uit de jaren '90 van de vorige eeuw met de volgende zin.

- (1) We gaan vanavond praten en de problemen die daarbij komen kijken.

Ederveen persifleert hier de zin waarmee presentator Henk Mochel zijn programma "Rondom Tien" steevast opende: "We gaan vanavond praten over X en de problemen die daarbij komen kijken", waarbij voor 'X' het gespreksthema van die avond werd ingevuld. Het persiflerende effect van Ederveen's zin is niet zozeer gebaseerd op het 'nieuwe' of strikt innovatieve van (1), maar werkt op basis van een nabootsing van de *staande expressie* die de openingszin van Mochel's destijds was. Een combinatie in één talige uitdrukking van het *bekende* en het *nieuwe* noemt Giora (2003) een *optimal innovation*. Ze definieert haar zogeheten *optimal innovation hypothesis* als volgt:

- (2) "For innovation to be "optimal" it should involve
- a novel response, but
 - such that would also allow for the recovery of a salient meaning from which that novel meaning stems, in order that the similarity and difference between them may be assessable (...)" (Giora 2003, 176)

Samenvatting

Rachel Giora's *optimal innovation hypothesis* is een stelling over het (semantische) effect van een bepaald type talige innovatie. Taalgebruikers beoordelen innovaties als 'optimaal' wanneer die een bepaalde nieuwe betekenis oproept maar tegelijkertijd de mogelijkheid biedt om een al bestaande 'salient' betekenis te construeren vanwaaruit de nieuwe voortvloeit. *Weapons of mass distraction* is zo'n innovatie – optimaal omdat de nieuwe betekenis 'distraction' gekoppeld kan worden aan de bestaande, met de staande expressie opgeroepen betekenis *weapons of mass destruction*. Samen leveren die dan de betekenis *weapons of mass destruction = distraction op*. In dit artikel doe ik allereerst een poging om het soort innovaties waarop Giora's hypothese betrekking heeft nader in kaart te brengen. De belangrijkste uitkomst daarvan is dat de saillante betekenis altijd verbonden is met een staande expressie waarop de innovatie varieert. Daarnaast tracht ik het verwerkingsproces van dergelijke innovatieve taaluitingen te preciseren, en met name de wijze waarop die de dubbele betekenis-toekenning tot stand komt. Het verwerken en begrijpen van een optimal innovation is bijzonder om dat daarbij specifiek talige kennis betrokken moet worden die niet in de input is gegeven.

Elders (Giora *et al.* 2004) voegt ze hier aan toe dat een expressie optimaal innovatief is wanneer beide responses in de gebruikscontext ook *relevant* zijn. Ederveens zin voldoet aan die twee criteria; Mochels zin verschaft zijn persiflage de ‘salient meaning’ terwijl de weggelaten voorzetselgroep *over X* een ‘novel response’ oproept of mogelijk maakt. De relevantie van beide responses volgt uit het feit dat de hoorder enerzijds de gepersifleerde zin herkent, dus weet *wat* er gepersifleerd wordt, terwijl de innovatie – de weggelaten constituent *over X* – een response als ‘dat programma gaat eigenlijk altijd over hetzelfde’ ontlokt.

Giora’s hypothese is een stelling over het (semantische) *effect* van een talige innovatie; het gaat haar om de ‘recovery’ van een bekende/bestaande (i.e. ‘salient’) response en een ‘novel’ response die een uiting activeert hetgeen zo de innovatie ‘optimal’ maakt. Met name de eerste response onderscheidt het fenomeen dat ze op het oog heeft van ‘pure’ innovaties. Dat laat onverlet dat naar mijn idee een optimal innovation betrekking heeft op een onderscheidbare *stijlfiguur* – een talig artefact dus, en dat we de twee typen responses kunnen terugvoeren op de vormelijke en conceptuele eigenschappen van die figuur. De twee vragen die ik in deze bijdrage aan de orde stel zijn dan ook hoe die vormelijke aspecten gekarakteriseerd kunnen worden, en hoe de verwerking ervan aanleiding geeft tot de twee soorten responses die Giora noemt. Als schot voor de boeg beschouwen we twee van de (Engelse) voorbeelden die Giora geeft (zie 3-4).

- (3) Weapons of mass distraction
- (4) A peace of paper

De expressie *weapons of mass distraction* is afkomstig uit een Engels theaterstuk waarin de oorlogsplannen van de Britse en Amerikaanse regering tegen Irak worden bekritiseerd (zie Giora *et al.* 2004, 115). In de propaganda rond die plannen speelde, zoals bekend, Iraks vermeende bezit van massavernietigingswapens een belangrijke rol. De vervanging van *destruction* voor *distraction* leidt tot een nieuwe response die de taalgebruiker toevoegt aan de response op de staande uitdrukking: de beschuldiging “Irak bezit massavernietigingswapens” wordt zo ontmaskerd als een poging om de aandacht van de publieke opinie af te leiden van de ‘ware’ motieven om die oorlog te voeren (Rich 2006, 95). Om die reden is *weapons of mass distraction* een optimale innovatie. Op soortgelijke wijze werkt de optimal innovation in (4), een trouvaille waarmee in een Israëlische krant een bepaald vredesverdrag afgedaan werd als ‘papieren vrede’ (waardeloos dus).

De voorbeelden suggereren dat een optimal innovation ontstaat door een *staande* expressie (*weapons of mass destruction, piece of paper*) als uitgangspunt te nemen en daarop ‘op een bepaalde wijze’ een variatie aan te brengen. In de voorbeelden (3) en (4) bestaat die ‘bepaalde wijze’, als gezegd, uit het *vervangen* van een onderdeel uit de staande expressie door een ‘nieuw’ element dat fonetisch sterk verwant is aan het bekende element. De vraag is dan of we nog meer van zulke procedés kunnen onderscheiden. De voorbeelden in (5) suggereren dat dat inderdaad het geval is.¹

- (5) a. Ons paradelammetje
(reclame voor lamsvlees)
- b. Kiplekkerder
(reclame voor een smaakoppepper voor kipfilet)

Net als *weapons of mass distraction* is (5)a gebaseerd op vervanging van een bepaald onderdeel uit de staande expressie *paradepaardje* (*paardje* door *lammetje*), maar de relatie tussen het vervangen en het vervangende onderdeel is nu eerder *semantisch* dan fonetisch/prosodisch. In *Kiplekkerder* klinkt de staande expressie *kiplekker* door, maar deze innovatie voert terug op de morfologische regel in het Nederlands voor de vorming van de overtreffende trap. Nog een verschil is dat de voorbeelden in (5) een (samengesteld) woord als uitgangspunt nemen terwijl de expressies in (3-4) gebouwd zijn op een woordgroep. Deze informele observaties roepen de eerste vraag op die in dit artikel aan de orde is: *Hoe zijn de combinaties van staande expressie en innovatie structureel te karakteriseren?*

De voorbeelden in (3-4) suggereren eveneens de cruciale rol van een staande uitdrukking bij de *verwerking* van optimal innovations. Zo kunnen we met wat passen en meten uiting (3) parafraseren als een ‘nieuwe’ expressie *weapons that are capable of massive destruction*, maar de innovatie *weapons that are capable of massive distraction* lijkt eerder op een verschrijving dan op een optimal innovation. Met andere woorden, de tweevoudige response waarover Giora spreekt kan alleen goed verklaard worden door ervan uit te gaan dat de lezer/hoorder in de gaten heeft dat er een uitdrukking in het spel is die z/hij ‘al kent’ en die uitdrukking ook bij de verwerking betreft. Dat is minder triviaal dan het wellicht op het eerste gezicht lijkt. Het verwerken en begrijpen van een optimal innovation is bijzonder om dat daarbij specifiek talige kennis betrokken moet worden *die niet in de input is gegeven* (uiteindelijk komen de staande expressies *weapons of mass destruction* en *piece of paper* in 3-4 niet voor!). Optimal innovations zijn, om te variëren op Martinus Nijhoffs fameuze aansporing, gevallen van *kijk maar, er staat ook wat er niet staat!* De betekenis die de taalgebruiker toekent aan een optimal innovation impliceert daarom een integratie van conceptuele structuren die er geen van beide echt ‘staan’. We begrijpen *weapons of mass distraction* door daar op de een of andere wijze ook de (betekenis van) de staande expressie *weapons of mass destruction* bij te betrekken. De tweede kwestie die ik in dit artikel aan de orde stel is daarom *hoe we zo’n bijzonder verwerkingsproces kunnen verantwoorden in termen van een theorie van taalverwerking, en hoe kennis van staande expressies bij het interpreteren van optimal innovations is betrokken.*

De twee hierboven afgeleide vragen bepalen de opbouw van dit artikel: in sectie 2 staat de structuur van optimal innovations centraal en in sectie 3 de verwerking ervan. Sectie 4 sluit het artikel af met een aantal conclusies. Alvorens echter met deze zaken aan te vangen, wil ik kort stilstaan bij de optimal innovation als (retorische) figuur. Zoals eerder gezegd: Giora’s term optimal innovation draagt de *response* van de taalgebruiker in zich: een lezer/hoorder *beoordeelt* een innovatieve expressie als ‘optimaal’ wanneer die aanleiding geeft tot twee responses (experimentele evidentie voor die hypothese wordt gerapporteerd in Giora *et al.* 2004). Au fond is een optimal innovation daarom geen stijlfiguur of een aanduiding daarvoor, maar een hypothese over het effect van zulke figuren. De vraag is dan wat, in termen van stijlfiguren, het bereik is van de hypothese. Dat probleem wordt gecompliceerd door het feit dat die dubbele betekenis/response kenmerkend is voor zo ongeveer *iedere* retorische categorie (vergelijk Maes & Schilperoord 2007). In die zin zouden dus ook, bijvoorbeeld, metaforen en hyperbolen onder het bereik van de hypothese vallen.² Zo’n uitholling lijkt me op voorhand niet erg wenselijk. Je kunt bovendien op basis van de voorbeelden die Giora bespreekt (en als experimentele stimuli gebruikt) opmaken dat ze daarbij niet metaforen of hyperbolen op het oog heeft. De *woordspeling* lijkt er nog het dichtst bij in de buurt te komen

(zie 5), zij het dat het ook om *woordgroep-spelingen* kan gaan (zie 3–4). Een woord(groep)spe-ling kan weliswaar de ‘drager’ zijn van een metaforische conceptualisering, zoals het geval is in (4): PEACE IS PAPER; maar evengoed van een ‘normale’ predicatie, zoals in (3): WEAPONS OF MASS DESTRUCTION IS DISTRACTION. De expressie *a peace of paper* is zo beschouwd niet zozeer optimaal innovatief vanwege de verrassende metaforische conceptualisering van de gedachte dat die vrede waardeloos is, maar vanwege de wijze waarop die conceptualisering talig gestalte krijgt. Dit alles lijkt te suggereren dat de optimal innovation-hypothese allereerst betrekking heeft op een *taalvorm* en niet op een bepaalde retorische conceptualisering van een gedachte-inhoud (zoals geldt voor metaforen en hyperbolen).³ Ook met het oog op het aan te leggen corpus voor dit onderzoek (zie sectie 2) ben ik daarom uitgegaan van de gedachte dat het bereik van de hypothese betrekking heeft op talige artefacten die worden gekenmerkt door de combinatie van een staande, geconventionaliseerde expressie (een woord of woordgroep, zie bijvoorbeeld Schilperoord 1999 [2002]) met een ‘nieuw’ element (een morfeem of een woord). Maar omdat dat nogal een mond vol is, zal ik de betreffende taalvorm aanduiden als optimal innovations, en om de zaak nog wat korter te sluiten gebruik ik de afkorting OI.

2. Structuurkenmerken van optimal innovations

Deze sectie beschrijft een analyse van de structuurkenmerken van optimal innovations, en biedt zo een inventaris van de *sjablonen* waarop ze gebouwd zijn. Het uitgangspunt daarbij is dat een optimal innovation gevormd is door een algemene operatie van *unificatie* van de formele en/of semantische kenmerken van een staande expressie en die van een bepaald ‘nieuw’ element. De vraag in deze sectie is hoe die unificatie z’n beslag krijgt. Om dat te onderzoeken is een corpus optimal innovations aangelegd (zie de bijlage). De set criteria om een expressie⁴ daarin op te nemen zijn de volgende:

- de expressie is een *niet bestaand(e)* woord of uitdrukking;
- er moet een *duidelijk benoembare* staande expressie in zijn te herkennen;
- de noviteit (en daarmee de dubbele betekenis) volgt niet uit de gebruikscontext, maar uit *linguïstische eigenschappen* van de expressie.

Een voorbeeld is de expressie ‘het schip verging *met man en kruik*’, afkomstig uit een gedicht van een schipbreuk die te wijten was aan een dronken stuurman (www.ouwetukker.nl/logboek/liederenboek/stormopzee.htm). *Met man en kruik* is geen bestaande uitdrukking (criterium 1; een google zoektocht leverde 2 hits op, 21/02/08), de staande expressie *met man en muis* is evident (criterium 2; google leverde ruim 11.000 hits op) en de dubbele betekenis volgt niet uit de gebruikscontext, maar uit de vervanging van *muis* door *kruik* (criterium 3). Kennis van de context helpt uiteraard bij het doorzien van de functie van de innovatie, maar het derde criterium dient om gevallen uit te sluiten waarbij een ‘ongeschonden’ staande expressie in een zodanige context wordt geplaatst dat een dubbele response volgt (cq. ‘wij weten van wanten’ in een advertentie voor een handschoenmerk). De verzamelde expressies zijn vervolgens geanalyseerd volgens de volgende stappen (6).

- (6)
1. wat is de *staande expressie*?
 2. wat is de *innovatie*?
 3. welke prosodische/semantische associatie bevat de expressie?
 4. hoe is de unificatie op grond van 1-3 te karakteriseren?

Op basis van deze analytische procedure blijken *drie* vormen van unificatie te kunnen worden onderscheiden, die in de komende subsecties één voor één aan bod komen (2.1 tot en met 2.3). Ik duid ze aan als *fusies*, *splitsingen*, en *vervangingen*. Met die set is in elk geval het corpus (vrijwel) uitputtend te beschrijven (een aantal lastig te classificeren gevallen komen aan het eind van deze sectie aan de orde). Of ze volstaan voor de beschrijving van ‘alle’ optimal innovations, zal uit nader onderzoek moeten blijken. De staande expressie waarop een OI is gebouwd noem ik de *grondvorm*, afgekort *GV*, en de innovatie de *nieuwvorm*, afgekort *NV*. De unificatievormen duid ik aan als *sjablonen*. De betekenissen van *GV* en *NV*, ten slotte, duid ik aan als de *saillante* en de *nieuwe* betekenis.

2.1 *Fusies*

We bezien de OIs in (7).

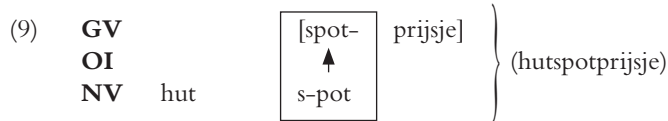
- (7)
- a. Bon appetit fours
(reclame voor een koekjesmerk)
 - b. Bescherm(t) ook tegen gaatjes in de hand
(voor een tandpasta)
 - c. Biefstukken lekkerder
(voor een vleessmaak-oppepper)
 - d. Voor een hutspotprij(s)je
(voor kant-en-klare stampot)
 - e. Sliptongstrelend
(voor een vissmaak-oppepper)
 - f. Krokant en klare kip
(voor een kipsmaak-oppepper)

De unificatie van de OIs in (7) voert terug op een *gedeeld* element van de *GV* en de *NV*: *petit* in *bon appetit fours*, *gaatjes* in *bescherm(t) tegen gaatjes in de hand*, *stukken* in *biefstukken lekkerder*, et cetera. Het gedeelde element kan een woord zijn (*gaatjes* in 7b), of een woorddeel (*tong* in 7e), een deel daarvan (*(s)pot* in 7d) of een combinatie van die twee (7a, c, f). Unificatie lijkt in deze gevallen dus te berusten op een *fusie* van een *GV* en een *NV*. Kenmerkend is dat de *GV* en de *NV* elk op zich geheel gehandhaafd blijven, maar dat op basis van het gedeelde element toch een innovatie ontstaat. De *GV* in deze voorbeelden is telkens een generieke term, niet toevallig ook telkens de *claim* ten aanzien van het geadverteerde product (zie 8).

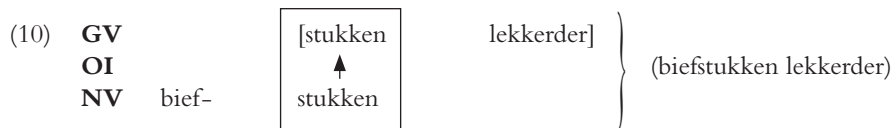
- (8)
- a. bon appetit
 - b. gaatje/gat in de hand
 - c. stukken lekkerder
 - d. spotprij(s)je
 - e. tongstrelend
 - f. kant en klare/klaar

Optimal innovations

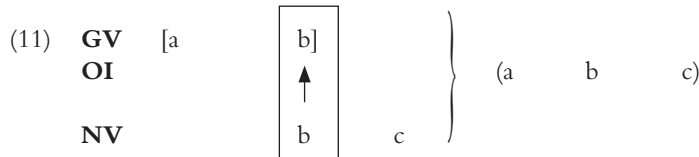
Het idee is dat de lijst in (8) vrij gebruikelijke, ‘bekende’ productclaims zijn in reclameboodschappen, terwijl de producten waarover die claims gedaan worden juist een noviteit zijn (7b is mogelijk een uitzondering). Dus die laatste fungeren in fusies als de NVs. Omdat GV en NV samen genomen zijn op basis van een gedeeld element, is de relatie ertussen noodzakelijk *fonetisch* – een identiek element is immers de basis van een fusie. Om GV, NV en OI samen met het sjabloon overzichtelijk te kunnen presenteren, hanteer ik vanaf nu een grafische conventie waarvan (9) een illustratie biedt. Het gaat daar om de vorming van de OI *hutspotprijkje* (waarbij de verbindingstreepjes aanduiden om welke woorddelen het gaat).

We herkennen in (9) allereerst de GV (tussen vierkante haken), de NV en de OI (tussen ronde haken) – de resultaten van de analytische stappen 1 en 2. In het kader wordt de relatie tussen GV en NV geëxpliciteerd, en daarmee het betreffende sjabloon (stap 4). De pijl in het kader duidt de talige aard van de GV-NV-relatie aan (stap 3; die is in dit geval als *fonetisch* aan te duiden). Het geval van een combinatie van een gedeeld woord/woorddeel (7c bijvoorbeeld), is weergegeven in (10).

De algemene gedaante van het fusie-sjabloon is daarom (11).

Merk op dat in de gegeven voorbeelden het gefuseerde element slechts in één geval dezelfde semantische rol in de GV en NV heeft (7b). In andere gevallen betreft het een homoniem (7c en e), of is het gewoon niet benoembaar (7a, d en f). In één geval is het fusie-deel van noch de GV, noch de NV een discreet element: *hut-spot en *pot-prijkje. Een bijzonder geval van fusie is (12).

- (12) droomsoezen
 (reclame voor een merk roomsoezen)

Deze OI wijkt enigszins af van ‘normale’ fusies omdat de GV ervan niet een staande expressie is, maar een morfologische constructie die we kunnen weergeven als (13).

- (13) {droom + N}

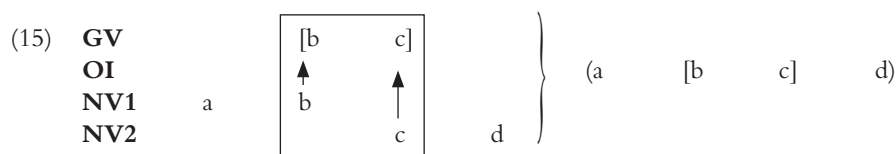
Met (13) kun je expressies vormen die een uitzonderlijk geval aanduiden van het object waar het substantief de gedachte aan oproept (*droomvakantie*, *droomvrouw*, *droomlinksbuiten*, et cetera). Me dunkt dat we (13) als de GV van (12) kunnen aanmerken waarmee de betekenis zoiets is als ‘uitzonderlijk geval van roomsoes’: een *droomroomsoes*. De OI ontstaat op basis van het gemeenschappelijke element *room* in de GV (*droom* + N) en de NV (*roomsoes*) en dus kunnen we (12) als een fusiegeval analyseren.

2.2 Splitsingen

Bezie nu de expressie in (14).

(14) Men neme een pan. Klaar.

Splitsingen zijn een randgeval van OIs omdat in uitingen als (14) welbeschouwd niets onbestaands staat. De OI wordt hier gevormd door een bepaalde GV (*panklaar*) uiteen te nemen waarbij het eerste deel in de éne NV, en het tweede deel in de andere NV terugkeert. De relatie tussen GV en NVs is dus identiteit per samenstellend deel. Het algemene sjabloon is (15).

Bijzonder is hier dat het de NVs lijken te zijn waarvan de betekenis herleidbaar moet blijven (in plaats juist die van de GV). Om die reden zou je zelfs kunnen betogen dat een geval als (14)⁵ geen OI is. Anderzijds werkt het voorbeeld wel, net als reguliere OIs, op de activatie van twee (of zelfs drie) betekenissen die in de gegeven context alle relevant zijn. Merk verder op dat de GV en de NVs in dit sjabloon, anders dan bij fusies, geen enkel element (woord-deel, woord) *delen*. Ten slotte is het relevant hier te vermelden dat de expressie in (14) een van de drie exemplaren in het corpus zijn die – mogelijk (?) – op (15) terugvoerbaar zijn. Splitsingen van samengestelde staande expressies is daarmee het minst aangetroffen sjabloon.

2.3 Vervangingen

OIs die zijn gebaseerd op het sjabloon van *vervanging* nemen een GV als uitgangspunt, en vervangen daarin één (of meerdere) onderdelen door een NV met een OI als resultaat. Dit is verreweg het meest aangetroffen sjabloon; reden om er wat meer aandacht aan te besteden. Voorbeelden staan in (16), waarin hoogfrequente staande expressies telkens de GV zijn.

- (16) a. Zoals het klokje thuis tikt, tikt het overal
(reclame op internet voor een bepaald café)
- b. Met het rijmwoordenboek in de hand komt men door het ganse land
(advertentie voor een internet gedichtengenerator)
- c. Ober, er zit een klaver in mijn soep
(reclame voor het AH-huismerk ‘klaver’)

Optimal innovations

- d. Pfff... wat weinig werk
(reclame voor een merk kant-en-klare maaltijden)
- e. Hun kent hun

Met name (16)e is een even creatieve als subtiële OI. De expressie is afkomstig uit een bijdrage aan een forumsite (www.sdokamerik.nl) waarop de deelnemers ten tijde van de raadpleging (07/12/07) druk doende waren het thema ‘stappen in Woerden’ te bespreken. Een van de deelnemers raadt zijn medediscussianten aan toch maar de voorkeur te geven aan Utrecht als stapstad. Er zijn wel cafés in Woerden, maar als buitenstaander voel je je daar niet echt thuis vanwege de dominante *hun kent hun*-sfeer die er zou heersen. *Hun kent hun* heeft *ons kent ons* als GV, en is een ‘echte’ OI in de zin dat er geen sprake is van regelgeleide vervoegingen (de uiting zou dan iets als *Zij kennen zichzelf* moeten zijn geweest), en omdat activatie van de betekenis van de GV cruciaal is om de ‘klik’-betekenis op te roepen.⁶ De GV kan overigens ook een woord zijn, zoals blijkt uit de voorbeelden in (17).

- (17) a. Authenthaise keuken
(reclame voor ‘authentiek’ Thaise panklare gerechten)
- b. Spinazië
(reclame voor een merk spinazie met ‘oosters tintje’)
- c. Kijk eens wat de kaashaas heeft gevonden
(reclame voor kant-en-klare kaasblokjes ‘voor pasen’)

Het sjabloon van vervangingen leidt ertoe dat de GV op defecte wijze in de OI terecht komt – reden om deze gevallen niet als fusies of splitsingen te beschouwen. Het sjabloon kan schematisch weergegeven worden als (18).

$$(18) \quad \begin{array}{l} \text{GV} \\ \text{OI} \\ \text{NV} \end{array} \quad [a \quad \left. \begin{array}{c} \boxed{b} \\ \uparrow \\ c \end{array} \right\} (a \quad c)$$

Met betrekking tot de relatie tussen het vervangen element uit de GV en de (vervangende) NV springt een opmerkelijk consistent patroon in het oog. Wanneer de GV een staand woord is, is die relatie hoofdzakelijk prosodisch/fonetisch: *authentiek* → *authenthais*, *spinazie* → *spinazië*, *paashaas* → *kaashaas*. Is de GV een staande expressie, dan is de relatie semantisch: *nergens* → *overal*, *ons* → *hun*, of zelfs niet eens meer zinvol te benoemen: *hoed* → *rijmwoordenboek*. Dat wijst er naar mijn idee op dat de ‘rek’ om OIs te vormen van staande uitdrukkingen groter is dan bij ‘staande’ woorden. *Authenthais* werkt blinkbaar, maar hoe zou dat uitpakken bij (bedachte) vormen als (19)?

- (19) Authengriekse keuken
- Authencajunse keuken
- Kijk nu eens wat de worsthaas heeft gevonden
- Kijk nu eens wat de pindahaas heeft gevonden

Dit lijken me voorbeelden van pure innovaties – je herkent er de grondvorm niet meer in, en dus zijn het geen OIs. Dat de vervangingsmogelijkheden voor staande expressies als GV

zoveel ruimer (lijken te) zijn, zou wel eens puur een kwantitatieve kwestie kunnen zijn: er is in die gevallen simpelweg sprake van ‘meer’ gefixeerd taalmateriaal, en daarmee is de herkenning van de GV en de saillante betekenis veel langer mogelijk.⁷ Op internet gevonden varianten van de OI in (16)d zijn (20) die ik, intuïtief, heb gegroepeerd naar oplopende ‘afstand’ tussen GV en NV.

- (20) a. ... er zit een banaan/dood kevertje/man/vinger in mijn soep
 b. ... er zit een vraag in mijn soep
 c. ... er zit een GGO in mijn soep
 d. ... er zit een spionagevliegtuig in mijn soep
 e. ... er zit een stukje religieus bewustzijn in mijn soep

Nog ‘dichter’ (anderzijds) blijft de NV bij de GV wanneer het vervangen element niet meer dan een *woorddeel* is (zie 21).

- (21) a. Runderreepjes met maximale smaak
 (reclame voor een smaakversterker)
 b. kant en klaver woksotel
 (ook weer voor het AHmerk ‘Klaver’)
 c. Een hele groenemorgen
 (reclame voor een planten-revitaliseermiddel)

Op het gesignaleerde patroon is (22) wellicht een uitzondering

- (22) Venz maakt hagel en daarmee pasta
 (reclame voor Venz chocopasta)

De GV in (22) is de staande expressie ‘en daarmee basta’ maar de rek is er niettemin snel uit (*Venz maakt hagel en daarmee vermicelli...*). Of het gesignaleerde verband tussen de lengte en aard van de staande expressie en de mogelijkheden om nieuwe elementen in te voegen stand houdt, is een empirische vraag die dan ook op die wijze nader onderzocht zou moeten worden.

Van een bijzondere variant van het vervangingssjabloon biedt (23) een reeks voorbeelden.

- (23) a. Slim, slimmer, Slimmers
 (voor ‘Slimmers’; een producent)
 b. mooi mooier Diest
 (voor een merknaam boekjes met wandeltochten)
 c. Mooi, Mooier? Uw GolfV
 (voor een automerk)
 d. Mooi, mooier, Shakira
 (uit een artikel over deze zangeres)

Wat deze OIs bijzonder maakt is dat de GV niet zozeer een staande expressie is, maar een *morfologisch procédé*, namelijk dat voor de vorming van graadbepalingen in het Nederlands.

Optimal innovations

Van bepaalde invullingen daarvan (mooi, mooier, mooist) wordt een element vervangen door de NV. De ‘salient response’ van deze OIs kunnen we dus verantwoorden op basis van de semantische regelmatigheden van graadbepalingen. Graadbepalingen worden gevormd op basis van adjectieven die een bepaalde eigenschap aanduiden van het object waaraan het substantief de gedachte oproept. De vergelijkende en overtreffende trap duidt dan aan dat van die eigenschap in meerdere of maximale mate sprake is (zie 24).

- (24) a. A → [PROPERTY [A]]
 b. A-er/ter/der... → [MORE OF [PROPERTY [A]]]
 c. A-st → [MOST OF [PROPERTY [A]]]

De OIs in (23) ontstaan door (24)c te vervangen door het product, de producent, of merknaam, waarmee een soort ‘meer dan het normale geval/de concurrent’ claim wordt gedaan. Zo wordt in (21)d het adjectief *mooi* volgens de GV verbogen, maar wordt de NV *Shakira* ‘ingevuld’ voor de overtreffende trap (in de plaats van *mooist*). Dat levert (25) op.

- (25) **GV** [A A-er/ter.. A-st
↑
Shakira (Mooi, mooier, Shakira)
OI
NV

De meeste voorbeelden van het type (23) die ik gevonden heb werken als (25), maar een bijzonder geval zou (26) kunnen zijn.

- (26) Goed Beter Bertens
 (reclame voor de producent ‘Bertens’)

Deze OI is in beginsel te analyseren als (25), maar het lijkt me dat die gebaseerd is op een *gefixeerde* variant van de GV – de staande expressie (27).

- (27) Goed, beter, best

De OI ontstaat door in de GV *best* door de NV *Bertens* te vervangen.

2.4 Twee bijzondere gevallen

In deze sectie bespreek ik twee gevallen die zich niet zonder slag of stoot laten analyseren in termen van een van de besproken sjablonen. Het gaat om (28) en (29).

- (28) Kiplekkerder
 (reclame voor een merk smaakoppepper voor kipfilet)
 (29) Je hebt bier en je hebt Grolsch

Ik weet niet zeker of dit optimal innovations zijn, maar ik doe een poging te argumenteren dat dat zo is. (28) is een variant op de gevallen die we zagen in (23). De expressie is gebaseerd op de morfologie van graadaanduidingen in het Nederlands, maar anders dan de in 2.3 besproken gevallen neemt (28) naar mijn idee een staande expressie (*kiplekker*) als GV, en

zijn de ‘kale’ constructievarianten voor graadaanduidingen op een andere wijze betrokken bij de vorming van de OI dan bij de (23)-gevallen. Merk allereerst op dat *kiplekkerder* niet een regulier geval van vervanging is (zoals bijvoorbeeld in *kipsmakelijk* het geval zou zijn). Ook is de OI mijns inziens niet een splitsingsgeval: *kip-lekker*. Het betekenis-effect (‘kipfilet wordt met dit product nog lekkerder’) ontstaat door aanwending van de graadaanduidende constructie: het affix *__der/ter* ‘draagt’ de betekenis [MORE OF [PROPERTY [LEKKER]]]. Splitting speelt echter wel een rol bij deze OI omdat de vorming van overtreffende trappen in het Nederlands gehouden is aan bepaalde restricties: ze ‘mogen’ niet gevormd worden van samengestelde adjectieven van het type (N+A) als het substantief al een bepaalde specificatie uitdrukt van de eigenschap waaraan het adjectief de gedachte oproept: *sneeuwwit* – **sneeuw-witter*; *Bordeauxrood* – **Bordeauxroder*; *beetgaar* – **beetgaarder*, etc. Die beperking geldt ook voor gevallen waarbij het substantief de overtreffende trap uitdrukt van die eigenschap: *inktzwart* – **inktzwarter*; *botergeil* – **botergeiler*; *kletsnat* – **kletsnatter*; *moddervet* – **moddervetter*, etc. De vorming van *kiplekkerder* lijkt bijgevolg in twee fases te gaan: (i) *kiplekker* (=GV) + *__der* (=NV) --> *kiplekkerder* (ii) --> *kip-lekkerder* (=OI).

Een soortgelijk geval waarbij een (morfo-)syntactische regel, of constructie juist het procedé voor de vorming van een OI is (en niet de GV of NV) is (29): *je hebt bier en je hebt Grolsch*. Ook hier is meer aan de hand dan een simpel geval van vervanging. Deze OI voert terug op wat constructiegrammatica een constructie of een *formeel idioom* noemen. De constructie die aan (29) ten grondslag ligt is (30); enkele voorbeelden ervan (allen van internet) staan in (31).

- (30) Je hebt X en (je hebt) X
 (31) Je hebt kronen en kronen (X is een substantief)
 Je hebt naar de bios gaan en naar de bios gaan (X is werkwoordelijke constituent)
 Je hebt klein en je hebt klein (X is een bijwoord)
 Je hebt neuken en je hebt neuken (X is een werkwoord)
 Je hebt van lotje getikt en van lotje getikt (X is een idioom)

De constructie kent een aantal formele kenmerken. De essentie ervan is dat het tweede lid van de nevenschikking een letterlijke herhaling bevat van de eerste. Zowel elliptische als niet-elliptische varianten komen voor – dus zonder en met ‘je hebt’ in het tweede deel van de nevenschikking. Kenmerkend is verder dat de expressies in (31) uitgesproken worden met een zogenaamd contrastaccent op de tweede X: *Je hebt van lotje getikt en van LOTje getikt*; *Je hebt klein en je hebt KLEIN*, etc. Anders gezegd, de constructie is niet alleen lexicaal (2 x ‘je hebt’) en categorisch (de twee X-en) gefixeerd, maar ook prosodisch. Wat alle formele idiomemen gemeenschappelijk hebben is dat er een betekenisaspect in aanwezig is dat je eigenlijk aan geen enkel samenstellend element kunt toeschrijven. Die betekenis wordt daarom gedragen door de constructie als geheel. De constructie in (30) wordt door Ghomeshi *et al* (2004) aangeduid als de *contrastive focus reduplication*. Van de meest gangbare tegenhanger van (30) in het Engels staan enkele voorbeelden in (32) (allen ontleend aan Ghomeshi *et al* 2004).⁸

- (32) a. I’ll make the tuna salad and you make the SALAD-salad
 b. Is he french or FRENCH-french?
 c. I’m up, I’m not just UP-up

De naam voor de constructie is gebaseerd op het genoemde constructionele betekenisaspect. De herhaling van een van de onderdelen (contrastive focus reduplication) heeft het effect dat de aandacht van de lezer gericht wordt (contrastive focus reduplication) op het herhaalde lid en wel zo dat daarmee een meer prominent, saillant of prototypisch geval uit de klasse waaraan het eerste lid de gedachte oproept. In dat opzicht is het tweede lid dus gecontrasteerd aan het eerste (contrastive focus reduplication). Voor het Nederlands is de lakmoesproef dat je voor het tweede lid het adjectief ‘echt(e)’ kunt invoeren: *je hebt naar de bios gaan en ECHT naar de bios gaan*.

Op basis van deze gedachtegang kunnen we dus vaststellen dat de bekende reclameleus van Grolsch terugvoert op een vervanging (het tweede ‘bier’ door de merknaam ‘Grolsch’, de NV dus), maar dat het betekenisaspect dat gebakken zit in de constructie (= de GV) ‘meegaat’ naar de OI (aangenomen dat het daarom gaat). Het effect is zo dat Grolsch-bier geselecteerd wordt uit de klasse der bieren als de ‘ware’ of de ‘prototypische’ instantie binnen die klasse, en in die zin ook is geconstrasteerd aan de meer reguliere instanties – een betekenisaspect dat we ons goed bij een reclameoogmerk kunnen voorstellen.

Is *Je hebt bier en je hebt Grolsch* nu een OI? Ik denk dat dat inderdaad volgt uit de definitie van Giora. De *novel response* die de expressie motiveert volgt uit het niet-reguliere instantiatie van de contrastive focus reduplication-constructie: het tweede lid is *geen letterlijke* herhaling van het eerste. Juist vanwege dat niet-reguliere is *Je hebt bier en je hebt Grolsch* te vergelijken met de overtreffende trapvorming van *kiplekker*. Een reguliere variant (en dus *geen* OI) zou (33) zijn:

- (33) Grolsch, want je hebt bier en je hebt bier

Ook de tegenwoordige reclameleus *Op een dag drink je geen bier meer maar Grolsch* is geen optimal innovation, omdat de instantiatie van het sjabloon *Op een dag V je geen X meer, maar XCONTRAST* geheel regulier is (vergelijk de voorbeelden in (34)).

- (34) Op een dag wil je geen verwarmingsbuis meer, dan wil je chroommolybdeen
Op een dag rij je geen Diesel meer, maar TDI.
Op een dag hoor je geen muziek meer, maar hoor je The Grolschbusters
Op een dag draag je geen shirt meer, maar draag je NewEditionItaly

Met de behandeling van deze twee bijzondere OIs zijn we zover gekomen dat de eerste doelstelling van deze bijdrage – het identificeren van de sjablonen waarop OIs kunnen worden gebouwd – gerealiseerd is, althans voor wat het aangelegde corpus betreft. Zoals gezegd moet nader onderzoek uitwijzen of de hier onderscheiden sjablonen descriptieve adequaat zijn. Een aanwijzing in die richting is overigens dat met de sjablonen *fusies* en *vervangingen* ruim 80% van de OIs in het corpus beschreven kan worden (zie appendix).⁹ Een andere vraag is die naar de relatie tussen het vervangen element (uit de GV) en het vervangende element (de NV), en betreft de grens tussen een OI en een ‘totale innovatie’ – dus de ‘rek’ – kwestie die al een paar maal aan de orde is gesteld. Ten slotte is er de vraag of de waarderings-effecten die Giora *et al.* (2004) voor OIs vonden nader gepreciseerd kunnen worden op basis van de geïdentificeerde sjablonen. Ik laat deze kwesties vooralsnog voor wat ze zijn, en stel in het vervolg de vraag aan de orde hoe we een taalcognitieve karakterisering kunnen geven van de betekenis van OIs en de wijze waarop taalgebruikers die betekenis eraan toekennen.

3 Wat en hoe betekenen optimal innovations eigenlijk?

In dit deel staan de vragen *wat betekenen optimal innovations?* en *hoe komt de taalgebruiker 'bij' die betekenis?* centraal. Bezien we nogmaals de optimal innovation *weapons of mass distraction*. Om die expressie te begrijpen gebruikt de taalgebruiker natuurlijk zijn kennis van de woorden *weapons*, *of*, *mass* en *distraction* (de NV). Maar om de betekenis WEAPONS OF MASS DESTRUCTION IS DISTRACTION te construeren, moet de z/hij ook kennis aanwenden van de staande expressie *weapons of mass destruction* (de GV).¹⁰ Van het bijzondere karakter van deze verwerkingsroute krijgen we een impressie wanneer we die vergelijken met de manier waarop een (reguliere) woordgroep, een pure innovatie, of ambigu(e) woord of woordgroep worden verwerkt. Het schema in (35) biedt van die verwerkingsvarianten een impressie in termen van de inputstring, de geactiveerde lexicale items en de resulterende conceptualisering.

(35)	input	lexica(a)l(e) item(s)	concept
reguliere woordgroep	{x}{y}	(X & Y)	[X ~ Y]
pure innovatie	{x}{y}	(X) & (Y)	X ~ Y = [Z]
ambigüiteit	{x}	(X)	[X] v [Y]
optimal innovation	{x} {z}	(X) & (Z) --> (X & Y)	Z ~ [X ~ Y]

Reguliere samenstellingen als *verfkwest* of *mengbeker* (= de input {x}{y}) zijn te begrijpen door de betekenissen van de samenstellende onderdelen (= X & Y) te combineren volgens een morfosyntactische regel (= [X ~ Y]). Die regel stelt dat een samenstelling van een werkwoord (verven, mengen) en een substantief (kwast, beker) de betekenis oproept van EEN N OM MEE TE V-EN, of EEN N DIE KAN V-EN.¹¹ Een *verfkwest* is een *kwast* (N) *om mee te verven* (V), en een *mengbeker* een *beker waarmee je iets kunt mengen*. De vraag is natuurlijk of die regel bij de verwerking van zulke hoogfrequente woorden nog enige rol speelt. Het lijkt eerder zo te zijn dat *verfkwest* of *mengbeker* *gefixeerde* expressies zijn (zie Schilperoord 1999), die als zodanig deel uitmaken van het mentale lexicon (vandaar de haken rond het item (X & Y) en de conceptualisering [X ~ Y]).

Een woord als *sleurhut* is ooit een pure innovatie geweest, wat wil zeggen dat een taalgebruiker die met die input geconfronteerd wordt het *niet* in z'n mentale lexicon kan (kon) opzoeken. In zulke gevallen zal de voornoemde morfologische regel wel bij het verwerkingsproces betrokken zijn en – als het goed gaat – leiden tot de conceptuele structuur PROVISORISCHE BEHUIZING DIE GESLEEPT KAN WORDEN. Me dunkt dat de taalgebruiker, om tot volledig begrip te komen, moet zien dat die conceptuele structuur min of meer overeenkomt met die van het (wel in het lexicon aanwezige) item *caravan* (= Z). Zo kan uitgemaakt worden dat *sleurhut* een innovatieve expressie is voor het oproepen van dezelfde gedachte die met *caravan* opgeroepen kan worden.

Bij de verwerking van een ambigue expressie {x} is van belang dat het lexicale item (X) verbonden is met twee conceptuele structuren [X] en [Y], die beide worden geactiveerd. In zo'n geval probeert de taalgebruiker, bijvoorbeeld door de context in ogenschouw te nemen waarin de input voorkomt, te bepalen welke van die twee de bedoelde is [X] of [Y].

Optimal innovations

Uit dit alles volgt dat reguliere expressies, innovaties en ambiguïteiten met elkaar gemeen hebben dat de betekenis ervan geheel bepaald kan worden op basis van:

- i. *activatie* van lexicale items op basis van de (talige) input (reguliere en ambigue expressies)
- ii. *combinatie* van geactiveerde items op basis van taalregels (innovaties)

Zie daar het bijzondere karakter van het verwerken en begrijpen van een optimal innovation: dat vereist nog een additioneel proces, namelijk de activatie van lexicaal materiaal *dat in de input niet letterlijk wordt gegeven*. De innovatieve expressie {x}{z} leidt tot activatie van de lexicale items (X) & (Z), maar *daarnaast* ook tot de activatie van het item (X & Y). De vraag is dan: hoe gaat dat in z'n werk? Meer gepreciseerd:

- hoe moeten we ons het idee voorstellen van het activeren van talige kennis die niet in de input is gegeven ((X) & (Z) --> (X & Y))?
- hoe kunnen we ons de geïntegreerde conceptuele structuur (de betekenis) van een optimal innovation voorstellen ($Z \sim [X \sim Y]$)?
- hoe kunnen we verantwoorden dat taalgebruikers überhaupt weten dat ze met een optimal innovation te maken hebben?

Het zijn deze drie kwesties die in deze sectie centraal staan. Om ze inzichtelijk aan de orde te kunnen stellen, kijken we nog wat preciezer naar de processen die betrokken zijn bij de verwerking van reguliere expressies (i en ii hierboven). In de taaltheoretische literatuur worden die processen in de regel aangeduid met de noties *memoriseren* en *construeren*. Iedere cognitieve taaltheorie stelt aangaande die processen de volgende vraag: *welke* kennis wordt gememoriseerd, en *welke* kennis wordt geconstrueerd? Het antwoord erop is een voorstel voor een bepaalde werkverdeling: wat *weet* de taalgebruiker, en wat vogelt hij *on the fly* uit. De formulering van die vraag kent echter subtiele, maar betekenisvolle variatie, die bepalend is voor het antwoord dat erop wordt gegeven. Die variatie kan op basis van de volgende formuleringen in kaart worden gebracht:

- I. Wat *wordt* gememoriseerd en wat *wordt* geconstrueerd?
- II. Wat *moet worden* gememoriseerd en wat *kan worden* geconstrueerd?
- III. Wat *kan worden* gememoriseerd en wat *moet dan nog worden* geconstrueerd?

Variant I is de formulering door wat Jackendoff de 'gevestigde orde' theorieën noemt (Jackendoff 2006, 2). Het antwoord dat op de vraag wordt gegeven is vooral *theoretisch* gemotiveerd: we memoriseren de woorden, en we construeren alles 'daarboven'. Levelts (oorspronkelijke) *blueprint*-theorie van het spreekproces is een voorbeeld van deze werkverdeling (Levelt 1989, zie ook Jackendoff 2002, 152).

Variant II kenmerkt taaltheorieën die een antwoord zoeken in termen van *noodzakelijke* voorwaarden voor memorisatie. Er verschuift nu flink wat taalkennis van constructie naar opslag en memorisatie, en die verschuiving is bovenal empirisch gemotiveerd. Om één voorbeeld te geven: idiomatische expressies zijn paradigmatische gevallen van expressies die *moeten* worden opgeslagen. Van een expressie als *in het ootje nemen* moet de taalgebruiker de betekenis simpelweg kennen omdat er geen constructieregel is die hem vertelt dat die uitdrukking *foppen* betekent. Iets formeler gezegd: de woorden *in het ootje nemen* kunnen niet onafhankelijk geïnterpreteerd worden, zoals dat bijvoorbeeld wel kan met *naar de bioscoop*

gaan, of met een etentje verrassen, en daarom moet de taalgebruiker de idiomatische expressie opgeslagen hebben in zijn talige lange termijngeheugen (het mentale lexicon). Ook hier zien we nog een principieel onderscheid tussen wat de regels al dan niet verklaren, maar het verschil met variant I is vooral het inzicht dat veel meer taalverschijnselen ‘onregelmatig’ zijn dan alleen de woorden. Jackendoffs *parallelle architectuur-model* is een voorbeeld van deze visie op de werkverdeling (Jackendoff 2002, 2006).

Variant III van de verkavelingskwestie zoekt het antwoord vooral in *voldoende* voorwaarden voor memorisatie. Het is de variant die aan de orde is in taaltheorieën die krachtig geëncmitteerd zijn aan cognitief-psychologische inzichten. Het antwoord dat zulke theorieën geven op de vraag is vooral ingegeven door wat een psychologisch plausibele werkverdeling is. De portee ervan is ooit kernachtig geformuleerd door Bolinger (1975):

‘It is very likely that much more of the talk that goes on is idiomatic than just those utterances that can’t be analyzed. The fact that we *can analyse* doesn’t necessarily mean that we do.’ (Bolinger 1975, 297, mijn cursivering, j.s.).

We herkennen hier de verschuiving van ‘wat moet worden gememoriseerd’ (*those utterances that can’t be analyzed*) naar ‘wat kan worden gememoriseerd’ (*doesn’t necessarily mean that we do*) in de varianten II en III. Het verschil tussen ‘moet worden’ en ‘kan worden’ zagen we al bij de behandeling van de verwerking van een expressie als *verfkwest*. Er is een regel waarmee je op basis van de gememoriseerde elementen *verven* en *kwast* de betekenis van *verfkwest* kunt construeren, maar veel plausibeler is het dat taalgebruikers die bocht afsnijden, en *verfkwest* opslaan als één lexicaal item in het mentale lexicon waarvan ze de betekenis direct, *zonder* tussenkomst van de regel kennen. Het deel ‘moet dan nog worden geconstrueerd’ in variant III is dan gereserveerd voor gevallen als *sleurhut*.

Samenvattend kan gesteld worden dat de drie visies op de werkverdeling constructie en memorisatie een verschuiving te zien geven van regelgeleide verwerking naar een verwerkingsroute die in toenemende mate vaart op het kompas van bestaande/ gememoriseerde kennis die het gevolg is van (eerdere) taalervaringen.

Hoe passen de optimal innovations in dit krachtenveld?¹² Eén zaak is duidelijk: een *directe* lexicale representatie ervan is uitgesloten – de expressie zou dan immers wellicht nog wel ‘optimaal’ zijn, maar zeker niet innovatief. In wat nu volgt wil ik laten zien dat het verwerken en begrijpen van een optimal innovation alleen maar begrepen kan worden in het kader van taaltheorieën die passen bij de varianten II en (vooral) III van de vraag naar de werkverdeling memoriseren versus construeren, en er in dat opzicht ook additionele evidentie voor bieden. Om die redenering goed in de steigers te zetten, bezie ik de verwerking van en betekenisgeving aan een optimal innovation volgens het model dat past bij variant I. Ik zal dat model aanduiden als het *constructiemodel*, en mijn voorbeeld is (alweer) *weapons of mass distraction*. Uitgangspunt is dat die expressie ons als uiteindelijke betekenis (36) moet opleveren.¹³

(36) [STATE IS ([OBJECT WEAPONS OF MASS DESTRUCTION], [OBJECT MASS DISTRACTION])]

Volgens het constructiemodel verwerkt de taalgebruiker *weapons of mass distraction* door de successievelijke woorden op te zoeken in het mentale lexicon. Dat levert de lexicale items

Optimal innovations

weapons, *of*, *mass* en *distraction*¹⁴ op, die vervolgens syntactisch worden geanalyseerd: (_{NP} N) en (_{PP} prep (_{NP} (A) N)), en tot één overall structuur worden gecombineerd (37).

$$(37) \quad (\text{NP } N (\text{PP prep } (\text{NP } (A) N)))$$

De structuur in (37) wordt tevens geanalyseerd in termen van het syntactische hoofd (N) en het complement (de PP). We zien nu dat deze hiërarchische structuur ‘terugkeert’ in de *conceptuele* structuur die volgens het constructiemodel op basis van (37) gevormd wordt. Die kunnen we, quasi formeel, weergeven als (38).

$$(38) \quad [\text{OBJECT WEAPONS } ([\text{PROPERTY } ([\text{OBJECT } ([\text{QUAL. MASS}] \text{ DISTRACTION})])])]$$

De relatie tussen (37) en (38) kan inzichtelijk worden gemaakt door de diverse elementen te verbinden met subscripten (zie 39). Daarin noem ik (37) SS (syntactische structuur) en (38) CS (conceptuele structuur).

$$(39) \quad \begin{array}{ll} \text{SS} & (N_1 (\text{prep}_2 ((A_3) N_4))) \\ \text{CS} & [\text{WEAPONS } [[[\text{MASS}]_3 \text{ DISTRACTION}]_4]_2]_1 \end{array}$$

De subscripten geven precies aan hoe de CS-elementen corresponderen met de SS-elementen. De hiërarchische relaties tussen de betekenisonderdelen volgen uit die van de grammaticale structuur van de woordgroep. Anders gezegd: elk element van de syntactische structuur krijgt een onafhankelijke interpretatie op het niveau van de conceptuele structuur {N₁, [WEAPONS]₁}, {prep₂, [PROPERTY]₂}, {A₃, [QUALIFICATION]₃} en {N₄, [DISTRACTION]₄} en die structuur bepaalt voorts de relaties tussen de concepten.

Hoe elegant deze analyse ook mag zijn, er kleeft één probleem aan: we krijgen het concept [DESTRUCTION] niet in de conceptuele structuur, zoals te zien is aan het verschil tussen de predicatieve ‘doel’-structuur in (36) en de CS in (39). De analyse van de expressie volgens het constructiemodel levert ons alleen de *novel response* op (de NV), maar *niet de saillante* (de GV). We kunnen deze observatie aanscherpen: het verwerkingsproces van *weapons of mass distraction* volgens het constructiemodel kan ons de GV *nooit* opleveren. De reden is simpel: in de input van de optimal innovation is geen enkel element aanwezig op basis waarvan het lexicale item *destruction* (en zelfs de gehele GV *weapons of mass destruction*) kan worden geactiveerd, en dus gebeurt dat ook niet.

Om dit probleem (hoe komen we aan de GV?) op te lossen moeten we te rade gaan bij het soort taaltheorieën dat aan de orde is bij de vraagvarianten II en (vooral) III hierboven. Theorieën dus die bij de werkverdeling memoriseren versus construeren een veel grotere rol toekennen aan dat eerste proces. Daarvoor is het echter noodzakelijk dat we kunnen beschikken over een model van het mentale lexicon waarmee die rol voor memorisatie ook verantwoord kan worden. Zulke modellen zijn ontwikkeld binnen de Cognitieve taalkunde en het model waarvan ik hier gebruik maak, is dat van Jackendoff (1997, 2002, 2006). Voor alle duidelijkheid geef ik het gestelde probleem nog eenmaal weer (40).

$$(40) \quad \{ \text{weapons of mass distraction} \} \rightarrow [\text{IS } [\text{WEAPONS OF MASS DESTRUCTION}], [\text{MASS DISTRACTION}]]$$

Voor een goed begrip hoe de verwerking in (41) mogelijk is, kijken we eerst naar de wijze waarop in Jackendoffs model de expressie *weapons of mass destruction* kan worden gerepresenteerd (41).¹⁵

- (41) SS $(N_1 \text{ (prep}_2 \text{ ((Adj}_3 \text{ } N_4)))})_X$
 CS $[[\text{WEAPONS} [\text{OF} [[\text{MASS}]_3 \text{ DESTRUCTION}]_4]_2]_1]_X$

Even afgezien van de wisseling *distraction* --> *destruction*, is het relevante verschil tussen (41) en (39) dat (41) een *lexicaal item* is, en niet, zoals (39) een online geconstrueerde structuur SS-CS. Het reguliere karakter van de expressie zien we terug in het feit dat alle onderdelen ervan onafhankelijk corresponderen (zie de subscripten 1-4), maar anders dan in (39) is in (41) ook een correspondentie SS-CS aanwezig op het niveau van de expressie als *geheel* (zie het subscript X). Het is dat kenmerk dat maakt dat (41) een lexicaal item is. Het relevante verschil tussen het constructiemodel en Jackendoffs model is dat binnen dat laatste lexicale items, in het geheugen opgeslagen brokken taalkennis, dus heel goed uit meerdere woorden kunnen bestaan. Het systeem van subscripten om relaties tussen SS en CS-structuren tot uitdrukking te brengen, vormt de kern van Jackendoffs model van het lexicon. Je kunt er bijvoorbeeld ook de lexicale representatie mee verantwoorden van expressies waarvan de eenheden op SS en CS niet onafhankelijk met elkaar corresponderen. In (42) staat een voorbeeld: het lexicale item voor het idioom *in het ootje nemen*.

- (42) SS $(_{VP} (V \text{ nemen } ((N \text{ DO})_1 (_{PP} \text{ Prep in } (_{NP} (\text{Det het}) N \text{ ootje}))))))_X$
 CS $[_{EVENT} \text{ FOPPEN } [Y]_1]_X$

Het onregelmatige karakter van idiomatische expressies blijkt eruit dat, behalve de direct-objects N (DO), de eenheden op SS-niveau niet onafhankelijk kunnen worden geïnterpreteerd op CS-niveau. De SS-CS relatie bestaat alleen op het niveau van de structuur als geheel (zie het subscript X). Anders gezegd: de betekenis van *in het ootje nemen* moet je kennen omdat die niet uit de samenstellende lexicale elementen valt af te leiden. Anderzijds kunnen we met de categorieën en relaties daartussen op SS-niveau nog steeds verantwoorden dat het idioom zich *syntactisch* als een reguliere VP gedraagt.

We kunnen deze visie op het lexicon (en vooral op wat kan doorgaan als een lexicaal item) als volgt generaliseren (zie 43).¹⁶

(43)	a. ON LINE CONSTRUCTIE	b. LEXICAAL ITEM (REGELMATIG)	c. LEXICAAL ITEM (ONREGELMATIG)
SS	$(x_1 \ y_2)$	$(x \ y)_1$	$(x \ y)_1$
CS	$[X_1 \ Y_2]$	$[X \ Y]_1$	$[Z]_1$

Van een *on line constructie* (43a) is sprake wanneer een structuur is samengesteld uit twee, regelmatig corresponderende lexicale items ($\langle x, X \rangle$ en $\langle y, Y \rangle$). De situatie in (43)a geeft dus de visie op het lexicon weer die volgt uit het constructiemodel. De uitbreiding zit 'm in (43) b en c. Van een *regelmatig* lexicaal item (43b) is sprake wanneer de structuur als geheel deel uitmaakt van het mentale lexicon, maar in beginsel wel volgens de reguliere combinatie-

Optimal innovations

principes gevormd en begrepen kan worden (het zijn dus de ‘kan worden gememoriseerd’-gevallen in vraagvariant III hierboven). Dat betekent dat de relatie SS-CS op het niveau van de structuur als geheel opereert ($\langle xy, XY \rangle$). Of een bepaalde constructie tot (43)a of (43)b gerekend moet worden, is een empirische kwestie. De constructie *weapons of mass destruction* kan op grond van zulke evidentie als een regelmatig lexicaal item aangemerkt worden. Bij een *onregelmatig* lexicaal item kunnen de eenheden op één niveau niet onafhankelijk geïnterpreteerd worden op het andere niveau. Zulke structuren zijn lexicale items per definitie (dit zijn de ‘moet worden gememoriseerd’-gevallen in variant II hierboven). Een voorbeeld is het item voor *in het ootje nemen*.

Met dit instrumentarium kunnen we nu een antwoord formuleren op de eerste vraag van deze sectie: hoe moeten we ons het idee voorstellen van het activeren van talige kennis die niet in de input is gegeven? We kunnen ons dat voorstellen met aan te nemen dat de GV is opgeslagen als een lexicaal item, en ook als zodanig geactiveerd kan worden. Bij een woord-voor-woord verwerking van de input zal die op zeker moment voldoende informatie bevatten om activatie van het lexicale item (41) te legitimeren. De procesgang kan weergegeven worden als (44) waarbij we ons over de horizontale niveaus een tijdslijn kunnen voorstellen – in input-elementen volgen elkaar dus op in de tijd.

(44)				
INPUT	{ <i>weapons</i> }	{ <i>of</i> }	{ <i>mass</i> }	{ <i>distraction</i> }
	↓	↓	↓	↓
SS	(N) ₁	(prep) ₂	(N prep Adj N) _X	(N) ₃
CS	[WEAPONS] ₁	[OF] ₂	[WEAPONS OF MASS DESTRUCTION] _X	[DISTRACTION] ₃
Procesfases	Activatie ‘losse’ items		Activatie item (GV)	Activatie NV

Gedurende de eerste verwerkingsfase (input: {*weapons*} en {*of*}) zal het proces verlopen volgens de reguliere constructiewijze: het taalverwerkingssysteem tracht de inkomende items te integreren tot een SS en een CS-structuur en die aan elkaar te relateren volgens de volgorde van binnenkomst. ‘Ergens’ gedurende de inputverwerking wordt, op basis van een deel daarvan, bijvoorbeeld: {*weapons of mass...*}, ‘besloten’ dat de input voldoende verwantschap heeft met het opgeslagen item *weapons of mass destruction*, en wordt dat item in het verwerkingsproces betrokken. In (44) laat ik dat gebeuren op het moment dat het element {*mass*} verwerkt wordt, maar dat kan ook eerder of later gebeuren.¹⁷

We hebben tot dusverre gezien hoe de activatie van zowel een GV als een NV bij de verwerking van een optimal innovation verantwoord kan worden, en wat voor soort taaltheorie daarvoor nodig is. Maar daarmee is nog maar een deel van het verhaal verteld. Het punt is dat we ook met de geanalyseerde procesgang in (44) nog steeds niet weten hoe de taalverwerker de twee betekenissen (lexicale items) integreert, en ook *waarom* hij daartoe besluit. Beide kwesties raken cruciaal aan de derde vraag die we aan het begin van de sectie geformuleerd hebben: *hoe weet een taalgebruiker eigenlijk dat hij met een optimal innovation te maken heeft?* Waarom, bijvoorbeeld, wordt tijdens de procesgang in (44) na verwerking van het

element *distraction* het geactiveerde item *weapons of mass destruction* niet als inadequaar terzijde geschoven (te vergelijken met de gang van zaken bij het verwerken van een ambigue expressie)? En als dat al niet gebeurt, welke processen zijn er dan verantwoordelijk voor dat de geactiveerde conceptuele structuren geïntegreerd worden, en hoe kunnen we ons zo'n geïntegreerde structuur voorstellen?

Deze kwesties zijn taaltheoretisch relevant omdat ze raken aan de kern van wat optimal innovations tot een unieke taalvorm maakt, maar zijn dat ook vanuit retorisch perspectief omdat ze het communicatieve effect van een optimal innovation betreffen: waarom treedt dat 'dubbele' betekenisaspect eigenlijk op?

Laten we beginnen met de herkenningsvraag 'sec' – verreweg de meest complexe. Me dunkt dat Grice's *maxime van relevantie* hier een aanknopingspunt biedt: de taalgebruiker besluit tot integratie van de *beide* betekenissen omdat enerzijds de GV-betekenis 'alleen' niet is 'wat er staat', terwijl anderzijds de NV-betekenis 'alleen' in de gegeven context geen semantisch welgevormde mededeling oplevert (en eigenlijk ook niet is 'wat er staat'). Het is om die reden dat, anders dan in geval van ambigu taalaanbod, niet één der geactiveerde betekenissen verworpen wordt als 'niet bedoeld'. Kortom, om een optimal innovation op een relevante manier te kunnen interpreteren, moeten de twee geactiveerde betekenissen op één of andere wijze geïntegreerd worden. Een optimal innovation als *ons saladepaardje* (uit een reclame voor kant-en-klare huzarensalade) kan niet 'gewoon' als *paradepaardje* (de GV) worden begrepen, want dat staat er niet, maar een *saladepaardje* betekent ook als 'pure innovatie' niet iets relevant (zoals bijvoorbeeld *sleurhut* dat wel doet). In dit opzicht verschillen optimal innovations ook van (de stijf)figuur ironie. Ook daarbij moet je 'iets anders' begrijpen dan wat er feitelijk staat, maar dat 'andere' is meteen ook de enige relevante conceptualisering.

Hoe kunnen we ons vervolgens die geïntegreerde conceptuele structuur voorstellen? Mijn voorstel (zie 45) is om die structuur te representeren als een *reguliere predicatie*, met mogelijke verbijzonderingen naar een metaforische analogie (PEACE IS PAPER, bijvoorbeeld)

(45) CS [STATE BE/ANALOGY ([OBJECT ____], [PROPERTY/QUALIFICATION/OBJECT ____])]

Het begrip dat taalgebruikers construeren van de optimal innovations *saladepaardje* en *kiplekkerder* is dus weer te geven als eenvoudige predicatieve structuren (zie 46).

(46) a. *saladepaardje* → CS [STATE BE ([OBJECT SALADE], [PROPERTY PRONKSTUK])]
 b. *kiplekkerder* → CS [STATE BE ([OBJECT KIP], [MORE OF [PROPERTY LEKKER]])]

In het restant van deze sectie gaat het allereerst over de vraag hoe de inputstructuren van optimal innovations leiden tot een instantie van de conceptuele eindstructuur (48). Ik zal dat illustreren aan de hand van *ons saladepaardje*, maar de claim is dat het voor die expressie gereconstrueerde proces ook ten grondslag ligt aan de andere optimal innovations (met name de fusie- en vervangingsgevallen). Daarna ga ik in op een aantal kenmerken van een optimal innovation die mogelijk bepalend zijn voor de 'herkenbaarheid' ervan.

Hoe wordt *ons saladepaardje* door taalgebruikers verwerkt? Jackendoff's idee is dat de parser (de gangbare term voor de centrale verwerkingscomponent) inkomende structuren ('klanken') voorlegt aan het mentale lexicon. Het lexicon voert er een preliminaire analyse op uit: wanneer een zekere input 'herkend' wordt (dat wil zeggen: verwant is aan een bepaald

lexicaal item), dan kopieert het lexicon de informatie van dat item naar het werkgeheugen: de fonologische, syntactische en semantische informatie is dan voor het verwerkingsproces beschikbaar. Wordt de input niet als eenheid herkend, dan besluit het lexicon met een geconstrueerde structuur van doen te hebben en zoekt het de samenstellende onderdelen op die vervolgens naar het werkgeheugen gekopieerd worden.

Om deze gang van zaken inzichtelijk te krijgen, hanteert Jackendoff de metafoor van drie schoolborden waarop van elk lexicaal item de fonologische, syntactische en semantische informatie wordt geschreven. Elk schoolbord heeft een ‘inspecteur’ die de brokken structuur tracht te verbinden, en nagaat of wat er op het bord staat welgevormd is. Daarnaast zijn er twee ‘pendelaars’ die weten hoe de informatie op het ene bord te verbinden is met die op een ander. De pendelaars dragen er dusdoende zorg voor dat de informatie op de schoolborden in correspondentie met elkaar gebracht wordt – iets ‘betekent’ dus. In deze voorstelling is iedere taaluiting, geconstrueerd of gefixeerd, een klank-betekenispaar met de syntax ervan als ‘mediator’ – een voorstelling die in de Cognitieve taalkunde min of meer gemeengoed is.¹⁸

Wanneer de innovatie *ons saladepaardje* de inputstring vormt, is één zaak meteen duidelijk: het lexicon heeft daarvoor geen item direct beschikbaar. De parser besluit daarom om de uiting op te delen op basis van *wel* aanwezige items, dus *ons*, *salade* en *paardje*. Die informatie wordt op de daartoe bestemde schoolborden geschreven. Nu loopt de zaak min of meer spaak. De inspecteur van het fonologische bord meldt de anomalie *ons salade* aan de inspecteur van het syntactische bord die daarop besluit dat *salade* en *paardje* blijkbaar een samenstelling vormen, waarop *ons* op de kern *paardje* betrokken kan worden. Maar nu meldt de inspecteur van het conceptuele bord dat ‘als dit alles is’, hij niet in staat is de beschikbare concepten [SALADE] en [PAARDJE] op welgevormde wijze te integreren. Omdat de parser zo werkt dat alles uit de kast gehaald wordt om van een gegeven taalaanbod de betekenis te achterhalen, zoekt het lexicon naar alternatieven en komt dan, analoog aan de wijze die we zagen in (44), op de propfen met het ‘gelijkende’ item *paradepaardje*.¹⁹ De situatie op de schoolborden kunnen we ons dan als volgt voorstellen (47).

(47)	{salade ₁ }	(N ₁)	[SALADE ₁]
	{paardje ₃ }	(N) ₃	[_{OBJECT} PAARDJE] ₃
	{{ons} ₂ {parade ₃ paardje ₄ }	(_{NP} pron ₂ + (N ₃ + N ₄) ₅)	[PRONKSTUK; PROP. WIJ ₂] ₅
	fonologisch	syntactisch	conceptueel

Allereerst heeft het niet geheel passende *ons* nu een plek gevonden, en de overbodige informatie *paardje* is van de borden gewist. Bijgevolg resteert de informatie over wat we eerder de GV en NV hebben genoemd. Bovendien zien we dat de correspondentie tussen de syntactische en semantische informatie van het item *paradepaardje* van het type (43)c is: de samenstellende delen *parade* en *paardje* kunnen niet onafhankelijk geïnterpreteerd worden – de betekenis [PRONSTUK] is metaforisch (zie het subscript 5), en die kan dus niet volgens morfologisch syntactische regels afgeleid worden uit (die van) de substantieven N₃ en N₄.

Hoe kan nu de vorming van de geïntegreerde structuur op het conceptuele bord verantwoord worden? Me dunkt dat dat proces op gang gezet wordt op het fonologische en syn-

tactische bord. Dat spoort allereerst goed met het *formele* karakter van retorische sjablonen. Optimal innovations drukken niet zozeer ‘nieuwe’ betekenissen uit, als wel een ‘bekende’ betekenis *op een nieuwe manier*.²⁰ Maar voor die aanname is ook taalkundig wat te zeggen. Juist omdat *paradepaardje* op het fonologische en het syntactische bord als een geheel regelmatig item (zie de subscripten 3 en 4) geschreven is (dus net als bijvoorbeeld *groenteboer* of *sneeuwpop*), zien de inspecteurs van die borden wat er met de inputstring aan de hand is: *salade* (N_1) vervangt *parade* (N_3). En omdat de correspondentie tussen het syntactische en het conceptuele bord op het niveau van het gehele item bestaat (subscript 5), blijft de betekenis [PRONKSTUK] op het laatste bord staan (48).

(48) $\{salade_1\}$ ↓ $\{salade_1paardje_4\}$	(N_3) ↓ $(_{NP} (N_1 + N_4)_5)$	[SALADE] ₁ IS [PRONKSTUK] ₅
fonologisch	syntactisch	conceptueel

Het enige kenmerk dat uit dit alles niet noodzakelijk volgt, is de predicatieve [[...] is [...]]-betrekking die op het conceptuele bord is geschreven – maar dat idee volgt uit het voorstel dat ik met (45) deed. De eindtoestand op de schoolborden, het geïntegreerde begrip van *saladepaardje*, is dan (49).

(49) $\{salade_1paardje_4\}$	$(_{NP} N_1 + N_4)_5$	$[_{STATE} BE ([_{OBJECT} SALADE]_1, [_{OBJECT} PRONKSTUK])_5]$
fonologisch	syntactisch	conceptueel

Ik vat de discussie tot zover samen. Het bijzondere karakter van optimal innovations volgt eruit dat de taalgebruiker de betekenis ervan moet afleiden uit informatie die de expressie zelf niet bevat. Besproken is hoe zulke informatie toch betrokken kan worden in het verwerkingsproces, en hoe de bijzondere vorm van betekenistoekenning aan een optimal innovation kan worden verklaard. De herkenning van een optimal innovation *as such* gaat dus vooral op basis van fonologische (en wellicht ook syntactische) informatie op de schoolborden, terwijl de conceptuele integratie van de saillante en nieuwe betekenis plaatsvindt op het conceptuele bord.

In dezelfde redenerlijn kunnen we nu de notie ‘toegankelijkheid van betekenissen van de GV en NV’ verder aangescherpt krijgen. De geïntegreerde conceptuele structuur van een optimal innovation hebben we gepreciseerd als $[_{STATE} BE ([_{OBJECT} x] [_{QUALIFICATION/PROPERTY} Y])]$. Die structuur impliceert twee mogelijke ‘rolverdelingen’ voor de betekenissen van grondvorm en de nieuwvorm (zie 50).

- (50) a. $[_{STATE} BE ([[_{OBJECT} NV] [_{OBJECT/PROPERTY} GV]])]$, kortweg NV is GV
 b. $[_{STATE} BE ([[_{OBJECT} GV] [_{OBJECT/PROPERTY} NV]])]$, kortweg GV is NV

Optimal innovations

Bovendien is de rolverdeling in relatie te brengen met de (morfo-)syntactische structuur van de grondvorm – het kan zijn dat de nieuwvorm daarin het (syntactische) hoofd vervangt, of juist de bepaling. *Saladepaardje* is een voorbeeld van ‘vervanging bepaling’; *paradelammetje* juist van ‘vervanging hoofd’. Net zo is Giora’s *peace of paper* een voorbeeld van ‘vervanging hoofd’, maar *weapons of mass distraction* één van ‘vervanging bepaling’. Mogelijk is het deze asymmetrie die bepaalt wat de rolverdeling is: (50)a of b. Dat gaat inderdaad netjes op voor Giora’s optimal innovations (51).

- (51) vervanging hoofd --> PEACE IS PIECE OF PAPER (NV = GV)
vervanging bepaling --> WEAPONS OF MASS DESTRUCTION IS DISTRACTION (GV = NV)

Maar het loopt meteen al spaak op het onderscheid *paradelammetje* en *saladepaardje*, daar die beiden de rolverdeling in (50)a hebben: LAMMETJE/SALADE (NV) = PRONKSTUK (GV), terwijl (50)b onjuist voorspelt dat *saladepaardje* de rolverdeling PRONKSTUK (GV) = SALADE (NV) zou moeten hebben. Kortom, de GV/NV-verdeling is niet goed op basis van de morfo-syntactische structuur van de optimal innovation te bepalen. Zinniger lijkt het daarom om er van uit te gaan dat die rolverdeling bepaald wordt door de thematische structuur van de boodschap waarin ze voorkomen. Neem de volgende, van het internet gehaalde passage:

‘In an earlier column in The Daily Californian, Guy Branum referred to the president as “Sexual Predator-in-Chief,” which pissed off the Feds.’
(<http://sonic.net/maledicta/quickies.8.html>, consultatie 5/7/07).

Dit tekstje refereert aan een bepaalde (en genoegzaam bekende) episode uit het presidentschap van Bill Clinton (*the president*). Clinton is dus het thema van het tekstje, en daaruit volgt dat we de strekking van Branum’s optimal innovation kunnen herleiden tot COMMANDER IN CHIEF (=PRESIDENT) IS PREDATOR, dus met als rolverdeling GV = NV. Het is echter niet lastig om een tekstuele context te bedenken die het effect heeft dat de rolverdeling *omgekeerd* wordt. Branum’s *predator in chief* zou, in een andere context, een aanduiding zou kunnen zijn van, ik zeg maar wat, Tyrannosaurus Rex (PREDATOR IS COMMANDER IN CHIEF, dus NV = GV), of, metaforisch, zelfs als aanduiding van Marc Bolan’s fameuze rockband uit de jaren ’70. Deze reconstructies maken duidelijk dat de rolverdeling adequater gegeneraliseerd kan worden tot (52).

- (52) a. NV is topic → [NV is GV]
 b. GV is topic → [GV is NV]

Het patroon in (52)a biedt meteen een plausibele verklaring voor de voorkeur voor de NV is GV verdeling in ons corpus (zie appendix). De meerderheid van de optimal innovations daarin zijn afkomstig uit reclameboodschappen. Daar kun je twee algemene zaken over zeggen: het topic van zo’n boodschap is het aangeprezen product/dient (dat is de nieuwvorm), terwijl de claim die daarover gedaan wordt in de regel als ‘gegeven’ kan worden beschouwd, een stuk informatie dat zich prima leent voor expressie met een staande uitdrukking.

Dit alles laat onverlet dat de (morfo-)syntactische structuur van een optimal innovation wel degelijk voor nader onderzoek in aanmerking komt – maar dan in relatie tot de al vaker aangeroerde kwestie van de *herkenbaarheid* van een expressie als optimal innovation. We zeiden daarover al, dat het integreren van de twee betekenissen (anders dan bij het verwer-

ken van ‘echte’ ambiguous expressions) een bijzondere manifestatie is van Grice’s maxime van relevantie. De GV-betekenis werkt niet, omdat de GV ‘er niet staat’, en de NV-betekenis kan op zichzelf niet zinvol geïnterpreteerd worden, en dus besluit de taalgebruiker tot het type proces waar we zojuist een analyse van gegeven hebben.

De premisse bij dit alles is dat de optimal innovation metterdaad leidt tot het activeren van meerdere (ten minste twee) betekenissen. Die kwestie refereert aan de vraag welke *moeite* het de taalgebruiker kost om de betekenis van de GV in de optimal innovation beschikbaar te maken voor de verwerking ervan. Kijken we, en nu echt voor de laatste maal, nog eens naar het *saladepaardje* en het *paradelammetje*. De relevante observaties staan in (53).

(53)	Expressie	NV vervangt	betekenis	rolverdeling
	a. <i>saladepaardje</i>	Complement	[SALADE IS PRONKSTUK]	[NV is GV]
	b. <i>paradelammetje</i>	Hoofd	[LAMSVLEES IS PRONKSTUK]	[NV is GV]

Eerder constateerden we dat de metaforische betekenis van de GV *pronkstuk* waarschijnlijk zo dominant aanwezig is in deze optimal innovation omdat de correspondentie tussen de morfo-syntactische structuur van de GV en de conceptuele structuur ervan op het niveau van de expressie als geheel opereert. Het is, met andere woorden, een (43)c-geval: $\langle SS ((N)_1 (N)_2)_X$, $CS [PRONKSTUK]_X \rangle$. Dat laat onverlet dat het beschikbaar *krijgen* van de conceptuele structuur wel degelijk kan verschillen voor *paradelammetje* en *saladepaardje*. Het lijkt goed denkbaar dat het onderscheid *vervanging hoofd* of *complement* bepalend is voor de cognitieve inspanning die de taalgebruiker leveren moet om de expressie als optimal innovation te herkennen (en daarmee ook de GV beschikbaar te krijgen), en het is deze veronderstelling die centraal staat in onderzoek dat op het moment uitgevoerd wordt. De hypothese daarvan luidt:

Cognitieve inspanning: complement vervangen < hoofd vervangen. De voorspelling is dat de vereiste cognitieve inspanning voor *paradelammetje* groter is dan voor *saladepaardje*. De kwestie zal verder worden gecompliceerd door daarbij ook de *talige* relatie GV-NV te betrekken in de gedaante van de variabele *prosodische/fonetische verwantschap* tussen NV en GV, en ook de *aanbiedingsvolgorde* van het GV/NV-complex: NV voorop versus achterop. In (54) worden een paar voorbeelden van de experimentele stimuli gegeven.

(54)	Structuur expressie (samenstelling vs. collocatie)	NV vervangt	NV-GV relatie	Plaats NV
	Saladepaardje	Complement	+ prosodisch	Voorop
	Pestopaardje	Complement	- prosodisch	Voorop
	Paradetaartje	Hoofd	+ prosodisch	Achterop
	Paradelammetje	Hoofd	- prosodisch	Achterop
	Man van leer	Complement	+ prosodisch	Achterop
	Man van stof	Complement	- prosodisch	Achterop
	Lam van eer	Hoofd	+ prosodisch	Voorop
	Kip van eer	Hoofd	- prosodisch	Voorop

Proefpersonen wordt gevraagd om de varianten te beoordelen op gelijkenis met de gegeven staande expressies (paradepaardje, man van eer). De taak die ze krijgen luidt dan bijvoorbeeld: ‘als *paradepaardje* 100% lijkt op *paradepaardje*, welke percentages kent u dan toe aan...’, waarop de varianten gescoord worden. De hypothesen luiden: (*saladepaardje* + *pestopaardje*) > (*paradetaartje* en *paradelammetje*), maar ook: *saladepaardje* > *pestopaardje*, en *paradetaartje* > *paradelammetje*. De invloed van de variabele ‘volgorde’ wordt op voorhand als een open kwestie onderzocht.

4. Conclusie

Een optimal innovation is, zo begon ik deze bijdrage, een geval van *kijk maar, er staat ook wat er niet staat!* Vanuit retorisch perspectief is het fenomeen interessant omdat het de mogelijkheid biedt om complexe (persuasieve) boodschappen uit te drukken op een wijze die de taalgebruiker als ‘nieuw’, ‘gevat’ en ‘verrassend’ ervaart, en daarnaast hoger waardeert dan (het gebruik van) reguliere, ‘niet-retorische’ expressie om een zelfde boodschap te communiceren. Zo’n variant leidt in beginsel tot dezelfde conceptuele eindstructuur, waarmee het formele karakter van de optimal innovation als retorische expressievorm nog eens is onderstreept.

In het eerste deel van deze bijdrage heb ik een poging gedaan meer zicht te krijgen op dat ‘mogelijkheid’-aspect: welke vormen van optimal innovation treffen we aan, en hoe kunnen we die vormen nader categoriseren. Daartoe bleek de identificatie van grondvorm en nieuwvorm een geschikt instrument. Dat biedt allereerst de mogelijkheid om optimal innovations te categoriseren op basis van de wijze waarop grondvorm en nieuwvorm ‘samenkomen’ in de expressie. De drie sjablonen die dat oplevert zijn die van fusies, woord- of woordgroepsplitsing en vervanging. Bovendien kan op die wijze de relatie tussen nieuwvorm en grondvorm worden geïdentificeerd: prosodisch of semantisch.

In het tweede gedeelte verschoof de aandacht van retorische aspecten van optimal innovations naar hun semantiek en verwerking. Ik heb willen laten zien dat het bijzondere karakter van optimal innovations eruit volgt dat de taalgebruiker de betekenis ervan moet afleiden uit informatie die de expressie zelf niet bevat, en er is een poging gedaan het proces dat tot die bijzondere vorm van betekenisstoekenning leidt, nader in kaart te brengen. Het is om dat kenmerk dat optimal innovations een *case in point* zijn voor een heel bepaalde taaltheoretische opvatting – de cognitief-taalkundige – over de ‘inhoud’ van het mentale lexicon, en de rol die het speelt bij taalverwerkingsprocessen.

Tenslotte is de kwestie aangeroerd die de factoren aangaat die een optimal innovation als zodanig herkenbaar maken. Wat zijn de structurele kenmerken die daarvoor bepalend zijn, en hoe bepalen die samen de ‘rek’ van het optimal innovation procédé? Op die vragen hoop ik bij een volgende gelegenheid terug te komen.

Noten

- 1 Deze voorbeelden zijn afkomstig uit het corpus optimal innovations dat voor dit onderzoek is aangelegd. Hoe dat in z’n werk is gegaan komt in sectie 2 aan de orde.
- 2 Dit is precies de suggestie die één van de beoordelaars van dit artikel doet. De directe aanleiding voor deze detour is dan ook haar/zijn commentaar. Ik hoop verder dat de twee anonieme beoordelaars aan de herwerking van dit artikel zullen zien dat hun commentaren daar grote invloed op hebben gehad. Ik dank hen zeer daarvoor. Ik dank verder Fons Maes en Marc Swerts voor hun commentaar op eerdere versies van deze bijdrage.

- 3 Dat maakt meteen de aanduiding *woordspeling* minder geschikt omdat die figuur volgens de gangbare taxonomieën tot de retorische tropen gerekend worden.
- 4 Het grootste deel van de expressies in het corpus zijn gevonden in advertenties die verschenen het AH-klantenblad *Allerhande*. Anderen werden via het internet gevonden. Het corpus is aangelegd door Esther Vlieghe t.b.v. haar masterthesis, en door mijzelf. Bij de voorbeelden geef ik telkens de minimaal nodige context om de expressie te kunnen begrijpen. Hoewel het corpus grotendeels bestaat uit reclameslogans, tref je optimal innovations overigens ook aan in poëzie, romans columns et cetera.
- 5 Het effect van (14) lijkt ook te zijn gebaseerd op een ostentatieve schending van de genre-conventie dat er na ‘men neme’ een flinke lijst zaken opgesomd gaat worden. Dat zou erop wijzen dat de GV zelfs een bepaald tekstpatroon kan zijn. Ik laat deze kwestie verder onbesproken.
- 6 Overigens kon ik met Google ook de vormen *ik kent ik*, *jij kent jij* en zelfs *wij kent wij* attesteren (maar *hij kent hij* dan juist weer niet...) . De staande expressie *ons kent ons* is blijkbaar nogal productief, maar leent z’n syntactische anomalieën (subject-predicaatgetal en casusmarkering) probleemloos aan de OIs.
- 7 Iets dergelijks vindt plaats bij een ‘negatieve’ vervanging: het toevoegen van een element aan een staande expressie zodat een OI ontstaat. Een voorbeeld is (i).
(i) De lekkerste wokmaaltijden maakt u voortaan *Niet* zelf
Mijn indruk is dat dit geen erg productief sjabloon is, maar als ik het mis heb, zou je ‘toevoegingen’ als vierde OI-sjabloon kunnen voorstellen.
- 8 Overigens komt de ‘je hebt X en je hebt X’ variant ook voor in het Engels als ‘There are printers and there are printers’. De modifierende variant X-X komt ook (zij het zeldzaam, vermoed ik) voor in het Nederlands. In een Brunashop hoorde ik een klant een andere klant vragen: ‘Wil je een boek kopen of een BOEK-boek?’.
- 9 Het lijkt me niet toevallig dat de drie sjablonen – splitsingen, fusies en vervangingen – in essentie gelijk zijn aan de drie structuurvarianten voor *visuele* retoriek die worden onderscheiden in Phillips & McQuarrie (2004): juxtaposities, fusies en vervangingen (zie ook Maes & Schilperoord 2007, Schilperoord 2007).
- 10 Ik zal vanaf nu dat ‘gebruiken van kennis van lexicale items’ aanduiden met de term ‘activatie’.
- 11 De precieze relatie N-V in (V+N)complexen kent flink wat bandbreedte. Die kan bijvoorbeeld instrumenteel zijn (stemmachine, blaasbalg), ‘mogelijkheid-scheppend’ (schrijfpapier, wandelkaart, looprek), maar ook ‘permissief’ (vliegboot = boot *die ook kan* vliegen).
- 12 Een uitvoeriger overzicht van de diverse stellingnames is te vinden in Schilperoord & Cozijn (aangeboden ter publicatie)
- 13 Deze notatiewijze ontleen ik – losjes – aan Jackendoff (1997, 2002, 2006). Subscripten geven conceptuele functies aan, zoals *toestand* of *gebeuren* en ontologische categorieën als *object* of *eigenschap*. Vierkante haken geven aan dat het om concepten gaat, terwijl ronde haken syntactische relaties aangeven. Ik geef (in het vervolg) uitsluitend de voor de discussie minimaal benodigde geleidingsinformatie. Voor zover ik kan nagaan, is de notatie overigens theorie-neutraal, dus niet kenmerkend voor een van de behandelde visies.
- 14 Wie de eenheden ‘nog kleiner’ wil hebben, kan zichzelf op die wenk bedienen door de samenstellingen *dis*, *tract* en *-ion*, en ‘*weapon*’ en ‘*-s*’ te ontkoppelen, en ook die te beschouwen als eenheden die regelgestuurd worden gecombineerd. Voor de discussie hier is dat echter niet relevant.
- 15 Het is wel aardig te vermelden dat Jackendoff *weapons of mass destruction* zelf geeft als een voorbeeld van een gefixeerde expressie (Ray Jackendoff, *Linguistics in Cognitive Science: The State of the Art*, ms).
- 16 Jackendoff noteert voor lexicale items ook nog het niveau van de *fonologische* structuur, en bedt op die wijze zijn theorie van het lexicon in in zijn algemene taaltheorie. Elke talige structuur (online geconstrueerde en gememoriseerde) is dus te beschouwen als een ‘stuk’ fonologie, een ‘stuk’ syntaxis en een ‘stuk’ semantiek waartussen relaties bestaan. Voorzover die relaties gefixeerd zijn, is de structuur een lexicaal item.
- 17 Onderzoek naar de vraag wanneer er voldoende input aanwezig is om een meerwoordig lexicaal item te activeren is, voor idiomen, onder meer uitgevoerd in Tabossi & Zardon (1995). De ‘kracht’ waarmee de grond-

vorm zich opdringt wordt overigens aardig geïllustreerd in Gaston Franssens recente boek over de poëzie van Gerrit Kouwenaar. In zijn bespreking van Kouwenaars gedicht *bij wijze van leven* – een optimal innovation – verschrijft Franssen zich op pagina 167 wanneer hij het gedicht aanduidt met *bij wijze van spreken*. Ik geef dit voorbeeld niet om flauw te doen – daar is Franssens boek te mooi voor – maar alleen om aan te geven hoe prominent de GV ‘aanwezig’ is bij de verwerking van een variant erop.

- 18 De controverses spitsen zich m.n. toe op de vraag ‘hoeveel’ syntax eigenlijk nodig is om de klank-betekenis relatie verantwoord te leggen. In het algemeen gesteld heb je *die* syntactische informatie nodig, die geen conceptuele motivatie heeft. Jackendoffs voorbeelden zijn o.m. casus- en getalsmarkeringen, of woordvolgorde in constituenten – dus dat wij niet *man de* zeggen, of *de mannen loop*. De upshot is dit: zou je er in slagen om ook van dit soort taalverschijnselen de semantiek te specificeren, dan kun je de syntax in beginsel afschaffen. Pieter Seuren en William Croft maken in *Journal of Linguistics* op inzichtelijke wijze ruzie over dit punt (*Journal of Linguistics* 40, 2004, 593–654).
- 19 Een van de beoordelaars merkt op dat deze procesgang strijdig is met Giora’s idee dat de ‘salient’ response er ‘eerder’ is dan de minder saillante, de ‘nieuwe’ response dus (Giora 2003, p.10). Merk echter op dat in (47) het niet de ‘nieuwe’ response is die leidt tot activatie van de GV (*paradepaardje*) maar een bepaalde anomalie in de input die het begrip van de expressie vooruit gaat. De nieuwe response (SALADE IS PRONKSTUK) volgt dus wel degelijk *na* activatie van de GV.
- 20 Hieruit volgt dat voor een optimal innovation altijd een niet-retorische variant is op te stellen, en dat die variant een ‘letterlijke’ ver-taling is van de geïntegreerde conceptuele structuur: ‘deze salade is ons pronkstuk’.

Referenties

- Franssen, G., 2008. *Gerrit Kouwenaar en de politiek van het lezen*. Uitgeverij Vantilt.
- Giora, R., 2003. *On Our Mind; salience, context, and figurative language*. Oxford University Press.
- Giora, R., Fein, O., Konrod, O., Elnatan, A., Shuval, E., & Zur, A., 2004. Weapons of mass distraction: Optimal innovations and pleasure ratings. *Metaphor and Symbol* 19, 115–141.
- Ghomeshi, J., R. Jackendoff, N. Rosen & K. Russel, 2004. Contrastive Focus Reduplication in English (the salad-salad paper). *Natural Language and Linguistic Theory*, 22, 307–357
- Jackendoff, R., 1997. *The Architecture of the Language Faculty*. Cambridge Mass: MIT-press.
- Jackendoff, R., 2002. *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Jackendoff, R., 2006. A Parallel Architecture perspective on language processing. *Brain research* 1146, 2–22.
- Levelt, P., 1989. *Speaking: from intention to articulation*. Cambridge MA: MIT-press
- Maes, A. & J. Schilperoord, 2007. Classifying visual rhetoric; The interplay of conceptual, structural and rhetorical aspects of visual rhetoric in advertising. In J. Phillips & E.F McQuarrie (eds.), *Go Figure!; New directions in advertising rhetoric*. Armonk NY: M.E. Sharpe.
- Phillips, B. J., & E. F. McQuarrie 2004. Beyond visual metaphor: A new typology of visual rhetoric in advertising. *Marketing Theory*, 4(1/2), 113–136.
- Rich, F 2006 *The greatest story ever sold; The decline and fall of truth: from 9/11 to Katrina*. New York: the Penguin press.
- Schilperoord, J., 1999. Airmiles, taalbeheersing en taalgebruik. *Taalbeheersing*, 21, 99–123. (herdrukt in F Van Eemeren, et al. (red.) 2002 *Tussenstand; 25 jaar Tijdschrift voor Taalbeheersing*. Van Gorcum, 191–215.
- Schilperoord, J., 2007. Oote; Retorische schema’s (en tropen) in tekst en beeld. *Tijdschrift voor Taalbeheersing* 29, 65–87.
- Schilperoord, J. & R. Cozijn (aangeboden ter publicatie) *The representation and processing of fixed and compositional expressions*
- Tabossi, P. & F. Zardon, 1995. The Activation of Idiomatic Meaning. In: M. Everaert et al. (eds), *Idioms, structural and psychological perspectives*. Hillsdale NJ, Lawrence Erlbaum (273–283).

Bijlage: corpus optimal innovations (N = 72)

- waar mogelijk is de NV/GV-rolverdeling aangegeven
- per type optimal innovations is aantal en percentage vermeld
- een (?) duidt op een twijfelgeval

Bijzondere gevallen (4, 5.6%) Kiplekkerder [NV = GV] De lekkerste wokmaaltijden maakt u voortaan niet zelf [NV = GV] Je hebt bier en je hebt Grolsch [NV = GV] Heerlijk snertweer [NV = GV] (?) We gaan vanavond praten en de problemen die daarbij komen kijken. ???	Ik kent ik [NV = GV] Jij kent jij [NV = GV] Wij kent wij [NV = GV] Gefelicitaart [NV = GV] Venz maakt hagel, en daarmee pasta ??? Een hele groenemorgen [GV = NV] Fruit het je makkelijk [NV = GV] Ontdek je snackje: de Turkse pride [NV = GV] Hier profiterolt het hele gezin van [NV = GV] Appeltje ijsje ??
Fusies (10, 13.9%) Droomsoezen [NV = GV] Bon appetit fours [NV = GV] Beschermt ook tegen gaatjes in de hand ???[GV = NV] Biefstukken lekkerder [NV = GV] Hutspotprijse [NV = GV] Sliptongstrelend [NV = GV] Krokant en klare ??? Kant en jonge klare ??? Amsterdamned [GV = NV] Pure verwennerijs [NV = GV]	Krokante kid nuggets [NV = GV] Paradelammetje [NV = GV] Saladepaardje [NV = GV] We hebben het voorjaar in onze kopjes [NV = GV] Laten we peren met peren vergelijken [NV = GV] De kaiser onder de verse afbakbroodjes [NV = GV] Een ander light op brood ??? Een wereldrijst in een minuut ??? Dat schilt een hoop werk [NV = GV] Huppaté... daar is het voorgerecht [NV = GV] Ober er zit een klaver in mijn soep [NV = GV] er zit een banaan/dood kevertje/man/vinger in mijn soep [NV = GV]
Splitsingen (3, 4.2%) Men neme een pan. Klaar [NV = GV] De lekkerste vlaaien. Punt [NV = GV] Kant en klaarmaaltijd [NV = GV]	er zit een vraag in mijn soep [NV = GV] er zit een GGO in mijn soep [NV = GV] er zit een spionagevliegtuig in mijn soep [NV = GV] er zit een stukje religieus bewustzijn in mijn soep [NV = GV] Als een peer naar AH voor extra vitamine C ??? Italiaans voetsel [NV = GV]
Letterlijke OIs (5, 6.9%) Omdat wij geen beslag willen leggen op uw kostbare tijd [NV = GV] we hebben een batterij aan voordeel [NV = GV] Goede maatjes [NV = GV] Met zoveel smaken is iedereen er als de kippen bij ?? Deze kogels laat u niet schieten [NV = GV]	Appeltje ijsje [NV = GV] Perflecte plasvborm [NV = GV] Er met kop en schotel bovenuit steken [NV = GV] Zalm op een bedje van klavertjes ??? Italiaans, italiaanser, italiaanst [NV = GV] (?) Slim, slimmer, slimmers [NV = GV] Goed, beter, Bertens [NV = GV] mooi mooier Diest [NV = GV]
Vervangingen (50, 69.4%) Authenthaise keuken [NV = GV] Spinazië [NV = GV] Kijk eens wat de kaashaar gevonden heeft [NV = GV] Runderreepjes met meximale smaak [NV = GV] Kant-en-klaver wokschofel [NV = GV] Hun kent hun [NV = GV]	Mooi, Mooier? Uw GolfV [NV = GV] Mooi, mooier, Shakira [NV = GV] Zoals het klokje thuis tikt, tikt het overal [NV = GV] Zoals het frietje thuis smaakt, smaakt het nergens [NV = GV] Met het rijmwoordenboek in de hand komt men door het ganse land [NV = GV] Pfff... wat weinig werk [NV ≠ GV]

Effecten van het aanpassen van instructie aan de schrijfstrategieën op literaire interpretatievaardigheid en op schrijfvaardigheid

Een empirische studie

Dankwoord

Wij danken Huub van den Bergh voor zijn betrokkenheid bij dit onderzoek en onmisbare hulp bij de analyses en berekeningen.

Keywords: Aptitude-treatment interaction onderzoek; Writing-to-learn; Learning-to-write; Schrijfstrategieën; Schrijven over literatuur; Voortgezet onderwijs.

Effecten van het aanpassen van instructie aan de schrijfstrategieën op literaire interpretatievaardigheid en op schrijfvaardigheid. Een empirische studie.¹

Marleen Kieft en Gert Rijlaarsdam

Inleiding

Leerlingen in de Tweede Fase die teksten leren schrijven (bijvoorbeeld een betoog of een uiteenzetting) leren dat meestal op de manier van 'eerst plannen, dan schrijven'. Het didactische idee hierachter is dat het plannen van een

Samenvatting

In dit artikel doen we verslag van een promotieonderzoek naar de effecten van het aanpassen van schrijftaken aan schrijfstrategieën van leerlingen in de Tweede Fase. 113 leerlingen uit havo-4 en vwo-4 maakten als onderdeel van het reguliere curriculum een lessenserie waarin zij betogende teksten leerden schrijven over literaire verhalen. We bestudeerden twee verschillende soorten effecten: de effecten op de schrijfvaardigheid en de effecten op de vaardigheid in het interpreteren van literaire verhalen. De lessenserie had twee verschillende versies: de een aangepast aan een *plannende* schrijfstrategie (eerst plannen, dan schrijven) en de ander aangepast aan een *reviserende* schrijfstrategie (eerst schrijven, dan schaven en schrappen). De resultaten lieten inderdaad een interactie-effect zien tussen conditie en schrijfstrategie op het leren interpreteren van korte literaire verhalen. Hoe hoger de leerlingen scoorden op de reviserende strategie, hoe hoger de scores op literaire interpretatie waren in de revisieconditie; hoe hoger leerlingen scoorden op plannen, hoe lager de scores op literaire interpretatie in de revisieconditie. We vonden geen interactie-effecten voor het leren schrijven van betogende teksten.

tekst nodig is om tot een goede tekst te komen. Daarom leren leerlingen stappenplannen, denkschema's of bouwplannen te maken voordat ze daadwerkelijk met schrijven beginnen. Galbraith en Torrance noemen dit de *plannende strategie*, "in which writers concentrate on working out what they want to say before setting pen to paper, and only start to produce full text once they have worked out what they want to say" (Galbraith & Torrance, 2004, p.64).

Hoewel de plannende strategie in schoolboeken doorgaans wordt aangeboden aan leerlingen als dé goede manier om teksten te schrijven, wordt deze strategie ook bekritiseerd. Peter Elbow bijvoorbeeld, beschreef in zijn boek *Writing without teachers* (1998) dat voor veel schrijvers, waaronder voor hemzelf, geldt dat ze ideeën krijgen door te schrijven. Hij hield dan ook een pleidooi voor het zogenaamde vrij schrijven, waarbij gedachten en ideeën niet al van tevoren, maar juist door de handeling van het schrijven duidelijk worden: "Think of writing not as a way to transmit a message, but as a way to grow and cook a message" (Elbow, 1998, p.15). In deze studie noemen we de schrijfstrategie die is gebaseerd op de ideeën van Elbow, de *reviserende schrijfstrategie*, waarbij schrijvers tijdens het schrijven ontdekken wat ze eigenlijk willen zeggen en verschillende versies nodig hebben om tot een goede tekst te komen.

In een reeks experimentele studies lieten Torrance, Thomas en Robinson (1994; 1999) zien dat zowel de plannende als de reviserende strategie gehanteerd werden door de universitaire studenten uit hun studies. Ze analyseerden vragenlijsten (1994) en logboeken (1999), en koppelden die aan tekstkwaliteit. Ze vonden geen aanwijzingen dat de ene strategie meer effectief zou zijn dan de andere. Uit onderzoek van Kellogg (1988) daarentegen bleek dat plannen een effectieve schrijfstrategie was. Hij scoorde de tekstkwaliteit van twee groepen universitaire studenten: de ene groep maakte eerst een planning en schreef daarna een tekst, de andere groep begon meteen te schrijven. De teksten van de studenten die eerst een planning hadden gemaakt waren beter dan de teksten van de studenten die geen planning hadden gemaakt. Een verklaring voor dit resultaat is volgens Kellogg (1994) dat plannen helpt om de cognitieve overbelasting bij schrijvers te voorkomen. Immers, door te plannen voorkomen schrijvers dat ze twee dingen tegelijkertijd moeten doen: ideeën genereren en ze netjes opschrijven.

Een beperking aan de studies naar effectiviteit van schrijfstrategieën is dat die experimentele studies geen rekening hielden met verschillen tussen leerlingen: alle leerlingen kregen dezelfde schrijfinstructie. Voor onze studie echter werden we geïnspireerd door Aptitude Treatment Interaction onderzoek (Cronbach & Snow, 1977). Uitgangspunt van ATI-onderzoek was het idee dat optimale leerprestaties worden geleverd wanneer instructie is aangepast aan eigenschappen (*aptitudes*) van leerlingen. Die eigenschappen kunnen alle mogelijke eigenschappen van personen zijn die de effecten van een interventie beïnvloeden: niet alleen cognitieve, maar ook affectieve kenmerken (Cronbach, 1975; Snow, 1992).

ATI-onderzoek op het gebied van schrijfvaardigheid werd gedaan door Galbraith (1992, 1996, 1999), die onderzocht onder welke taakcondities verschillende typen schrijvers tot de beste genereerprestaties komen. Hij richtte zich op het persoonlijkheidskenmerk *self-monitoring* (Snyder, 1987), dat in Galbraiths studies als *aptitude* diende. Hij vergeleek in een experimentele studie twee groepen studenten: *high self-monitors* (waarvan hij vermoedde dat ze zich richtten op retorische doelen) en *low self-monitors* (waarvan hij vermoedde dat ze zich richtten op het uiten van persoonlijke ideeën en gedachten). Vervolgens kregen deze studenten de opdracht om hetzij aantekeningen te maken als voorbereiding op het schrijven van een essay, hetzij een eerste versie van een essay te schrijven. Het aantal nieuwe ideeën dat schrijvers genereerden (gemeten door het aantal ideeën te vergelijken dat studenten konden opsommen over het

onderwerp voor en na de schrijfo opdracht) was de effectmaat. Galbraith vond een overduidelijk interactie-effect: de *high self-monitors* kregen veel meer nieuwe ideeën door het maken van de aantekeningen, dan na het schrijven van een essay; de *low self-monitors* daarentegen kregen veel meer ideeën na het schrijven van het essay dan na het maken van aantekeningen.

Uit de besproken studies bleek niet alleen dat studenten die een schrijftaak uitvoeren daarvoor verschillende schrijfstrategieën hanteren, maar ook dat verschillende typen schrijftaken bij studenten tot wisselende effecten leiden. Uitgangspunt van onze ATI-studie is daarom dat het aanpassen van schrijfinstructie aan de eerder besproken schrijfstrategieën van leerlingen wel eens effectief zou kunnen zijn. Dit uitgangspunt hebben we getoetst in twee domeinen: het schrijfvaardigheidsonderwijs en het literatuuronderwijs, waarin veel wordt geschreven.

1.1 Een nieuw genre leren schrijven. Goede teksten schrijven is niet alleen een kwestie van goed plannen of goed reviseren, maar ook het leren kennen en benutten van genrekenmerken. In deze studie gaat het om het genre betogende tekst. Dit is een belangrijk genre, want het is een van de drie genres die leerlingen volgens de Eindtermen van de Tweede Fase moeten kunnen beheersen. In de lessenserie gaan we uit van de pragma-dialectische argumentatietheorie van Van Eemeren en Grootendorst (1992). In de lessen schrijven de leerlingen een tekst in vier stappen: (1) een duidelijk standpunt innemen in een kwestie, (2) argumenten genereren die het standpunt ondersteunen, (3) hoofd- en subargumenten selecteren, en (4) de tekststructuur vaststellen (Oostdam, 2005).

Uit de recente metastudie naar effectief schrijfvaardigheidsonderwijs van Graham en Perin (2007a) bleek het onderwijzen van schrijfstrategieën de meest effectieve didactische ingreep (gemiddelde effectgrootte 0,82). Daarnaast is het geven van duidelijke en specifieke schrijfo opdrachten belangrijk, zoals bijvoorbeeld het duidelijk maken van de criteria waar de tekst aan moet voldoen en het duidelijk omschrijven van de doelgroep (gemiddelde effectgrootte 0,70). In de lessenserie ‘Argumentatieve teksten schrijven over korte literaire verhalen’ hebben we deze didactische uitgangspunten zo goed mogelijk verwerkt; zo zijn de schrijfo opdrachten afgestemd op verschillende schrijfstrategieën en gaven we de leerlingen al voor het schrijven van de definitieve versie van hun tekst de criteria waar de tekst aan moest voldoen. (Zie voor een uitgebreide bespreking van de lessen paragraaf 3.3). Voor leerlingen uit havo en vwo-4 is het betoog weliswaar geen nieuw genre, maar het schrijven van een betoog waarin het gaat om de interpretatie van een literair verhaal is dat wel.

1.2 Leren interpreteren van literatuur. Vaak bestaat het literatuuronderwijs in de Tweede Fase uit het lezen van een literaire tekst en het schrijven van een tekst over de leeservaringen. Het lijkt alsof docenten en auteurs van schoolboeken ervan overtuigd zijn dat schrijven van een tekst helpt bij het leren interpreteren van literatuur (Marshall, 1990; Purves, 1991). Hier is ook wel wat voor te zeggen gezien het vooral in de Verenigde Staten populaire *schrijvend leren* (*writing-to-learn*): het idee dat schrijven het denken en leren van leerlingen stimuleert. De vraag is natuurlijk of schrijven inderdaad positieve effecten heeft op leren. Er werd en wordt daarom regelmatig onderzoek gedaan naar de effecten van schrijvend leren. Deze onderzoeken laten een wisselend beeld zien: soms zijn er positieve effecten (vooral het leren van genrekenmerken blijkt effectief te zijn; Klein, 1999), soms zijn er helemaal geen effecten meetbaar (Ackerman, 1993; Bangert-Drowns, 2004; Klein, 1999) of kleine effecten (Graham & Perin (2007b) rapporteren in hun meta-analyse een gemiddelde effectgrootte van 0,23).

Echter, binnen het onderzoek naar de effecten van schrijven op leren (*writing-to-learn*) is maar weinig gekeken naar de effecten van schrijven in het literatuuronderwijs (Bangert-Drowns, Hurley, & Wilkinson, 2004). Enkele studies (Boscolo, 2003; Marshall, 1987; Newell, 1996; Newell, Suszynski, & Weingart, 1989; Wong, Kuperis, Jamieson, Keller, & Cull-Hewitt, 2002) laten zien dat schrijven de vaardigheid van het interpreteren van literatuur stimuleert, hoewel de effecten ook in deze studies wisselend zijn, zoals ook uit de bovengenoemde reviewstudies bleek. Voor zover wij weten is er nooit onderzoek gedaan naar de effectiviteit van schrijvend leren waarbij rekening werd gehouden met verschillen in schrijfstrategieën tussen leerlingen.

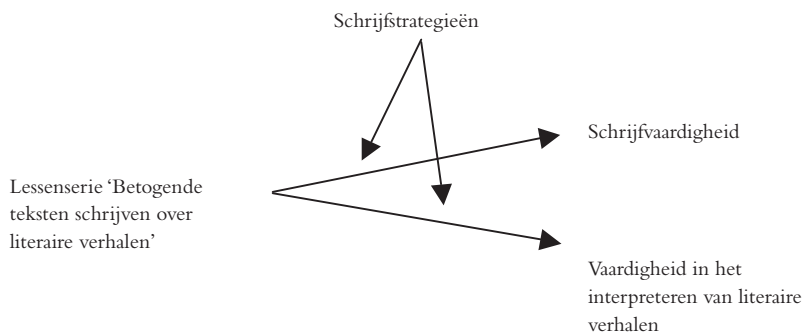
2 Deze studie

Figuur 1 is een weergave van de belangrijkste variabelen in deze studie. De lessenserie 'Betogende teksten schrijven over literaire verhalen' bestond uit vijf lessen van 90 minuten. We kozen schrijfvaardigheid en literaire vaardigheid als de afhankelijke variabelen. Om te kunnen vaststellen of het aanpassen van schrijfinstructie aan schrijfstrategieën van leerlingen effectief is, ontwierpen we twee versies van dezelfde lessenserie: de ene versie gebaseerd op een plannende schrijfstrategie (de planningconditie), de andere versie gebaseerd op een reviserende schrijfstrategie (de revisieconditie). In iedere les lazen de leerlingen een kort literair verhaal, genereerden ze aan de hand van enkele schrijfp opdrachten ideeën over het verhaal en de interpretatie ervan en schreven ze een betogende tekst.

Deze studie is een ATI-studie, dat betekent dat we er in onze hypothesen van uitgaan dat leerlingen baat hebben bij onderwijs dat bij hen aansluit. Onze hypothesen luiden dan ook:

- 1a) hoe meer leerlingen neigen naar een reviserende schrijfstrategie, hoe meer ze baat hebben bij de revisieconditie en hoe minder bij de planningconditie;
- 1b) hoe meer leerlingen neigen naar een plannende schrijfstrategie, hoe meer ze baat hebben bij de planningconditie en hoe minder bij de revisieconditie.

Deze hypothese werd getoetst voor zowel de effecten op schrijfvaardigheid als de effecten op interpretatievaardigheid.

Figuur 1: Overzicht van de variabelen in deze studie.

3 Opzet van het onderzoek

3.1 Leerlingen. In totaal namen 220 leerlingen uit acht verschillende klassen havo en vwo 4 van drie verschillende scholen (te Barneveld, Hoorn en Veendam) aan de studie deel. Voor deze leerlingen was het lezen van literaire verhalen en daar een tekst over schrijven een tamelijk nieuwe taak, omdat het lezen van volwassen literatuur nieuw is voor leerlingen in de vierde klas. Leerlingen in de onderbouw leren al wel om betogende teksten te schrijven, maar de onderwerpen waar zij dan over moeten schrijven zijn meestal onderwerpen zoals huiswerk, roken of bijbaantjes en zijn dus geen literaire onderwerpen. In de literatuurles wordt in het algemeen weliswaar veel geschreven, maar hierbij is nauwelijks aandacht voor tekstkwaliteit, genrekenmerken etc. (Kieft & Rijlaarsdam, 2002). Zoals bleek uit een analyse van de gebruikte methodes en gesprekken met de docenten gold dit ook voor de leerlingen die deelnamen aan dit onderzoek.

3.2 Onderzoeksontwerp. Leerlingen konden de lessen uit dit onderzoek geheel zelfstandig maken: het lesmateriaal was vrijwel geheel zelfsturend en de docenten hadden een voornamelijk begeleidende rol. De leerlingen kregen aselect een van beide condities toegewezen: ze maakten of de lessen aangepast aan de plannende schrijfstrategie, of de lessen aangepast aan de reviserende schrijfstrategie. Beide versies van de lessenserie waren dus in iedere klas aanwezig. Voordeel van dit onderzoeksontwerp was dat alle meewerkende docenten beide condities in hun klassen hadden. Docenteffecten of effecten veroorzaakt door verschillen tussen klassen werden daarmee voorkomen.

3.3 De lessen. In elk van de vijf lessen uit de lessenserie lazen leerlingen een kort literair verhaal en leerden ze een kwestie te kiezen om in hun tekst bespreken (zoals bijvoorbeeld ‘Is dit verhaal te ouderwets voor leerlingen in de 21^e eeuw?’ bij het verhaal *De buit* van Remco Campert). Vervolgens leerden leerlingen een duidelijk standpunt in de kwestie in te nemen en goed te introduceren in de tekst, argumenten te genereren, te selecteren en te ordenen om hun standpunt te ondersteunen en deze tekstelementen te verwerken in een voor lezers aantrekkelijke tekst.

In Tabel 1 staan de zes fasen van iedere les. In fase 1 lazen de leerlingen steeds een kort literair verhaal; steeds hetzelfde verhaal in beide condities. De leerlingen kenden de verhalen nog niet volgens hun docenten. De verhalen varieerden in taalgebruik en opbouw en werden in de loop van de lessen steeds wat gecompliceerder qua interpretatie. De tweede fase was de fase van ideeën genereren. In de revisieconditie ging dat via (variaties op) ‘vrij schrijven’ (naar Elbow, 1998): het een tijdje achter elkaar doorschrijven in hele zinnen, zonder te stoppen of na te denken of het goed of fout is wat je hebt geschreven. Doel van vrij schrijven is alleen om na te denken over het verhaal en op ideeën te komen. Een voorbeeld van een tekst die tot stand is gekomen door vrij schrijven, vindt u hieronder. De tekst is van Soufian (havo 4), naar aanleiding van het verhaal *Een onbekende trekvogel* van Kader Abdolah uit zijn debuutbundel *De adelaars* (1993).

Deze tekst vind ik heel erg leuk, heel spannend. En midden in de tekst wordt het alleen nog maar spannender. In het begin is het niet zo boeiend, niet interessant genoeg. Zodat ik dacht ach wat een saaie tekst. Maar naarmate je verder leest wordt

het veel leuker. Hij vertelt op het begin alleen iets over hem en zijn werk. En dat vind ik erg saai. De tekst trekt je aandacht ook niet in het begin. Pas in het midden, maar dan stoppen sommige lezers er misschien mee. Alleen vind ik het wel zielig wat Gerrit met die vogels doet. Maar van ik-perspectief begrijp ik dat wel want dat is een vluchteling, die werkt voor zijn brood en heeft geen andere optie. En toen Kader de vogels beschreef kan je in gedachten meeleven. Als je je fantasie gebruikt! En wat ik ook mooi vond is dat Kader zegt: 'Ik heb ontmoet', en niet gevonden. En op het einde zegt Kader: (tijdens het verlaten van de museum) 'Er vloog een rij trekvogels over, in V-vorm. Maar er was geen begeleider bij.' Dus de dode vogel was de begeleider.

Leerlingen in de planningconditie werd gevraagd over het verhaal na te denken door middel van het invullen van een denkschema (naar Skeans, 2000) (zie tabel 2). Deze keuze van opdrachten (vrij schrijven versus denkschema) is gebaseerd op de studie van Galbraith (1992).

Tabel 1: *Overzicht van de leeractiviteiten in beide condities*

Fasen	Leeractiviteiten	Revisieconditie	Planningconditie
1. Lezen	Kort literair verhaal lezen	+	+
2. Inhoud genereren	Vrij schrijven	+	-
	Denkschema	-	+
3. Theorie	Theorie lezen	+	+
	Theorie toepassen	+	+
4. Inhoud plannen	Denkversie schrijven	+	-
	Planningsschema invullen	-	+
5. Tekstproductie	Kritisch herlezen en definitieve tekst schrijven	+	-
	Planningsschema verbeteren en definitieve tekst schrijven	-	+
6. Teksten uitwisselen	Feedback geven en krijgen	+	+

+ = aanwezig; - = niet aanwezig.

Tabel 2: *Voorbeeld van een ingevuld denkschema*

Wat me opviel...	... dat het Nederlands van de schrijver best goed is
	... dat het taalgebruik zo simpel is
Wat ik me afvraag...	... of de vogel echt huilde
	... wat voor vogel die vogel was met groene ogen
Dit verhaal doet me denken aan...	... allochtonen, ben ik zelf
	... toen mijn pa net in Nederland was

In de derde fase kregen leerlingen uit beide condities kregen enige achtergrondinformatie over het genre betogende tekst (zoals weergegeven in Tabel 3) en maakten een paar oefeningen om de theorie toe te passen. Deze leerinhoud hebben we gekozen op basis van wat er in methodes en volgens het Examenprogramma Nederlandse taal- en letterkunde van leerlingen verwacht werd op het gebied van betogende teksten schrijven. Leerlingen leren dus een standpunt in te nemen en dit standpunt te onderbouwen met argumenten. Hierbij leerden ze ook citaten te gebruiken, waardoor ze gedwongen worden dichtbij het verhaal te blijven met hun argumentatie. Daarnaast werd er aandacht besteed aan het duidelijk markeren van de argumenten door het gebruik van signaalwoorden en leerden leerlingen hun tekst te beginnen met een pakkende inleiding en af te ronden met een bondige conclusie.

Tabel 3: *Leerinhoud van de vijf lessen*

	Les				
Leerinhoud	1	2	3	4	5
Kwestie kiezen en formuleren	+	+	+	+	+
Standpunt bepalen	+	+	+	+	+
Inleiding en slot		+	+	+	+
De lezer informeren over het verhaal		+	+	+	+
Citeren			+	+	+
Argumenteren				+	+
Signaalwoorden gebruiken				+	+

+ = aanwezig

Fase 4 was gewijd aan het plannen van de inhoud van de tekst. In de planningconditie bepaalden leerlingen de inhoud van hun tekst door na te denken over doel, publiek, en inhoud van de tekst en dit alles te verwerken in een planningsschema (zie Kellogg, 1988). In de revisieconditie schreven leerlingen eerst een denkversie van hun tekst. Een denkversie is een versie van de tekst waarin leerlingen hun gedachten over het verhaal opschrijven, zonder al rekening te moeten houden met zaken als signaalwoorden, argumenten et cetera. Deze denkversie diende als basis voor de definitieve tekst (zie Galbraith & Torrance, 2004).

In de vijfde fase gingen de leerlingen in de planningconditie hun planningsschema kritisch herlezen en verbeteren en schreven daarna de definitieve tekst (zie Kellogg, 1988). De leerlingen in de revisieconditie herlezen en verbeterden hun denkversie, terwijl ze daarbij dezelfde criteria gebruikten als de leerlingen in de planningconditie (namelijk kwaliteit van argumentatie en retorische kwaliteit) en daarna schreven ook zij de definitieve tekst (zie Galbraith & Torrance, 2004). In de zesde en laatste fase lazen en becommentarieerden leerlingen (uit dezelfde conditie) elkaars teksten met behulp van een commentaarformulier.

3.4 Instrumenten. Om *schrijfstrategie* te meten construeerden we een vragenlijst van 26 items. Deze vragenlijst werd afgenomen tijdens de voortoets. Tabel 4 laat de items van de vragenlijst zien, met de item-rest correlaties. Leerlingen werd gevraagd op een vijfpuntschaal aan te geven in hoeverre ze het eens waren met de uitspraken. De vragenlijst bevatte

twee schalen: de planningsschaal (11 items; Cronbach's alpha .75) en de reviseerschaal (15 items; Cronbach's alpha .73). Omdat de betrouwbaarheid voldoende was, berekenden we voor elke leerling een gemiddelde planningscore en een gemiddelde revisiescore. Deze aanpak resulteerde in twee continue variabelen: de score op plannen en de score op reviseren. Er was een kleine maar significante correlatie tussen deze twee variabelen, $r = .34, p < .001$. Deze zwakke correlatie maakte duidelijk dat plannen en reviseren twee aparte variabelen waren en dat het niet mogelijk was om één score voor schrijfstrategie te hanteren. Leerlingen combineerden de twee strategieën in verschillende mate.

Tabel 4: De items uit de schrijffragenlijst met de item-rest correlaties

	Item-rest correlaties
Revising items	
Voor ik een tekst inlever, kijk ik altijd of hij wel logisch is opgebouwd.	.45
★ Ik let er nooit zo op of ik zelf wel tevreden ben over mijn tekst.	.42
Schrijven is voor mij een manier om mijn gedachten helder te krijgen.	.41
Bij het schrijven van mijn tekst vraag ik me steeds af of hij voor een lezer goed te volgen is.	.38
★ Wanneer ik een tekst schrijf, vind ik het moeilijk om op ideeën te komen.	.37
Voor ik aan het schrijven van een tekst begin, schrijf ik graag eerst een stukje op een kladblaadje om te kijken hoe ik over het onderwerp denk.	.36
Tijdens het schrijven controleer ik regelmatig of mijn tekst geen kromme of te lange zinnen bevat.	.35
★ Ik let er nooit zo op of ik in een tekst zinnen of gedachten heb overgeslagen.	.33
Als ik mijn tekst nalees en herschrijf, kan de opbouw van de tekst nog flink veranderen	.33
Als ik mijn tekst herschrijf, wordt ook de inhoud vaak flink anders.	.30
★ Ik lever mijn tekst meestal in zonder te controleren of de alinea-indeling wel goed is.	.29
Als mijn tekst klaar is, ga ik nog uitgebreid overlezen en verbeteren: er kan dan nog een heleboel veranderen.	.28
Als ik mijn tekst klaar heb, moet ik hem altijd heel goed teruglezen, om te kijken of er geen overbodige dingen in staan.	.26
★ Meestal zijn de teksten die ik schrijf niet erg origineel.	.20
Als ik eenmaal weet wat ik zo ongeveer in mijn tekst wil zeggen, vloeien de woorden verder bijna vanzelf uit mijn pen.	.18
Planning items	
★ Ik heb niks aan het maken van een planning.	.58
★ Als ik begin met schrijven, weet ik nog niet wat er in de tekst zal komen.	.53
Als ik een tekst moet schrijven, besteed ik veel tijd aan het nadenken over hoe ik het zal aanpakken.	.50
Voordat ik begin met schrijven, heb ik een duidelijk beeld van wat ik bij de lezer wil bereiken.	.45

Effecten van het aanpassen van instructie aan de schrijfstrategieën op literaire interpretatievaardigheid

(vervolg) **Tabel 4:** De items uit de schrijffragenlijst met de item-rest correlaties

	Item-rest correlaties
Als ik iets moet schrijven, noteer ik eerst een paar punten op een kladblaadje en dan werk ik die punten later uit.	.41
Ik maak altijd eerst een schema voordat ik begin het schrijven.	.39
Voordat ik begin met schrijven wil ik eerst goed weten wat er allemaal in de tekst moet komen te staan. Plannen is voor mij daarom belangrijk.	.35
Ik moet mijn gedachten helder hebben voordat ik kan beginnen met schrijven.	.34
* Als ik aan het schrijven ben, schrijf ik soms stukken op, waarvan ik weet dat die nog niet helemaal goed zijn; maar ik schrijf dan liever eerst door.	.33
Als ik mijn teksten overlees, zijn ze soms heel chaotisch.	.27
Voordat ik een zin opschrijf, heb ik hem al in mijn hoofd.	.23

Gemarkeerde items (*) zijn gerecodeerd in de analyses. Hoe meer een leerling instemt met een item (op een vijf-puntsschaal), hoe hoger de score op plannen of reviseren.

De vaardigheid in het interpreteren van literaire verhalen en de schrijfvaardigheid maten we via een voor- en natoets, waarbij de leerlingen de volgende opdracht kregen: “Je krijgt zo meteen een kort verhaal. Schrijf een tekst van minimaal 250 woorden waarin je aan je klasgenoten uitlegt waar het verhaal over gaat en wat je ervan vindt.” Om een verhaaleffect te voorkomen hebben we vier verschillende verhalen in een gebalanceerd design verdeeld over de voor- en natoets waarbij alle mogelijke combinaties werden gehanteerd. Bijvoorbeeld: leerling A kreeg verhaal 1 in de voortoets en verhaal 2 in de natoets, leerling B kreeg verhaal 2 in de voortoets en verhaal 3 in de natoets, en zo verder.

Vervolgens hebben we de teksten van voor- en natoetsen helemaal door elkaar gehusseld. In de eerste beoordelingsronde werden drie beoordelaars geïnstrueerd om de teksten holistisch te beoordelen op de kwaliteit van interpretatie en daarbij niet te letten op tekstkwaliteit. De beoordelaars kenden iedere tekst een score toe tussen 0 en 5. Ze deden dat door iedere tekst steeds te vergelijken met drie voorbeeldteksten (een tekst die score 1 had gekregen, een die score 3, en een die score 5 had gekregen). De drie onafhankelijke werkende beoordelaars bleken een homogene groep te vormen: betrouwbaarheidsanalyse met beoordelaars als items resulteerde in Cronbach's alpha .83 (voortoets) en .89 (natoets). Dankzij de goede betrouwbaarheid konden we de gemiddelde score op literaire interpretatie over de drie beoordelaars als voortoets- en natoetsscore gebruiken.

In de tweede beoordelingsronde scoorden dezelfde beoordelaars de teksten weer volgens hetzelfde systeem, maar nu op tekstkwaliteit (argumentatieve en retorische kwaliteit). Weer waren er voorbeeldteksten (maar andere dan in de voorgaande procedure) en weer gaven de drie onafhankelijke werkende beoordelaars met behulp van de voorbeeldteksten iedere tekst een holistische score (deze keer tussen 0 en 7). We berekenden de betrouwbaarheid op dezelfde manier als bij literaire interpretatie en dat leverde een Cronbach's alpha op van .72 (voortoets) en .78 (natoets). We konden dus de gemiddelde score over de drie beoordelaars nemen als voortoets- en natoetsscore voor schrijfvaardigheid.

Ten slotte hebben we ook gekeken naar de mate waarin de leerlingen de lessen waardeerden. Het zou immers kunnen dat een verschil in waardering van de beide condities de resultaten zou beïnvloeden. We vroegen de leerlingen op een vijfpuntsschaal hun waardering uit te spreken over de opdrachten in de lessen die van elkaar verschilden (dus de opdrachten in de fasen 2 en 5, zie tabel 1). Cronbach's alpha van deze evaluatiescore was .72 (over 20 items).

3.5 Analyses. De effecten van conditie en leerling-kenmerk (schrijfstrategie) op de twee afhankelijke variabelen (schrijfvaardigheid en literaire interpretatie) bepaalden we door covariantie- toe te passen, met een aanvullende regressieanalyse om de bètagewichten van de interacties te bepalen. Dat betekent dat we de volgende variabelen hebben gecreëerd: 'planningscore in planningconditie', 'revisiescore in planningconditie', 'planningscore in revisieconditie' en 'revisiescore in revisieconditie'. In aanvulling op de covariantieanalyses, berekenden we het bètagewicht om de richting van de interactie-effecten vast te stellen. In alle regressie- en covariantieberekeningen werd de voortoets als covariaat meegenomen.

4 Resultaten

4.1 Voorbereidende analyses. Een voorwaarde voor het toetsen van de hypothesen was dat leerlingen goede inzet en aandacht hebben besteed aan de conditie waar ze aan waren toegewezen. Daarom hebben we om te beginnen alle deelnemende leerlingen uit de onderzoeksgroep verwijderd van wie we geen complete dataset hadden. Van de resterende leerlingen hebben we vervolgens de leerlingen geselecteerd die de opdrachten in de lesboekjes goed hadden gemaakt. Om dit te bepalen, hebben twee onafhankelijk werkende beoordeelaars de kwaliteit van de belangrijkste elf opdrachten gescoord op een driepuntsschaal: de elf opdrachten die verschillend waren in de beide condities. Er konden dus maximaal 33 punten verdiend worden, de gemiddelde score was 26.85 en de standaarddeviatie was 5.10. Cronbach's alpha was goed (.79) evenals de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid (.91). Leerlingen die een score van 25 punten of meer behaalden (75% van het maximum), werden in de onderzoeksgroep opgenomen. Deze procedure resulteerde in een gelijke verdeling over condities: 57 leerlingen in de revisieconditie en 56 leerlingen in de planningconditie. De geselecteerde en de niet-geselecteerde leerlingen verschilden niet van elkaar op relevante variabelen als CITO-scores ($t(146) = -.28, p = .78$), planningstrategie ($t(117) = -.73, p = .64$) of revisiestrategie ($t(117) = 1.03, p = .31$).

Er bleek geen verschil te zijn in waardering tussen de planning- en de revisieconditie: $t(111) = -.56, p = .58$ (waarbij $M = 3.34$ en $SD = .50$ voor de planningconditie, $M = 3.29$ en $SD = .56$ voor de revisieconditie). Verder was er een kleine maar significante correlatie tussen de voortoets en de natoets voor literaire interpretatie ($r = .20, p = .03$), maar niet tussen de voortoets en natoets voor schrijfvaardigheid ($r = .05, p = .69$). De correlatie tussen schrijfvaardigheid en literaire interpretatie was zwak, zowel in de voortoets ($r = .34, p < .001$), als in de natoets ($r = .32, p < .01$).

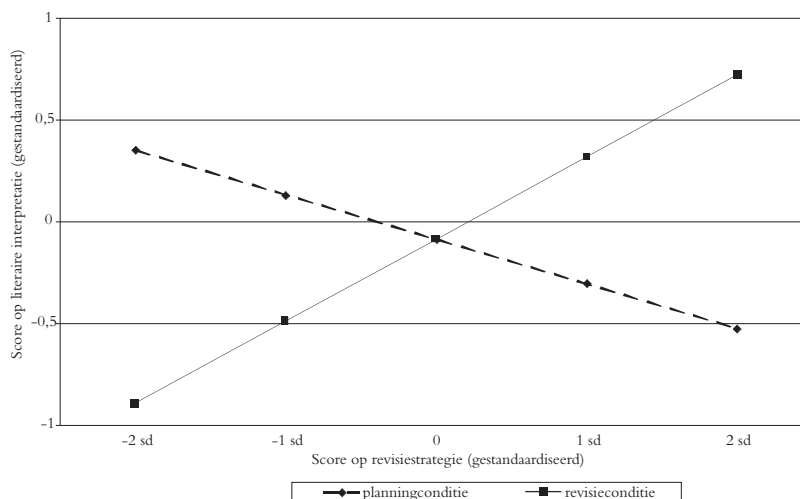
4.2 Effecten op literaire interpretatie. In Tabel 5 staan de gemiddelde scores van de leerlingen in beide condities op de voor- en de natoets weergegeven. Covariantieanalyse en regressieanalyse lieten zien dat hoe hoger de leerlingen scoorden op de reviserende strategie, hoe hoger de scores op literaire interpretatie waren in de passende conditie, de revisieconditie:

Effecten van het aanpassen van instructie aan de schrijfstrategieën op literaire interpretatievaardigheid

$F(1,112) = 4.85, p = .03, \beta = .41$ en hoe lager de scores in de planningconditie: $F(1,112) = 4.01, p = .047, \beta = -.21$. De hypothese voor de reviserende strategie werd dus bevestigd (zie ook figuur 2).

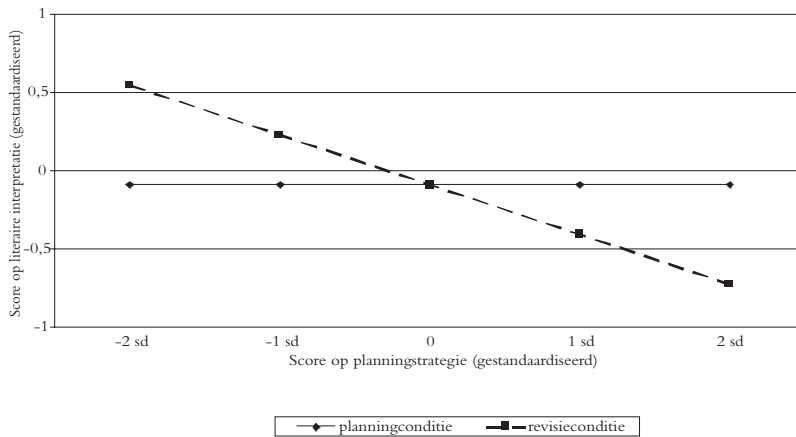
Tabel 5: Gemiddelden en standaarddeviaties van schrijfstrategie en literaire interpretatie op voortoets en natoets

	Voortoets				Natoets			
	Revisieconditie		Planningconditie		Revisieconditie		Planningconditie	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Reviserende schrijfstrategie	3.20	.35	3.09	.55	3.00	.45	3.00	.40
Plannende schrijfstrategie	2.88	.63	3.00	.53	2.80	.52	2.96	.43
Score op literaire interpretatie	2.01	.74	2.29	.93	2.18	1.01	2.14	.91
Score op schrijfvaardigheid	1.42	.39	1.60	.53	3.23	1.10	3.09	1.25

Figuur 2: Regressielijnen voor de interactie-effecten tussen condities en reviserende schrijfstrategie op literaire interpretatie

Voor de plannende strategie werd de hypothese deels bevestigd (zie figuur 3). De regressielijn van de revisieconditie is negatief, wat betekent dat hoe hoger de scores zijn op plannen, hoe lager de scores op literaire interpretatie in de revisieconditie ($F(1,112) = 6.23, p = .01, \beta = -.32$). Er is geen interactie geobserveerd tussen planning strategie en planning conditie op literaire interpretatie ($F(1,112) = .01, p = .91, \beta = -.01$).

Figuur 3: Regressielijnen voor de interactie-effecten tussen condities en plannende schrijfstrategie op literaire interpretatie

4.3 Effecten op schrijfvaardigheid. Voor schrijfvaardigheid vonden we geen interactie-effecten: noch tussen plannende schrijfstrategie en conditie, noch tussen reviserende schrijfstrategie en conditie. De hypothese moet dus verworpen worden als het gaat om de effecten op schrijfvaardigheid. Het enige effect dat we wel hebben vastgesteld, is een tijdeffect: alle leerlingen schreven na de interventie teksten van hogere kwaliteit dan daarvoor ($t(113) = 13,87, p < .001$).

5 Discussie

In deze studie onderzochten we de effecten van het aanbieden van verschillende typen schrijfinstructie aan leerlingen met plannende of reviserende schrijfstrategieën. We vonden een interactie-effect tussen conditie en schrijfstrategie op het leren interpreteren van korte literaire verhalen, maar niet op het leren schrijven van betogende teksten. Preciezer gezegd: als het gaat om te leren interpreteren door te schrijven over een verhaal, dan is voor leerlingen met een sterke neiging tot reviseren de revisieconditie de beste keuze, maar voor leerlingen die maar weinig zeggen te reviseren is de planningconditie juist beter. Voor leerlingen die maar weinig zeggen te plannen is de revisieconditie ook de betere conditie.

Als het doel van schrijfopdrachten in het onderwijs is om verhalen te leren interpreteren, is het aanpassen van schrijfinstructie aan de strategie van leerlingen dus een goed idee. Maar voor het leren schrijven van teksten maakt het niet uit volgens welke strategie leerlingen leren schrijven: je kunt goede teksten leren schrijven volgens de standaardaanpak in schoolboeken ‘eerst plannen dan schrijven’, maar ook volgens de aanpak van ‘schaven en schrappen aan een eerste versie’. Alle leerlingen schreven immers na de lessenserie gemiddeld betere teksten dan ervoor.

Een mogelijke verklaring voor het verschil in effecten tussen leren interpreteren en schrijven is dat het schrijven van betogende teksten al een zodanig bekende taak is voor leerlingen, dat het aanpassen aan schrijfstrategieën niet echt nodig is om tot teksten van betere kwaliteit te komen. Als het echter ingewikkelder wordt en leerlingen in hun teksten ook moeten laten zien dat ze de literaire complexiteit van een verhaal hebben begrepen, ging de ATI-gedachte dus wel op: het aansluiten bij de leerling leidt dan inderdaad tot betere leerprestaties.

Een bedreiging voor de externe validiteit van onze studie kan de manier zijn waarop we leerlingen hebben geselecteerd voor de onderzoeksgroep: alleen de leerlingen die de lessenserie volledig en goed hadden gemaakt zijn in de onderzoeksgroep opgenomen. We denken echter dat er voldoende indicaties zijn voor een voldoende externe validiteit. Immers, de geselecteerde en niet-geselecteerde leerlingen verschilden niet van elkaar op CITO-scores en schrijfstrategie. Daarnaast waren de leerlingen afkomstig van verschillende scholen en zaten ze in de klas bij verschillende docenten, wat gunstig is voor de externe validiteit. Desondanks is het van belang te benadrukken dat de onderzoeksgroep bestond uit een geselecteerde groep leerlingen.

Een andere vraag is of het meten van schrijfstrategie via zelfrapportage in een vragenlijst voldoende valide is. Zelfrapportage kent immers onvermijdelijke nadelen: het zou bijvoorbeeld kunnen dat leerlingen zich er niet helemaal bewust zijn van hoe ze hun schrijftaak aanpakken, of dat ze de neiging hebben antwoorden aan te kruisen waarvan ze denken dat ze sociaal wenselijk zijn. Wij beseffen dat een vragenlijst niet de ideale manier is om schrijfstrategie te meten. Toch denken we dat het in het kader van onze onderzoeksvragen verantwoord was om een vragenlijst te gebruiken. Het gaat ons in deze studie immers niet om absolute scores voor de schrijfstrategieën van leerlingen, maar om relatieve verschillen tussen leerlingen in plannen en reviseren vast te stellen, zoals ook Torrance, Thomas en Robinson (1994) succesvol deden. We kunnen redelijkerwijs veronderstellen dat de bovengenoemde bezwaren tegen zelfrapporterende vragenlijsten voor leerlingen in beide condities even sterk golden en dat de resultaten er dus niet door worden beïnvloed. Blijft natuurlijk de wens om de vragenlijsten te valideren in volgende studies door vragenlijstcores te relateren aan daadwerkelijke schrijfprocessen, bijvoorbeeld met behulp van *keystroke logging*. Maar zelfs als de vragenlijst eerder zoiets als persoonlijke schrijfvoorkeur meet in plaats van daadwerkelijke schrijfprofielen, dan nog is het aanpassen van schrijfinstructie aan verschillen tussen leerlingen zinvol, omdat volgens Snow (1992) ook affectieve factoren als *aptitude* kunnen dienen en daardoor tot effectiever onderwijs kunnen leiden.

Een ander punt dat aandacht verdient, is het gebrek aan correlatie tussen de voortoets schrijfvaardigheid. Dit kan aanleiding geven te twijfelen aan de wijze waarop schrijfvaardigheid gemeten is. Zelf denken we echter de lage correlatie voorkomt uit het gebrek aan vaardigheid in het schrijven over literaire verhalen bij de voortoets: voor leerlingen was dit type taak geheel nieuw: 80% van de leerlingen lager dan 1.6 scoorde op de voortoets (gemeten op een vijfpuntsschaal), wat wijst op een bodemeffect.

Een ander probleem met de manier waarop de variabelen zijn gemeten kan liggen bij de scoreprocedure van de afhankelijke variabelen schrijfvaardigheid en literaire interpretatie. We hebben immers dezelfde leerlingtekst gebruikt voor het meten van twee verschillende variabelen, wat afhankelijkheid van metingen in de hand kan werken. Echter, de correlatie tussen schrijfvaardigheid en literaire interpretatie was nogal zwak, zowel in de voortoets als

in de natoets. Dat betekent dat we, ofschoon we dezelfde leerlingtekst gebruikten, toch twee verschillende variabelen hebben kunnen meten.

In paragraaf 1.3 beschreven we al dat er in het literatuuronderwijs heel veel geschreven wordt door leerlingen. Aan het einde van dit artikel willen we benadrukken dat dit onderzoek geen pleidooi is voor het op nog grotere schaal invoeren van schrijftaken in het literatuuronderwijs. We denken niet dat voor het leren interpreteren van literaire verhalen, schrijven per se het beste leermiddel is. Andere didactieken, zoals praten over boeken zijn misschien wel veel effectiever. Wel denken we dan op grond van onze bevindingen in deze studie dat als schrijven zo'n belangrijk onderdeel van het literatuuronderwijs is en blijft, de effectiviteit van dergelijke schrijfoopdrachten groter kan worden als bij het geven van de schrijfoopdrachten rekening wordt gehouden met individuele verschillen in schrijfstrategie van leerlingen.

Noot

- 1 Dit artikel is gebaseerd op Kieft (2006), Kieft, Rijlaarsdam, Galbraith, & Van den Bergh (2007) en Kieft, Rijlaarsdam, & Van den Bergh (in druk).

Literatuur

- Ackerman, J.M. (1993).** The promise of writing to learn. *Written Communication*, 10(3), 334–370.
- Bangert-Drowns, R.L., Hurley, M.M., & Wilkinson, B. (2004).** The effects of school-based writing-to-learn on academic achievement: A meta-analysis. *Review of Educational Research*, 74(1), 29–58.
- Boscolo, P., & Carotti, L. (2003).** Does writing contribute to improving high school students' approach to literature? *L1 – Educational Studies in Language and Literature* 3(3), 197–224.
- Cronbach, L. J. (1975).** Beyond the two disciplines of scientific psychology. *American Psychologist*, 30(2), 116–127.
- Cronbach, L.J., & Snow, R.E. (1977).** *Aptitudes and instructional methods. A handbook for research on interactions.* New York: Irvington.
- Eemeren, F.H. van, & Grootendorst, R. (1992).** *Argumentation, communication, and fallacies.* Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Elbow, P. (1973).** *Writing without teachers.* New York: Oxford University Press.
- Galbraith (1992).** Conditions for discovery through writing. *Instructional Science*, 21, 45–73.
- Galbraith, D. (1996).** Self-monitoring, discovery through writing, and individual differences in drafting strategy. In G. Rijlaarsdam, H. van den Bergh, & M. Couzijn (Eds.), *Theories, models and methodology in writing research* (pp.121– 141). Amsterdam: University Press.
- Galbraith, D. (1999).** Writing as a Knowledge-Constituting Process. In G. Rijlaarsdam & E. Espéret (Series Eds.) & D. Galbraith & M. Torrance (Vol.Eds.), *Studies in Writing: Vol. 4. Knowing what to write: conceptual processes in text production.* (pp.139–159). Amsterdam: University Press.
- Galbraith, D., & Torrance, M. (2004).** Revision in the context of different drafting strategies. In G. Rijlaarsdam (Series Ed.) & L. Allal, L. Chanquoy and P. Largy (Vol.Eds.), *Studies in Writing: Vol. 13. Revision: Cognitive and instructional processes* (pp.63–85). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Galbraith, D., Torrance, M., & Hallam, J. (2006).** Effects of writing on conceptual coherence. In R. Sun & N. Miyake (Eds.), *Proceedings of the 28th Annual Conference of the Cognitive Science Society* (pp. 1340–1345). Mahwah, NJ: Erlbaum.

- Graham, S. & Perin, D. (2007a).** *Writing next: Effective strategies to improve writing of adolescents in middle and high schools*. New York: Carnegie Corporation of New York.
- Graham, S., & Perin, D. (2007b).** A meta-analysis of writing instruction for adolescent students. *Journal of Educational Psychology*, 99(3), 445-476.
- Kellogg, R. (1988).** Attentional overload and writing performance: Effects of rough draft and outline strategies. *Journal of Experimental Psychology: Learning, memory, and Cognition*, 14, 355-365.
- Kieft, M., & Rijlaarsdam, G. (2002, July).** *Writing about literature in modern textbooks: An analysis and proposal*. Paper presented at Writing 02. 8th International Conference of the Special Interest Group Writing of the European Association for Research on Learning and Instruction, Stafford, England.
- Kieft, M. (2006).** *The effects of adapting writing instruction to students' writing strategies*. Proefschrift. Universiteit van Amsterdam: Instituut voor de Lerarenopleiding.
- Kieft, M., Rijlaarsdam, G., & Van den Bergh, H. (in press).** An aptitude-treatment interaction approach to writing-to-learn. *Learning and Instruction*.
- Kieft, M., Rijlaarsdam, G., Galbraith, D., & Van den Bergh, H. (2007).** The effects of adapting a writing course to students' writing strategies. *British Journal of Educational Psychology*, 77(3), 565-579.
- Klein, P.D. (1999).** Reopening inquiry into cognitive processes in writing-to-learn. *Educational Psychology Review*, 11, 203-270.
- Marshall, J.D. (1987).** The effects of writing on students' understanding of literary texts. *Research in the Teaching of English*, 21(1), 30-63.
- Marshall, J.D. (1990).** Writing and reasoning about literature. In R. Beach, & S. Hynds (Eds.), *Developing discourse practices in adolescence and adulthood* (pp. 161-180). New Jersey: Ablex Norwood.
- Newell, G.E. (2006).** Writing to learn. How alternative theories of school writing account for student performance. In C.A. MacArthur, S. Graham, J. Fitzgerald (Eds.), *Handbook of writing research* (pp. 235-247). New York: Guilford.
- Newell, G.E., Suszynski, K., & Weingart, R. (1989).** The effects of writing in a reader-based and text-based mode on students' understanding of two short stories. *Journal of Reading Behaviour*, 21, 37-57.
- Newell, G.E., (1996).** Reader-based and teacher-centered instructional tasks: writing and learning about a short literary story in middle-track classrooms. *Journal of Literacy Research*, 28(1), 147-172.
- Oostdam, R. (2005).** Assessment of argumentative writing. In G. Rijlaarsdam (Series Ed.) & G. Rijlaarsdam, H. van den Bergh, & M. Couzijn (Vol.Eds.), *Effective learning and teaching of writing. A handbook of writing in education*. (2nd ed., pp.427-442). Kluwer academic publishers.
- Purves, A.C. (1991).** The school subject literature. In J. Flood, J.M. Jensen, D. Lapp, & J.R. Squire (Eds.), *Handbook of research on teaching the English language arts* (pp.674-680). New York: MacMillan.
- Skeans, S. (2000).** Reading...with pen in hand! *English Journal*, 89, 69-72.
- Snow, R.E. (1992).** Aptitude theory: Yesterday, Today, and Tomorrow. *Educational Psychologist*, 27(1), 5-32.
- Snyder, M. (1987).** *Public appearances, private realities. The psychology of self-monitoring*. New York: Academic Press.
- Torrance, M., Thomas, G.V., & Robinson, E.J. (1994).** The writing strategies of graduate research students in the social sciences. *Higher Education*, 27, 379-392.
- Torrance, M., Thomas, G.V., & Robinson, E.J. (1999).** Individual differences in the writing behaviour of undergraduate students. *British Journal of Educational Psychology*, 69, 189-199.
- Wong, B.Y.L., Kuperis, S., Jamieson, D., Keller, L., & Cull-Hewitt, R. (2002).** Effects of guided journal writing on students' story understanding. *The Journal of Educational Research*, 95, 179-191.

Dat moet je niet zeggen!

Over de negatieve gevolgen van het naar voren brengen van een standpunt

1. Introductie¹

Kenmerkend voor een discussiant is dat hij twee doelen nastreeft. Ten eerste probeert hij in de discussie een resultaat te behalen dat voor hem zelf gunstig is. In de rol van protagonist probeert hij de antagonist te overtuigen van de aanvaardbaarheid van het standpunt, terwijl hij in de rol van antagonist probeert de protagonist ertoe te bewegen de verdediging van zijn positie op te geven. Ten tweede tracht hij de indruk te wekken dat hij alleen redelijke overtuigingsmiddelen gebruikt. Dat wil zeggen dat hij er aanspraak op maakt bijdragen te leveren die een inhoudelijke discussie over de merites van de zaak bevorderen. In de pragma-dialectische benadering heten deze doelen de *retorische* en de *dialectische doelen* (Van Eemeren en Houtlosser, 1999, 2002, 2003). Het balanceren tussen retorische en dialectische doelen heet *strategisch manoeuvreren*.

Dit artikel gaat over een vorm van strategisch manoeuvreren die een belangrijke rol heeft gespeeld in de recente Nederlandse publieke debatten over immigratie en integratie. In deze vorm van manoeuvreren wijst de criticus erop dat het naar voren brengen van een bepaald standpunt schadelijke gevolgen heeft, en dat, om die reden, dit standpunt moet worden teruggenomen, of op zijn minst, niet verder dient te worden bediscussieerd. Toen Fortuyn bijvoorbeeld beweerde “de islam is achterlijk, ..., het is gewoon een achterlijke cultuur”, reageerde de interviewende journalist door te zeggen “u zaait haat tegen buitenlanders.” Omdat de doelen die de criticus lijkt na te streven te maken hebben met de confrontatiefase van een kritische discussie, de fase waarin de partijen hun posities ontvouwen, is dit een vorm van *confrontationeel manoeuvreren*. Hoe redelijk of onredelijk is deze vorm van confrontationeel manoeuvreren?

Samenvatting

In de pragma-dialectische benadering van argumentatie gaat men ervan uit dat discussianten strategisch manoeuvreren tussen dialectische en retorische doelen. Een confrontationele vorm van strategisch manoeuvreren vindt plaats als een criticus een betoger ervan beticht dat zijn standpunt maatschappelijk onaanvaardbare gevolgen met zich meebrengt. In bijzondere omstandigheden kan deze vorm van manoeuvreren deugdelijk zijn. De grens tussen drogredelijke en dialectisch deugdelijke toepassingen van deze vorm van manoeuvreren zal worden bestudeerd door na te gaan wat de deugdelijkheidsvoorwaarden voor deze manier van handelen zijn.

Dergelijke manoeuvres kunnen makkelijk ontsporen en verworden tot drogredelijke pogingen de andere partij het zwijgen op te leggen. Aan de andere kant zou deze manier van handelen niet opportuun zijn voor een criticus als hij niet op zijn minst de schijn van redelijkheid had. In dit artikel zal ik op zoek gaan naar toepassingen van deze vorm van confrontationeel manoeuvreren die redelijk zijn in de dialectische zin van het woord, dat wil zeggen, in de zin dat de bijdrage geen afbreuk doet aan het oplossingsproces. Ik zal aannemelijk maken dat zulke toepassingen inderdaad bestaan. Evengoed zal blijken dat dergelijke toepassingen uitzonderlijk zijn: voorbeelden van deze vorm van manoeuvreren zijn doorgaans drogredelijk. Voordat ik de zoektocht begin, zal ik nader ingaan op de pragma-dialectische notie van het strategisch manoeuvreren.

2. Strategisch manoeuvreren

Volgens de pragma-dialectische methode, zoals ontwikkeld door Van Eemeren and Grootendorst (1992, 2004), reconstrueren en beoordelen we argumentatieve discoursen vanuit het perspectief van de *kritische discussie*. Een discussie langs de lijnen van deze ideaal redelijke procedure gaat uit van een bepaald verschil van mening, tussen een protagonist en een antagonist, en is geheel gericht op het oplossen van dit meningsverschil. Een meningsverschil is *opgelost* als beide partijen uiteindelijk dezelfde positie innemen met betrekking tot de ter discussie staande opinie, ofwel ten gunste van de verdedigende protagonist ofwel ten gunste van de kritische antagonist, na de houdbaarheid van het standpunt te hebben getoetst in het licht van de kritische vragen en tegenwerpingen van de antagonist.

Het normatieve model bepaalt dat de protagonist en de antagonist vier fasen doorlopen. Ze beginnen in de confrontatiefase waar ze hun verschil van mening formuleren. Vervolgens, in de openingsfase, hebben ze de gelegenheid om overeenstemming te bereiken over procedurele en materiële uitgangspunten die in de argumentatiefase gebruikt kunnen worden. In de argumentatiefase wisselen de partijen argumenten en kritiek uit. Ze besluiten de discussie in de afsluitingsfase door na te gaan of het verschil van mening is opgelost, en zo ja, in wiens voordeel. In een ideaal redelijke discussie komen geen zetten voor die het doel het geschil op te lossen onmogelijk maken of zelfs maar hinderen. De procedure is tot in groter detail uitgewerkt met behulp van vijftien discussieregels (Van Eemeren en Grootendorst, 2004).

Deze uitgewerkte procedure biedt een analysator een duidelijk raamwerk om die elementen uit het discours te extraheren die relevant zijn, in positieve of in negatieve zin, voor het oplossingsproces, ook elementen die niet expliciet als zodanig naar voren zijn gebracht. Het is bijvoorbeeld niet moeilijk omstandigheden te bedenken waarin een klacht op een gerechtvaardigde wijze gereconstrueerd kan worden als een standpunt of juist als een uiting van kritische twijfel. Als alle dialectisch relevante onderdelen aan het discours zijn onttrokken kan men de argumentatieve onderdelen beoordelen door na te gaan of ze een oplossing dichterbij brengen of juist een hindernis vormen voor het vinden van een oplossing. Drogredenen zijn dan die bijdragen die gereconstrueerd kunnen worden als een overtreding van ten minste één discussieregel.

Van Eemeren en Houtlosser hebben voorgesteld deze methode uit te breiden met retorische elementen (1999, 2002, 2003). In hun visie kan men argumentatieve teksten beter reconstrueren en beoordelen door het discours niet zuiver en alleen vanuit de veronderstelling dat de partijen hun meningsverschil trachten op te lossen te begrijpen,

maar daarnaast ook vanuit de veronderstelling dat iedere partij probeert de andere partij voor zijn positie te winnen. Een betoger of criticus wordt dan verondersteld twee doelen na te streven: ten eerste, de andere partij overtuigen, ten tweede, het meningsverschil oplossen. Dergelijk *strategisch manoeuvreren*, of balanceren tussen dialectische en retorische doelen, is er kort gezegd op gericht het meningsverschil op te lossen in eigen voordeel.

De dialectische en retorische doelen kunnen worden gespecificeerd voor elk van de vier discussiefasen. Ik beperk me tot de confrontatiefase. De notie van een confrontatiefase kan worden uitgewerkt met behulp van een dialectisch profiel (Van Eemeren, Houtlosser en Snoeck Henkemans, 2005, vergelijk de discussie over dialoogprofielen in Walton, 1999, Krabbe, 2002 en Van Laar, 2003).

In de confrontatiefase van een kritische discussie zoeken de partijen uit of er sprake is van een meningsverschil met betrekking tot een bepaalde kwestie, en zo ja, hoe dat verschil van mening zodanig kan worden uitgedrukt dat de kans op het bereiken van een oplossing zo groot mogelijk is. Het resultaat van een confrontatiefase is ofwel een niet-gemengd geschil, waar de ene partij een standpunt naar voren heeft gebracht en waar de andere partij slechts kritische twijfel heeft geuit ten opzichte van dat standpunt, ofwel een gemengd geschil, waar de partijen onverenigbare standpunten hebben ingenomen (Van Eemeren en Grootendorst, 2004, p.60). Ik zal me beperken tot de meest elementaire confrontaties, waar slechts één standpunt tot uitdrukking wordt gebracht.

In de analyse van Houtlosser (2001, p.31) is een standpunt een in woorden gevatte houding, die positief of negatief kan zijn, met betrekking tot een geformuleerde propositie, die dan geldt als de *opinie*. Een houding moet men niet psychologisch begrijpen. Deze term verwijst naar de publieke gebondenheid om een opinie tegen kritiek te verdedigen, in het geval van een positieve houding, of te weerleggen, in het geval van een negatieve. Een standpunt heeft dus drie elementen: een propositie, een houding ten opzichte van die propositie, en een formulering van die houding tegenover die propositie. De eerste twee onderdelen vormen de kern van het standpunt, het derde is de meer contingente wijze waarop het standpunt tot uiting is gebracht.

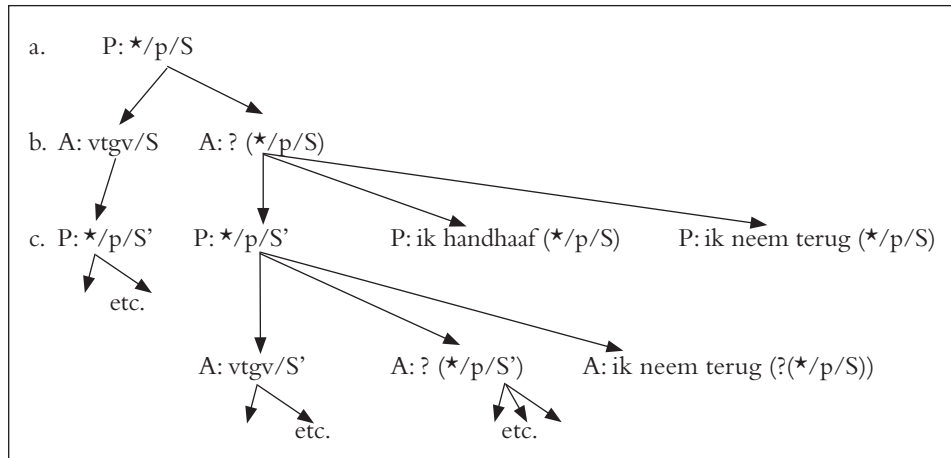
Ten minste twee van de vijftien regels voor kritische discussie zijn van kracht in de confrontatiefase (Van Eemeren en Grootendorst, 2004). Volgens de vrijheidsregel heeft een deelnemer in de confrontatiefase het onconditionele recht ieder standpunt in te nemen en iedere gewenste kritische positie tot uiting te brengen (p.136). De taalgebruiksverklaardersregel betreft alle fasen en stelt dat een deelnemer het recht heeft om te verzoeken om taalgebruiksverklaarders, zoals een definitie of een precisering, dat een deelnemer verplicht is desgevraagd een taalgebruiksverklaarder te geven, en dat hij het recht heeft om taalgebruiksverklaarders in te zetten zelfs als er niet om is verzocht.

Een dialectisch profiel is een visuele, boomvormige representatie van de mogelijke manieren waarop een onberispelijke confrontatie zich zou kunnen ontwikkelen. De knooppunten representeren de soorten zetten die toelaatbaar zijn voor de partijen. Een vertakking in enkele richtingen verwijst naar de verplichting voor de partij die aan de beurt is om te kiezen tussen de aangeduide zetten. Omdat de dialectische verplichtingen hier op een abstract niveau zijn aangegeven moet een spreker of een schrijver in een echt discours de typen zetten instantiëren, van een concrete inhoud en vorm voorzien.

In de confrontatiefase doet de protagonist de eerste zet door een standpunt naar voren te brengen. De antagonist moet reageren, ofwel door opheldering te vragen omtrent de gebruikte formulering, ofwel door kritische twijfel te uiten ten aanzien van de opinie, ofwel

Dat moet je niet zeggen! Over de negatieve gevolgen van het naar voren brengen van een standpunt

door zichzelf uit de discussie terug te trekken. Als de antagonist om opheldering verzoekt is de protagonist verplicht zijn standpunt preciezer te maken. Als de antagonist kritische twijfel uit moet de protagonist ofwel uit eigen beweging zijn standpunt preciseren, ofwel duidelijk maken dat hij zijn standpunt handhaaft en dat wat hem betreft de openingsfase kan beginnen, ofwel zich terugtrekken uit de discussie door het standpunt terug te nemen. (Zie Van Laar en Mohammed, n.d., voor een volledige behandeling van het dialectische profiel voor de confrontatiefase.)

Figuur 1: een dialectisch profiel voor de confrontatiefase

P; A	Protagonist; Antagonist
★/p/S	een bepaalde (positieve of negatieve) houding ten opzichte van propositie p in formulering S
? (★/p/S)	twijfel ten aanzien van de houdbaarheid van deze houding ten opzichte van de door S uitgedrukte propositie
ik handhaaf	zet die de confrontatiefase beëindigt en het begin van de volgende fase mogelijk maakt
ik neem terug	zet waarmee een spreker zijn positie terugneemt (dit beëindigt de confrontatie en de gehele discussie)
vtgv	verzoek om een taalgebruiksverklaarder
S'	een herformulering van S, zodanig dat S' een precisering is van S ²

Met behulp van deze specificatie van de confrontatiefase is het mogelijk om de dialectische en retorische doelen te formuleren die een rol spelen wanneer discussianten er aanspraak op maken een constructieve bijdrage te leveren aan de confrontatiefase.

Het dialectische hoofddoel van het doorlopen van een confrontatiefase is het mogelijke verschil van mening tot uiting te brengen op een manier die het vinden van een inhoudelijke oplossing vergemakkelijkt. Zo moeten de gebruikte formuleringen geen immuniserende uitdrukkingen bevatten en ook moet niet de boodschap worden uitgedragen dat het standpunt geen kritiek toelaat en in die zin 'heilig' is (Van Eemeren en Grootendorst, 2004, p.166). In een echt discours, buiten de wereld van het normatieve model, gaan we er vanuit

dat de individuele discussianten tevens doelen nastreven die retorisch zijn. Gegeven de specificatie van de confrontatiefase is het direct relevante retorische doel de confrontatie te laten resulteren in een meningsverschil dat geformuleerd is op een wijze die de partij goed uitkomt. Zo kan een antagonist proberen de protagonist zover te krijgen dat hij een formulering kiest die moeilijk te verdedigen lijkt. In het licht van dergelijke retorische doelen verwachten we dat de partijen hun rol van protagonist of antagonist zullen spelen. Hoe zullen ze vorm en inhoud geven aan hun abstracte dialectische verplichtingen, met andere woorden, hoe zullen de typen zetten in het profiel op een opportune wijze worden geïntanceerd?

Er zijn verschillende soorten middelen die een discussiant kan inzetten om zijn retorische doelen dichterbij te halen terwijl hij de dialectische redelijkheidspretentie hoog houdt. De volgende driedeling gaat uit van de mate van directheid waarmee een discussiant richting geeft aan het verloop van de confrontatie. Hoe directer een argumentatieve bijdrage, des te minder reconstructie is nodig om de argumentatieve strekking ervan bloot te leggen. De driedeling is van belang voor zover voor ieder type andersoortige deugdelijkheidsvoorwaarden geformuleerd moeten worden.

Ten eerste kan een discussiant een bijdrage leveren die reconstrueerbaar is als een poging om één enkel knooppunt in het dialectische profiel van een concrete invulling te voorzien. Een discussiant kan bijvoorbeeld een standpunt naar voren brengen, of verzoeken om een definitie van een gebruikte term.

Ten tweede kan een discussiant een bijdrage leveren die gereconstrueerd kan worden als een reeks op elkaar volgende zetten in het profiel, op eenzelfde wijze als een complexe argumentatie gereconstrueerd kan worden als een impliciete discussie. Een discussiant kan bijvoorbeeld een standpunt naar voren brengen en tevens anticiperen op een verzoek om een taalgebruiksverklaarder door alvast een precisering te geven: "Hij is een Mussolini, ik bedoel, hij hanteert een zelfde soort populistische retoriek." Dit is een wat ander type manoeuvreren omdat we van de spreker eisen dat de zet waarop hij anticipeert werkelijk opportuun moet zijn vanuit het perspectief van de tegenstander (vgl. Krabbe, 2001, Van Laar, 2007). Het is bijvoorbeeld niet toelaatbaar om te anticiperen op overbodige en zinloze verzoeken om taalgebruiksverklarders door een uitdrukking die al genoegzaam bij het publiek bekend is nog eens uit te leggen.

Ten derde kan een partij een indirecte poging doen om het verloop van de discussie te beïnvloeden. Hij kan taalhandelingen uitvoeren die, hoewel ze duidelijk relevant zijn in het oplossingsproces, niet gereconstrueerd kunnen worden als zetten of reeksen van zetten in de confrontatiefase zelf. Dergelijk manoeuvreren kan dialectisch redelijk zijn, of er althans de schijn van hebben, als geappelleerd wordt aan de voorwaarden die vervuld moeten zijn om tot een ideale kritische discussie te komen. Een discussiant kan proberen de andere partij ertoe te brengen een zet of sequentie van zetten te vervangen door een andere op grond van het (vermeende) feit dat de oorspronkelijke zetten een overtreding van een discussieregel bevatten en het oplossingsproces frustreren. Hetzelfde gezegd in andere woorden: hij kan aanvoeren dat de zetten van de andere partij ervoor hebben gezorgd dat niet langer is voldaan aan de *eerste orde* voorwaarden voor kritische discussie (Van Eemeren en Grootendorst, 1992). Ook kan hij proberen de andere partij ertoe te brengen zijn standpunt te wijzigen of op te geven en als reden aanvoeren dat het oorspronkelijke standpunt op de een of andere wijze ervoor zorgt dat niet voldaan is aan een *hogere orde* voorwaarde voor kritische discussie. De hogere orde voorwaarden voor kritisch discussiëren zijn de voorwaarden waaraan voldaan

Dat moet je niet zeggen! Over de negatieve gevolgen van het naar voren brengen van een standpunt

moet zijn willen de partijen zich kunnen houden aan de discussieregels. Zo is voor kritisch discussiëren een bepaalde discussiehouding en een bepaalde maatschappelijke constellatie een vereiste. Ook deze manier van strategisch manoeuvreren bestaat eruit commentaar te leveren op hoe de discussie op een vruchtbare wijze gevoerd zou moeten worden en kan worden gereconstrueerd als een bijdrage aan een procedurele subdiscussie in de openingsfase (vgl. Krabbe, 2003 over metadialogen). Hoewel dergelijk manoeuvreren gereconstrueerd moet worden als een bijdrage aan de openingsfase, kan het erop gericht zijn het verloop van de confrontatie bij te sturen. De antagonist kan bijvoorbeeld aanvoeren dat het zinloos is de confrontatie voort te zetten aangezien de formulering van het standpunt immuniserend is, en dat derhalve het standpunt geherformuleerd of zelfs teruggedenkt dient te worden. Manoeuvreren door te wijzen op de schadelijke gevolgen van het naar voren brengen van een standpunt kunnen we het best analyseren als een dergelijke, indirecte vorm van manoeuvreren die appelleert aan de voorwaarden waaronder geschillen het beste opgelost kunnen worden.

3. Wijzen op de schadelijke gevolgen van het naar voren brengen van een standpunt

In recente Nederlandse publieke debatten over immigratie en integratie heeft het wijzen op de schadelijke gevolgen van het innemen van standpunten een belangrijke rol gespeeld. Deze vorm van manoeuvreren bevat het volgende redeneerpatroon:

Dat moet je niet zeggen, aangezien het naar voren brengen van dit standpunt leidt tot de schadelijke gevolgen $G_1, \dots, G_n$.

Volgens een premisse die impliciet blijft valt het voorkomen van de gevolgen $G_1, \dots, G_n$ te prefereren boven het (op dit moment) naar voren brengen van dit standpunt. Dit type argumentatie vormt een speciale toepassing van het pragmatische argumentatieschema (Garssen, 2001, p. 92), waar een aanbeveling wordt ondersteund op grond van de positieve gevolgen van de aanbevolen handeling of op grond van de negatieve gevolgen van de afgeraden handeling. De toepassing is speciaal aangezien het de dialectische handeling betreft van het naar voren brengen van een standpunt.

Deze vorm van strategisch manoeuvreren moet men niet verwarren met de *ad consequentiam* drogreden, waar een *feitelijk* standpunt wordt ondersteund door te wijzen op de negatieve *causale* gevolgen van het innemen van het tegendeel van het standpunt, of op grond van een negatieve *beoordeling* van een *logische* consequentie van het tegendeel van het standpunt (Garssen, 2006). Bij de vorm van strategisch manoeuvreren die het onderwerp van dit artikel vormt is het standpunt niet feitelijk, maar, per definitie, *evaluatief* of *aanbevelend*: “dat moet je niet zeggen!”.

Eén van zijn controversiële beweringen deed Fortuyn in februari 2002. De bijdrage van de journalist in de volgende conversatie kan worden begrepen als een voorbeeld van het wijzen op de schadelijke gevolgen van het innemen van een bepaald standpunt:

Voorbeeld 1.

Fortuyn: De islam is achterlijk, ik zeg het maar, het is gewoon een achterlijke cultuur.
Journalist: U zet aan tot haat tegen buitenlanders. (Volkskrant, 9 februari 2002)

Hoe moeten we deze reactie beoordelen? Als men een geschil wil oplossen lijkt het buiten de orde om beperkingen op te leggen aan de posities die men wil innemen. Aan de andere kant staat het zaaien van haat op gespannen voet met het dialectische ideaal van een kritische discussie. Van nu af aan zal ik op zoek gaan naar toepassingen van deze manier van manoeuvreren die deugdelijk zijn vanuit een dialectisch perspectief. Om dergelijke voorbeelden te vinden zal ik gebruikmaken van enkele onderscheidingen om verschillende varianten van de manoeuvre te karakteriseren en zal ik de varianten die dialectisch onaanvaardbaar zijn terzijde schuiven.

Zoals we hebben gezien bestaat een standpunt uit een propositie, een houding en een formulering. Er is nog een vierde onderdeel als we de handeling van het naar voren brengen van het standpunt in ogenschouw nemen: de omstandigheden waarin het standpunt naar voren wordt gebracht. Dus een criticus kan op vier manieren zijn zorg uitspreken over de gevolgen van een standpunt. De gevolgen kunnen tweeweg gebracht zijn, louter door de omstandigheid dat een bepaalde *propositie* 'presence' heeft gekregen (Perelman and Olbrechts-Tyteca, 1969, p.116), door het feit dat de betoger een bepaalde *houding* heeft ingenomen ten opzichte van de propositie, door het feit dat de houding ten opzichte van de propositie met deze bepaalde *middelen* (talig of anderszins) tot uiting is gebracht, of door een van deze gebeurtenissen *in deze bepaalde omstandigheden*.

Bijgevolg laat deze vorm van manoeuvreren vier varianten toe. Ik zal ze illustreren door vier mogelijke reacties te verzinnen die een criticus zou kunnen inbrengen tegen Jan Blokkers bewering: "Nog tien [peilingen], en Pim Fortuyn is definitief de Mussolini van de eenentwintigste eeuw" (Volkskrant, 30 januari 2002). (Deze positie werd vervolgens verdedigd door de voorzitter van de VVD, Eenhoorn, zie Spong and Hammerstein, 2003, p.26).³

(1) De antagonist kan proberen de protagonist zover te krijgen te stoppen met het uitdrukken van deze bepaalde propositie. Eventueel kan hij een poging ondernemen om te gaan spreken over een (wat) andere kwestie en daarin een positie in te nemen. Dus als de antagonist de gevolgen vreest van het vergelijken van Fortuyn met Mussolini kan hij proberen de protagonist ertoe te brengen zijn mening over Fortuyn met een andere propositie te berde te brengen, met een andere vergelijking bijvoorbeeld.

Voorbeeld 2.

Betoger: Hij is een Mussolini.

Criticus: Zulke vergelijkingen moet je niet maken. Of je de vergelijking nu beaamt of ontkent, het bederft de discussie.

(2) Als de protagonist een bepaalde houding heeft uitgedrukt tegenover een propositie kan de antagonist proberen hem ertoe te bewegen een andere houding in te nemen tegenover dezelfde propositie.

Voorbeeld 3.

Betoger: Hij is een Mussolini.

Criticus: Dat moet je niet zeggen. Het leidt ertoe dat jouw aanhangers hem zullen gaan haten en dat zijn aanhangers jou gaan haten. Hij is geen Mussolini.

Dat moet je niet zeggen! Over de negatieve gevolgen van het naar voren brengen van een standpunt

In de eerste twee varianten probeert de antagonist de protagonist ertoe te bewegen de huidige confrontatie te verlaten en eventueel over een geheel nieuwe, of een deels nieuwe kwestie te beginnen. De derde en vierde variant zijn gericht op veranderingen binnen de huidige confrontatiefase of op het vervolgen ervan op een ander moment.

(3) De antagonist kan de protagonist ertoe aanzetten andere presentatiemiddelen te kiezen, bijvoorbeeld om een standpunt te formuleren op een manier die als minder beledigend zal worden ervaren.

Voorbeeld 4.

Betoger: Hij is een Mussolini.

Criticus: Als je je zo uitdrukt dan leidt dat ertoe dat velen zich, terecht, beledigd voelen!

(4) De antagonist kan proberen de protagonist ertoe te bewegen te wachten op andere omstandigheden om deze propositie presentie te geven, om deze houding in te nemen, of om deze presentatiemiddelen in te zetten.

Voorbeeld 5.

Betoger: Hij is een Mussolini.

Criticus: Gezien de verhitte maatschappelijke omstandigheden is dit niet het moment om dergelijke vergelijkingen te maken. Het zal maatschappelijk onrust met zich meebrengen.

De laatste twee varianten zijn gericht op het herformuleren van het standpunt of op het wachten op omstandigheden waarin het naar voren brengen van het standpunt minder schadelijk zal zijn.

Volgens de eerste regel van de pragma-dialectische procedure voor het oplossen van meningsverschillen hebben de partijen in een kritische discussie het onconditionele recht om elke dialectische houding in te nemen tegenover iedere willekeurige propositie. We kunnen aannemen dat de eerste twee varianten deze vrijheidsregel zullen schenden en daarmee drogredelijke manoeuvres zijn: ofwel een bepaalde opinie ofwel zelfs het bespreken van een bepaalde kwestie wordt ontmoedigd. In beide gevallen doet de antagonist alsof de protagonist geen andere redelijke keuze heeft dan de confrontatiefase te verlaten. Vanuit het perspectief van het profiel is dat incorrect.

Niettemin moet er een uitzondering worden gemaakt. Het ingenomen standpunt moet niet inherent drogredelijk zijn, bijvoorbeeld in de zin dat de betoger ermee uitdrukt dat het standpunt zelf volmaakt is of in de zin dat de betoger het met name gebruikt om de antagonist persoonlijk aan te vallen. Stel bijvoorbeeld dat de protagonist het standpunt inneemt “alles wat ik zeg is verheven boven alle kritiek” of het standpunt “jij bent te bevooroordeeld en bovendien te stom om mee te discussiëren.” Het standpunt is in dergelijke gevallen vervlochten met een anti-dialectische discussiehouding en het oplossen van een meningsverschil over deze kwestie is zo goed als onmogelijk gemaakt. Er bestaan kennelijk standpunten die inherent drogredelijk zijn en niet geschikt voor een kritische discussie. Iemand ertoe bewegen dergelijke standpunten terug te nemen is niet per se drogredelijk.

Onder dit voorbehoud kunnen we eerste twee varianten beschouwen als drogredelijk. (Natuurlijk kan het begaan van een dergelijke drogreden verstandig of moreel juist zijn. Als het huldigen van een standpunt ertoe leidt dat het leven van iemand in gevaar komt *moet* je de protagonist uitsluiten van de discussie, althans vanuit een moreel of politiek perspectief. Maar een dergelijke overweging maakt de uitsluiting niet *logisch* of *dialectisch* deugdelijk.)

Als de kritiek erop is gericht de protagonist te bewegen zijn positie wat anders te formuleren of te wachten op gunstiger omstandigheden dan kan dat mogelijkwerwijs instrumenteel zijn voor het bereiken van een oplossing van het meningsverschil, en in dat licht dialectisch deugdelijk zijn. Dus ik zal de zoektocht vervolgen met de laatste twee varianten en met de eerst twee varianten alleen in zoverre het strategisch manoeuvreren erop gericht lijkt te zijn inherent drogredelijke standpunten aan te pakken.

Een tweede onderscheid dat van belang is om drogredelijke van legitieme manoeuvres van het onderhavige type te onderscheiden betreft de soorten gevolgen die de criticus aanhaalt. De criticus kan de gevolgen presenteren als *dialectisch relevante gevolgen* of kan de gevolgen presenteren zonder een dergelijke aanspraak. De criticus kan bijvoorbeeld aanvoeren dat het standpunt, in deze problematische omstandigheden, of gepresenteerd in deze termen, waarschijnlijk zal leiden tot het beëindigen van de discussie zonder dat men voortgang heeft gemaakt in het oplossingsproces. Men kan erop wijzen dat de menigte razend zal worden en dat prominente discussianten bang worden om hun mening te ventileren. Zulke gebeurtenissen zouden een open debat over de kwestie bemoeilijken of zelfs onmogelijk kunnen maken. In die zin zijn de gevolgen dan dialectisch relevant.

Als de antagonist wijst op dergelijke dialectisch relevante gevolgen dan verwijst ze daarmee naar de *voorwaarden* voor geschiloplossing. Ofwel ze wijst erop dat niet langer voldaan is aan de hogere orde voorwaarden voor kritische discussie, ofwel dat een eerste orde regel voor kritische discussie is geschonden door het standpunt op dit moment of in deze formulering naar voren te brengen. In het laatste geval vormt het manoeuvreren een type drogredenkritiek (vgl. Krabbe, 2002). Een criticus kan bijvoorbeeld menen dat het standpunt immuniserend is geformuleerd.

De gevolgen waarnaar de criticus verwijst hoeven geenszins van doen te hebben met de kwaliteit van de (publieke) discussie. Een criticus kan bijvoorbeeld stellen dat als de minister-president een sombere economische prognose geeft deze prognose zelf een negatieve invloed uitoefent op de economische ontwikkeling. Of, om een *ad misericordiam* voorbeeld te nemen, een antagonist kan de docent uitleggen dat zijn visie op de kwaliteit van het examen ertoe zal leiden dat zij haar studie zal moeten opgeven. Zorg voor de economie of voor iemands welbevinden kan een goede politieke of morele grond zijn om een standpunt terug te nemen, maar het vormt geen deugdelijke reden vanuit het perspectief om een meningsverschil over de staat van de economie of van het examen op inhoudelijke gronden te lossen. Als de aangegeven gevolgen dialectisch irrelevant zijn kan de strategische manoeuvre dialectisch niet deugdelijk zijn. Dus, van nu af aan zal ik slechts varianten behandelen waar de gevolgen ten minste enige dialectische relevantie hebben.

De derde onderscheiding is subtieler en betreft de kwestie of de (dialectisch relevante) gevolgen de huidige, onderhavige discussie betreffen of een andere discussie over een belerende kwestie. Stel dat de antagonist aanvoert dat dit standpunt haat zaait tegen een minderheidsgroepering en de discussie bederft tussen de aanhangers van de protagonist en de leden van deze minderheidsgroepering. Stel verder dat de antagonist niet tot deze minderheidsgroepering behoort. In dat geval bederft de protagonist, volgens de antagonist,

niet de discussie tussen haar en de protagonist, maar andere feitelijke of mogelijke discussies tussen de protagonist en de leden van deze groepering. In de huidige discussie kan nog steeds zijn voldaan aan de voorwaarden voor kritisch discussiëren. Dat zou de aantijging van de criticus dialectisch ontoelaatbaar maken in de huidige discussie, alhoewel dezelfde kritiek in een aangrenzende discussie, met andere discussianten, toelaatbaar zou zijn.

Maar stel dat de gevolgen de antagonist zelf betreffen. Dan is het mogelijk dat hij er terecht aanspraak op maakt te boos of te bang te zijn om de discussie op een vruchtbare wijze te kunnen voortzetten (inherent drogredelijke standpunten betreffen per definitie de onderhavige discussie). De strekking van het strategisch manoeuvreren door de antagonist is dan dat het innemen van het standpunt heeft geleid tot een situatie waarin niet langer is voldaan aan een voorwaarde voor kritisch discussiëren. Van nu af aan beperk ik me tot standpunten die volgens de antagonist dialectisch schadelijke gevolgen heeft voor de onderhavige discussie. (Vanzelfsprekend bepleit ik niet het recht van een betoger om iedereen buiten zijn huidige gesprekspartners om te beledigen. Mijn positie is slechts dat vanuit het dialectische perspectief dergelijk beledigingen geen drogredenen vormen binnen de huidige discussie, hoe verwerpelijk zulke zetten ook zijn vanuit een ander perspectief en zelfs vanuit een dialectisch perspectief als ze worden begaan in die aangrenzende discussies.)

Het vierde en laatste onderscheid betreft de verantwoordelijkheid voor de mogelijke dialectische schade. Als het ventileren van een standpunt ongewenste effecten heeft op de discussie is daarmee nog niet gezegd dat de protagonist verantwoordelijk is voor die effecten. Dat kan natuurlijk wel het geval zijn: hij kan de antagonist beledigen en het haar mentaal moeilijk maken het standpunt te toetsen of hij kan het standpunt immuniseren en het toetsen logisch moeilijk maken. Maar in sommige gevallen is het de antagonist die verantwoordelijk moet worden gehouden. Zelfs als het voor de antagonist door de formulering of *timing* van het standpunt mentaal moeilijk is geworden de discussie voort te zetten kunnen we menen dat hij overgevoelig is of te makkelijk boos te maken. In dergelijke gevallen zou de kritiek van de antagonist niet op zijn plaats zijn. Dus alleen als de protagonist verantwoordelijk kan worden gehouden voor de schade kan deze vorm van strategisch manoeuvreren deugdelijk zijn. (Dat een beslissing over deze kwestie moeilijk is voor een analysator doet daar niets aan af.)

Deze onderscheidingen brengen ons tot de volgende deugdelijkheidsvoorwaarden voor deze vorm van strategisch manoeuvreren als een bijdrage aan een bepaalde discussie D. Toepassingen van deze vorm van strategisch manoeuvreren die niet voldoen aan deze vereisten moeten worden beschouwd als ontspoord en onredelijk.

1. het manoeuvreren is er niet op gericht de protagonist af te houden van het tot uitdrukking brengen van een bepaalde propositie of van het kiezen van een bepaalde houding ten opzichte van een bepaalde propositie, tenzij de positie zelf uitdrukking geeft aan de eigen 'heiligheid' of de persoon met de rol van antagonist diskwalificeert als discussiepartner of anderszins inherent drogredelijk is;
2. in het manoeuvreren wordt alleen verwezen naar gevolgen die dialectisch relevant zijn;
3. de schadelijke gevolgen betreffen discussie D en niet slechts andere discussies;
4. de protagonist kan verantwoordelijk worden gehouden voor deze gevolgen.

Tevens dient de manoeuvre te voldoen aan de algemene eisen aan een argumentatieve bijdrage. Zo moet de bijdrage bijvoorbeeld geen verwarrend dubbelzinnige formuleringen bevatten en moeten de uitgangspunten van de redenering niet ten onrechte gepresenteerd worden als gemeenschappelijke uitgangspunten. Het is zinvol deze laatste eis te formuleren in de vorm van specifieke deugdelijkheidsvoorwaarden aangezien het voor de hand ligt om de manoeuvre te misbruiken door ten onrechte ervan uit te gaan dat het publiek de

uitgangspunten zal onderschrijven.

5. dat het standpunt de gevolgen $G_1, \dots, G_n$ met zich meebrengt wordt niet ten onrechte gepresenteerd als een gemeenschappelijk uitgangspunt;

6. dat het vermijden van deze gevolgen te prefereren valt boven het uitdrukken van het standpunt wordt niet ten onrechte gepresenteerd als een gemeenschappelijk uitgangspunt.

De deugdelijkheidsvoorwaarden kan men gebruiken bij het reconstrueren van de dialectisch relevante elementen in een discours waar de ene partij de andere partij wijst op de schadelijke gevolgen van een bepaald standpunt. Laten we nog eens voorbeeld 1 bekijken.

Voorbeeld 1.

Fortuyn: “De islam is achterlijk, ik zeg het maar, het is gewoon een achterlijke cultuur.”

Journalist: “U zaait haat tegen buitenlanders.”

De aantijging van de journalist kan begrepen worden als een verzoek aan de protagonist om ofwel op te houden over deze kwestie te spreken, om op te houden deze positie in deze kwestie te verdedigen, maar evengoed ook als een verzoek om de positie in minder controversiële termen te herformuleren, of om te wachten op gunstiger omstandigheden om dit standpunt op deze manier uit te dragen. Het is aannemelijk om het veroorzaken van haat als een dialectisch relevant gevolg te beschouwen aangezien een kritische discussie niet gedijt in een omgeving waar mensen elkaar haten. Of de aanval van de journalist aan de derde voorwaarde voldoet hangt ervan af aan welke discussie de journalist een bijdrage levert. Fortuyn bederft de discussie tussen hem en de aangehaalde ‘buitenlanders’, maar zet geen mensen op tegen een antagonist voor zover die Nederlands is (althans dat blijkt niet uit de zet van de journalist). De woordkeuze van de journalist suggereert dat de dialectische gevolgen andere discussies betreffen en niet hun eigen gesprek. De aanval lijkt wel te voldoen aan de laatste twee voorwaarden aangezien Fortuyn alle ruimte krijgt de propositionele inhoud van de argumentatie en de rechtvaardigingspotentie ervan aan te vallen. Er is dus geen aanwijzing dat een relevante propositie onterecht als gemeenschappelijk uitgangspunt is gepresenteerd. (Fortuyn viel de rechtvaardigingspotentie aan door te stellen dat het verzwijgen van een dergelijk standpunt, zoals de PvdA altijd had gedaan, veel schadelijker consequenties heeft gehad dan het openlijk uitspreken ervan.)⁴

Twee andere voorbeelden van mogelijk deugdelijke toepassingen zijn de volgende:

Voorbeeld 6.

Stel dat de antagonist moslim is, dat de protagonist het standpunt naar voren brengt dat de islam een achterlijke cultuur vormt waarin discussie niet gedijt. De antagonist reageert: “Dat kun je niet zeggen, dat bederft onze discussie,” daarmee de protagonist de gelegenheid gevend zijn positie terug te nemen en te vervangen door een ander standpunt.

Voorbeeld 7.

Een centraal standpunt in Hirsi Ali's film *Submission* is dat de islam vrouwen onderdrukt. Vele moslims stelden vervolgens dat zij de manier van presentatie, waarbij Koranteksten op naakte vrouwenlichamen werden geprojecteerd, als

beledigend en vernederend ervoeren.

De beide reacties kunnen worden gereconstrueerd als legitieme invullingen van de vorm van manoeuvreren waar de protagonist gewezen wordt op de schadelijke gevolgen van het innemen van het standpunt. Evenals bij het Fortuyn-voorbeeld blijft de zwakte in beide aantijgingen dat de protagonist zich waarschijnlijk niet gebonden acht aan de propositie dat we het vermijden van de genoemde of gesuggereerde negatieve dialectische gevolgen moeten verkiezen boven het achterwege laten van het standpunt. Sterker nog, deze controversiële standpunten en de controversiële manier van presenteren zijn verdedigd op grond van de positieve gevolgen waarvan sommige dialectisch relevant zijn, zoals het openbreken van discussies over zaken die voorheen als taboe golden.

Nu we hebben gezien onder welke voorwaarden deze vorm van strategisch manoeuvreren dialectisch deugdelijk is, zijn we in de positie om het klaarblijkelijke dialectische doel van dit manoeuvreren te formuleren. De antagonist brengt een dergelijke argumentatie naar voren met als dialectisch doel om te komen tot een geformuleerd meningsverschil dat een werkbaar uitgangspunt biedt voor de argumentatie- en afsluitingsfase. Hij kan dat op een directe manier doen door concreet inhoud te geven aan zetten die te vinden zijn in het dialectische profiel voor de confrontatiefase. Maar in deze vorm van manoeuvreren doet hij dat op een indirecte wijze door elementen aan te wijzen die het oplossingsproces verstoren, in dit geval de formulering van het standpunt of de slechte *timing*. Het beoogde resultaat is dat de protagonist ofwel zijn standpunt herformuleert, ofwel de discussie op een later moment voortzet, ofwel, in de uitzonderingsgevallen, zijn inherent drogredelijke standpunt terugneemt.

Het belangrijkste retorische doel in een argumentatieve confrontatie is de confrontatie te laten uitmonden in een geformuleerd verschil van mening dat de meest gunstige uitgangspositie vormt om de discussie uiteindelijk te winnen. De antagonist zou bijvoorbeeld kunnen verwachten dat een geherformuleerd standpunt makkelijker aan te vallen zal zijn, of dat het opschorten van de discussie voordelen met zich meebrengt. Het manoeuvreren kan ook doelen dienen die minder direct gekoppeld zijn aan de confrontatiefase. Zo zou het manoeuvreren ertoe kunnen leiden dat het meelezende of meekijkende publiek de protagonist minder geloofwaardig acht waarmee het hem moeilijker is gemaakt dit publiek voor zijn zaak te winnen.

In het licht van deze dialectische en retorische doelen moeten we het aanwijzen van de vermeend schadelijke gevolgen van het naar voren brengen van een standpunt begrijpen: de antagonist probeert het resultaat van de confrontatiefase in eigen voordeel te beïnvloeden, maar op een manier die niet openlijk in strijd is met een dialectisch optimale afwikkeling van de confrontatiefase.

4. Conclusie

In dit artikel heb ik de vorm van confrontationeel manoeuvreren besproken waarin een criticus erop wijst dat het naar voren brengen van een bepaald standpunt schadelijke gevolgen heeft, en dat, om die reden, dit standpunt moet worden teruggenomen, of op zijn minst, niet verder dient te worden bediscussieerd. In de zoektocht naar deugdelijke toepassingen van deze vorm van manoeuvreren hebben we gezien dat deze vorm van strategisch manoeuvreren

makkelijk ontspoorde. Evengoed kan het manoeuvreren dialectisch deugdelijk zijn als voldaan is aan zes nader gespecificeerde deugdelijkheidsvoorwaarden. Om drie redenen kan zelfs een ontspoorde manoeuvre de schijn van redelijkheid hebben. De eerste twee redenen lijken te gelden voor alle vormen van strategisch manoeuvreren, terwijl de derde specifiek is voor het onderhavige type manoeuvre. Ten eerste wordt deze vorm van kritiek naar voren gebracht met de pretentie dat deze redelijk is. Ten tweede bestaan er toepassingen van deze vorm van strategisch manoeuvreren die dialectisch legitiem zijn en aangezien het verschil met drogredelijke toepassingen vaak subtiel zal zijn kan men verzuimen de fout te ontdekken in het drogredelijke geval. Ten derde vindt deze vorm van strategisch manoeuvreren doorgaans plaats in omstandigheden waar afzien van het innemen van een standpunt de meest redelijke keuze kan zijn vanuit een moreel, economisch of politiek perspectief. Als men het onderscheid niet maakt tussen dialectische en andere deugden kan men verzuimen de drogreden te onderkennen.

Noten

1. Dit artikel is mogelijk gemaakt door een subsidie van het NWO voor een project over strategisch manoeuvreren in argumentatieve confrontaties, geleid door Peter Houtlosser en Frans van Eemeren en uitgevoerd aan de Universiteit van Amsterdam. Dit artikel is tevens gepubliceerd in *Argumentation* 20 (pp. 495 – 510). Met dank aan Peter Houtlosser en twee anonieme referenten van dit tijdschrift.
2. Dat een talige uitdrukking *a* preciezer is dan een talige uitdrukking *b* betekent dat alle redelijke (of veel voorkomende) interpretaties van *b* redelijke interpretaties zijn van *a* maar niet vice versa (vgl. Naess 1966, p. 31).
3. Volgens de advocaten van Fortuyn is deze bewering deel van de oorzaak van Fortuyns dood. Na de moord op Fortuyn zijn enkele publieke figuren, waaronder Eenhoorn, aangeklaagd wegens haatzaaien. De officier van justitie echter weigerde juridische stappen te ondernemen.
4. Fortuyn: “Degenen die de boel onder het tapijt vegen, de Partij van de Arbeid voorop, Kok, die zijn toch verschrikkelijk? En als het straks misgaat, wie hebben het dan gedaan? En het gaat mis. D'r zijn al grote incidenten.” (Volkskrant, 9 februari 2002)

Bibliografie

- Eemeren, F.H. van & Grootendorst, R.** (1992). *Argumentation, communication and fallacies*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Eemeren, F.H. van & Grootendorst, R.** (2004). *A systematic theory of argumentation: The pragma-dialectical approach*. Cambridge: Cambridge University.
- Eemeren, F.H. van & Houtlosser, P.** (1999). Delivering the goods in critical discussion. In: F.H. van Eemeren, R. Grootendorst, J.A. Blair & C.A. Willard (Red.) *Proceedings of the Fourth International Conference of the International Society for the Study of Argumentation*. (pp. 168–167). Amsterdam: Sic Sat.
- Eemeren, F.H. van & Houtlosser, P.** (2002). Strategic manoeuvring in argumentative discourse: A delicate balance. In: F.H. van Eemeren & P. Houtlosser (Red.) *Dialectic and Rhetoric: The Warp and Woof of Argumentation Analysis*. (pp. 131–159). Dordrecht: Kluwer Academic.
- Eemeren, F.H. van & Houtlosser, P.** (2003). More about fallacies as derailments of strategic maneuvering: The case of *tu quoque*. In: H.V. Hansen, Ch.W. Tindale, J.A. Blair, R.H. Johnson & R.C. Pinto (Red.) *Argumen-*

Dat moet je niet zeggen! Over de negatieve gevolgen van het naar voren brengen van een standpunt

- tation and its applications.* (Proceedings of the conference organised by the Ontario Society for the Study of Argumentation in May 2001, CD-ROM). Windsor, CA: Ontario Society for the Study of Argumentation.
- Van Eemeren, F.H., Houtlosser, P. & Snoeck Henkemans, F.** (2005). *Argumentatieve indicatoren in het Nederlands: Een pragma-dialectische studie*. Amsterdam: Rozenberg.
- Garssen, B.** (2001). Argument schemes. In F.H. van Eemeren (Red.) *Crucial concepts in argumentation theory*, pp. 81–99. Amsterdam: Amsterdam University Press, SicSat.
- Garssen, B.** (2006). De argumentatieschemaregel: Beweringen met nare consequenties: twee varianten van het *argumentum ad consequentiam*. In: B. Garssen & F. Snoeck Henkemans (Red.) *De redelijkheid zelf: Tien pragma-dialectische opstellen voor Frans van Eemeren*. (pp. 107 – 117). Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Houtlosser, P.** (2001). Points of view. In: F.H. van Eemeren (Red.) *Crucial concepts in argumentation theory*. (pp. 27–50). Amsterdam: Amsterdam University Press, SicSat.
- Krabbe, E.C.W.** (2001). Strategies in dialectic and rhetoric. In: H.V. Hansen, Ch. W. Tindale, J. A. Blair, R. H. Johnson & R. C. Pinto (Red.) *Argumentation and its applications* (Proceedings from the Conference of the Ontario Society for the Study of Argumentation, May 17–19, 2001, CD-ROM). Windsor, Ontario: University of Windsor.
- Krabbe, E.C.W.** (2002). Profiles of dialogue as a dialectical tool. In: F.H. van Eemeren (Red.) *Advances in pragma-dialectics*. (pp. 153–167). Amsterdam, Newport News: Sic Sat, Vale Press.
- Krabbe, E. C. W.** (2003). Metadialogues. In: F.H. van Eemeren, J.A. Blair, C.A. Willard & A.F. Snoeck Henkemans (Red.) *Proceedings of the fifth conference of the international society for the study of argumentation*. (pp. 641– 644). Amsterdam: Sic Sat.
- Laar, J.A. van** (2003). *The dialectic of ambiguity: A contribution to the study of argumentation*. (Proefschrift R.U. Groningen), raadpleegbaar via <http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/fil/2003/j.a.van.laar>.
- Laar, J.A. van** (2007). One-sided arguments. *Synthese*, 154, 307–327.
- Laar, J.A. van & Mohammed, D.** (n.d.). *You're being inconsistent!*: Understanding confrontational manoeuvring from the perspective of a dialectical profile. (Manuscript).
- Naess, A.** (1966). *Communication and argument: Elements of applied semantics*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Perelman, Ch. & Olbrechts-Tyteca** (1969). *The new rhetoric: A treatise on argumentation*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Spong, G. & Hammerstein, O.** (2003). *'Vervolg ze tot in de hel': De haat-zaai aangifte van Fortuyn*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Walton, D.** (1999). Profiles of dialogue for evaluating arguments from ignorance. *Argumentation*, 13, 53–71.

Strategisch manoeuvreren met onaanvaardbare gevolgen en de bedoeling van de wetgever

manifestaties van strategisch manoeuvreren in de rechtvaardiging van juridische beslissingen

1 Inleiding

Rechters presenteren hun beslissing vaak als een vanzelfsprekend resultaat van een toepassing van het recht op de feiten van het concrete geval. Vaak is die toepassing echter minder vanzelfsprekend dan hij gepresenteerd wordt en ligt aan de beslissing een afweging ten grondslag waarbij bepaalde keuzes zijn gemaakt die de rechter als onproblematisch presenteert. Zo'n situatie doet zich voor in moeilijke gevallen waarbij een strikt letterlijke toepassing van een rechtsregel tot een onaanvaardbaar resultaat zou leiden en de rechter ervoor kiest om vanuit het perspectief van de redelijkheid en billijkheid een uitzondering te maken voor het concrete geval.

Samenvatting

Een rechtvaardiging van een rechterlijke beslissing kan beschouwd worden als een specifieke institutionele manier van strategisch manoeuvreren waarbij een rechter probeert dialectische en retorische doelen met elkaar in overeenstemming te brengen. De auteur geeft aan hoe de rechter probeert aan de dialectische redelijkheidsnorm te voldoen door ervoor te zorgen dat het standpunt afdoende wordt verdedigd volgens de eisen aan de verdedigingsplicht van een rechter in een redelijke kritische juridische discussie en hoe hij daarbij tegelijkertijd probeert retorisch overtuigend te zijn door de beslissing zo te presenteren dat hij aanvaardbaar wordt gemaakt voor het juridische publiek. In deze bijdrage wordt eerst een pragma-dialectische reconstructie gegeven van de argumentatie die de rechter bij een specifieke vorm van rechtvaardigen, namelijk een beroep op onwenselijke gevolgen vanuit de bedoeling van de wetgever, naar voren moet brengen om aan zijn motiveringsplicht te voldoen. Vervolgens wordt deze reconstructie gebruikt als basis voor een analyse van een voorbeeld van de Amerikaanse Supreme Court waarin deze een beslissing verdedigt om een regel die letterlijk gezien op het concrete geval van toepassing is niet toe te passen. Gedemonstreerd wordt hoe de Supreme Court strategisch manoeuvreert en uit het topisch potentieel die argumentatie kiest die zowel vanuit het perspectief van zijn eigen belangen als vanuit het perspectief van de voorkeuren van het publiek het meest gunstig is om zijn beslissing te motiveren en hoe de Supreme Court daarbij een strategische keuze maakt uit presentatietechnieken.

Omdat het vanuit het perspectief van de rechtszekerheid belangrijk is dat rechterlijke beslissingen voorspelbaar zijn en dat rechters zich dus houden aan het recht zoals dat door de wetgever is vastgesteld, zal de rechter ervoor moeten zorgen dat hij bij zijn beslissing blijft binnen de grenzen van zijn taak om het door de wetgever geformuleerde recht toe te passen. Hij zal, wanneer hij een uitzondering maakt, zijn beslissing zo moeten presenteren dat de uitzondering voor het concrete geval in de lijn ligt van de bedoeling van de wetgever. Een rechter gebruikt daarbij vaak argumentatie waarin hij doet alsof de uitzondering beschouwd kan worden als een door de wetgever bedoelde uitzondering. Daarmee kan hij proberen de suggestie te wekken dat het in feite niet om een moeilijk geval gaat door de toepassing vanuit de bedoeling van de wetgever als onproblematisch voor te stellen.

Je zou dus kunnen zeggen dat er in het recht een systematisch verband bestaat tussen een specifiek juridisch dilemma, de noodzaak tot het maken van een uitzondering, en een bepaalde manier van strategisch manoeuvreren. Het strategisch manoeuvreren houdt vanuit een pragma-dialectisch perspectief in dat de rechter probeert het op een redelijke manier oplossen van het geschil in overeenstemming te brengen met zijn wens het juridische publiek te overtuigen. Het strategisch manoeuvreren houdt in dit geval in dat de rechter probeert zowel aan zijn juridische motiveringsplicht te voldoen en probeert de uitzondering te presenteren als een door de wetgever bedoelde uitzondering om de beslissing in overeenstemming te brengen met de verwachtingen van het publiek. In deze bijdrage wil ik laten zien dat een dergelijke manier van argumenteren bij het rechtvaardigen van een rechterlijke beslissing opgevat kan worden als een specifieke institutionele manier van strategisch manoeuvreren waarbij een rechter probeert dialectische en retorische doelen met elkaar in overeenstemming te brengen.

In het volgende geef ik eerst in 2 een korte karakterisering van de taak van de rechter en het soort dilemma dat hij bij het toepassen en interpreteren van rechtsregels moet oplossen als hij een uitzondering wil maken op grond van onwenselijke gevolgen. In 3 geef ik vervolgens een pragma-dialectische reconstructie van de argumentatie die de rechter in dergelijke gevallen naar voren moet brengen om aan zijn dialectische verdedigingsplicht te voldoen om het verschil van mening zowel vanuit een pragma-dialectisch als vanuit een juridisch perspectief op te kunnen lossen. Vervolgens gebruik ik deze reconstructie in 4 als basis voor een analyse van een voorbeeld van de Amerikaanse Supreme Court waarin deze een beslissing verdedigt om een regel die letterlijk gezien op het concrete geval van toepassing is niet toe te passen. Ik laat zien hoe de rechter daarbij strategisch manoeuvreert door 'zo te werk te gaan dat aan de dialectische verplichtingen wordt voldaan zonder dat de retorische aspiraties worden opgegeven en de mogelijkheden die de dialectische situatie biedt retorisch zo te exploiteren dat de discussie de kant op gestuurd wordt waarmee de eigen belangen het beste gediend zijn' (Van Eemeren en Houtlosser 1999:144). Ik laat daarbij zien hoe de rechter uit het topisch potentieel in de argumentatiefase die argumentatieschema's en argumenten kiest die vanuit juridisch perspectief het meest gunstig zijn om zijn beslissing te motiveren, hoe hij de keuze van de argumenten afstemt op bepaalde uitgangspunten en verlangens van het juridische publiek en hoe hij daarbij effectief gebruik probeert te maken van bepaalde presentatiemiddelen.

2 *De motiveringsplicht van de rechter en het juridische kader voor strategisch manoeuvreren in rechterlijke beslissingen*

Om duidelijk te maken wat de pragma-dialectische verdedigingsplicht van een rechter is bij het toepassen van een rechtsregel in een moeilijk geval waarin de rechter een uitzondering wil maken is het goed om eerst iets dieper in te gaan op de rol van de rechter bij de toepassing van rechtsregels en zijn motiveringplicht. Op grond van de oorspronkelijk door Montesquieu geformuleerde leer van de machtscheiding is het de taak van de wetgever de rechtsregels op te stellen en is het de taak van de rechter als 'mond' of 'spreekbuis' van de wet die regels toe te passen.

Hoewel men tegenwoordig de rechter meer speelruimte gunt dan alleen te fungeren als 'mond van de wet' zijn er wel grenzen aan de vrijheid van de rechter om naar eigen inzicht het recht te interpreteren en toe te passen. Vanuit het perspectief van de rechtszekerheid moet de rechter zich zo veel mogelijk houden aan de letterlijke tekst van de wet en de bedoeling van de wetgever zoals die afgeleid kan worden uit de wetsgeschiedenis.

Er kunnen zich gevallen voordoen waarin de betekenis van een rechtsregel in de context van het concrete geval weliswaar duidelijk is, maar waarin de rechter toch van mening is dat op grond van de specifieke omstandigheden van het concrete geval een uitzondering op de regel gemaakt moet worden om een onaanvaardbaar resultaat te voorkomen. In een dergelijk geval bestaat er een spanning tussen de eis van rechtszekerheid en de eis van redelijkheid in het concrete geval. Op grond van de eis van rechtszekerheid zou de rechter de regel letterlijk moeten toepassen (met als gevolg een volgens hem onaanvaardbaar resultaat) en op grond van de eis van redelijkheid en billijkheid zou de rechter een uitzondering op de regel moeten maken (met als gevolg een volgens hem aanvaardbaar resultaat).

De rechter kan deze spanning oplossen door te laten zien dat de oplossing die volgens hem vanuit het perspectief van de redelijkheid en billijkheid het meest wenselijk zou zijn weliswaar niet in overeenstemming is met de letterlijke betekenis maar wel met de bedoeling van de wetgever. Om te laten zien dat de uitzondering door de wetgever 'bedoeld' is kan hij betogen dat een rationele wetgever niet gewild kan hebben dat een door hem geformuleerde regel tot een onredelijk of absurd resultaat zou leiden. Hij moet dan laten zien dat de uitzondering op de regel door de wetgever impliciet bedoeld is door duidelijk te maken dat het type geval waar het in het concrete geval om gaat niet het soort geval is dat de wetgever voor ogen had toen hij de betreffende regel formuleerde. Dit kan de rechter doen door duidelijk te maken dat de betreffende rechtsregel ten doel had bepaalde doelen of waarden te verwezenlijken en dat het dus de bedoeling was situaties te voorkomen die het verwezenlijken van dat doel of die waarde in de weg zouden staan. Op deze manier kan hij verantwoorden dat de wetgever een strikte toepassing in situaties zoals het concrete geval niet gewild zou hebben zodat het gerechtvaardigd is voor dergelijke gevallen een uitzondering te maken.

Door in zijn motivering te laten zien dat de uitzondering te rechtvaardigen is omdat het onaanvaardbare resultaat van een letterlijke toepassing in strijd zou komen met de doelen en waarden die de wetgever met de regel heeft willen verwezenlijken, kan de rechter een juridisch aanvaardbare verantwoording geven van zijn keuze om de regel in het concrete geval niet letterlijk toe te passen. Hij laat dan zien dat de afweging tussen een toepassing die

alleen recht doet aan de eis van rechtszekerheid in dit geval tot een aanvaardbaar resultaat zou leiden en dus afbreuk zou doen aan de eis van redelijkheid en rechtvaardigheid. Het manoeuvreren houdt in dat hij probeert de twee eisen met elkaar in overeenstemming te brengen door de regel weliswaar niet letterlijk toe te passen maar wel te blijven binnen de strekking van de regel zoals die door de wetgever bedoeld is en te laten zien dat de beslissing zowel recht doet aan de bedoeling van de wetgever als aan de eisen van redelijkheid.

3 Een pragma-dialectische reconstructie van de verdedigingsplicht van de rechter

Om vast te stellen wat de dialectische verdedigingsplicht van de rechter is stel ik eerst vast aan welke eisen de motivering van de rechter dialectisch gezien moet voldoen. Dit doe ik door de hiervoor behandelde motiveringsplicht te vertalen in termen van de eisen aan een rechtvaardiging voor een juridische beslissing vanuit het perspectief van een kritische discussie.¹ Dit betekent dat vastgesteld moet worden hoe een rechter de keuze van de gebruikte argumentatieschema's moet verdedigen en hoe hij de toepassing van de argumentatieschema's in het concrete geval kan verdedigen.

De eerste verplichting is dat de rechter moet aangeven dat de argumentatieschema's die hij gebruikt aanvaardbaar zijn vanuit het perspectief van de gemeenschappelijke uitgangspunten in een juridische context. In de dialectische context waarin de rechter de beslissing verdedigt dat het gerechtvaardigd is een uitzondering te maken, zal hij moeten aangeven dat het in de betreffende juridische context geoorloofd is de beslissing te verdedigen met behulp van argumentatie op basis van onwenselijke gevolgen vanuit het perspectief van het doel van de regel.

De tweede verplichting is dat de rechter moet aangeven dat de argumentatieschema's die hij gebruikt in het concrete geval correct zijn toegepast. Dit betekent dat de rechter antwoord moet geven op de relevante kritische vragen die bij de gebruikte argumentatieschema's horen.

De argumentatie van een rechter die betoogt dat strikte toepassing van een regel in het concrete geval onaanvaardbaar zou zijn wordt naar voren gebracht in de context van een *gemengde* discussie. De ene partij (A) beweert dat regel X moet worden toegepast in de letterlijke betekenis X' wat ertoe leidt dat hij van toepassing is op het concrete geval terwijl de andere partij beweert dat regel X niet letterlijk moet worden toegepast in betekenis X' maar in een aangepaste betekenis X'' met een uitzonderingsclausule, wat ertoe leidt dat hij niet van toepassing is op het concrete geval. Vanuit pragma-dialectisch perspectief betekent dit dat het hoofdstandpunt zowel een uitspraak moet bevatten over de onwenselijkheid van X' als over de wenselijkheid van X'' en dat in de hoofdargumentatie de keuze tussen X' en X'' expliciet moet worden gemaakt. Op het hoofdniveau moeten het hoofdstandpunt en de hoofdargumentatie er schematisch weergegeven als volgt uitzien:

(1)

(1a)

- 1' Toepassing van regel X in betekenis X' is onwenselijk
- 1.1a Toepassing van regel X in betekenis X' leidt tot resultaat Y'
- 1.1b Resultaat Y' is onwenselijk

en

(1b)

- 1'' Toepassing van regel X in betekenis X'' is wenselijk
- 1.1c Toepassing van regel X in betekenis X'' leidt tot resultaat Y''
- 1.1d Resultaat Y'' is wenselijk

Aan de argumentaties (1a) en (1b) ligt een argumentatieschema ten grondslag dat in pragma-dialectische termen als pragmatische/instrumentele argumentatie gekarakteriseerd kan worden. Vanuit pragma-dialectisch perspectief impliceert dit voor de bewijslast van de rechter dat hij antwoord moet kunnen geven op de kritische vragen die bij dit argumentatieschema relevant zijn. Dit betekent dat de rechter antwoord moet kunnen geven op de vraag waarom resultaat Y' onwenselijk is en resultaat Y'' wenselijk. De rechter moet dus onderschikkende argumentatie geven waarin hij de wenselijkheid respectief onwenselijkheid vanuit een juridisch perspectief aannemelijk maakt. Zoals ik hiervoor heb aangegeven betekent dit dat hij moet aangeven dat het gevolg (on)wenselijk is vanuit het perspectief van het doel van de regel, wat maakt dat hij de volgende onderschikkende argumentatie moet aanvoeren:

(2)

(2a)

- 1.1b Resultaat Y' is onwenselijk
- 1.1b.1a Resultaat Y' is onverenigbaar met doel D
- 1.1b.1b Doel D is bedoeld door de wetgever/is een doel dat ten grondslag ligt aan het rechtssysteem

(2b)

- 1.1d Resultaat Y'' is wenselijk
- 1.1d.1a Resultaat Y'' is verenigbaar met doel D
- 1.1d.1b Doel D is bedoeld door de wetgever/is een doel dat ten grondslag ligt aan het rechtssysteem

Voor een volledige rechtvaardiging zal hij argument 1.1b.1b (en 1.1d.1b) op zijn beurt weer moeten ondersteunen met argumentatie waaruit blijkt dat dit doel inderdaad ten grondslag ligt aan het rechtssysteem. Dit kan de rechter doen door antwoord te geven op de kritische vraag of doel D inderdaad bedoeld is door de wetgever of ten grondslag ligt aan het rechtssysteem.

Dit kan hij doen met behulp van de onderschikkende argumentatie (1.1b.1b.1/1.1d.1b.1) waarin hij duidelijk maakt dat doel D te vinden is in bepaalde documenten zoals de verslagen van de discussies van de parlementaire behandeling van het wetsvoorstel, de Memorie van Toelichting of ten grondslag ligt aan bepaalde andere regels, principes en waarden van het geldende rechtssysteem waarin het tot uitdrukking wordt gebracht:

(3)

1.1b.1b/

1.1d.1b Doel D is bedoeld door de wetgever/is een rationeel doel dat ten grondslag ligt aan het rechtssysteem

1.1b.1b.1/

1.1d.1b.1 Doel D is te vinden in de volgende documenten (...)/doel D ligt ten grondslag aan de volgende regels, principes en waarden van het rechtssysteem (...).

Vanuit een pragma-dialectisch perspectief moet de rechter tevens laten zien dat de argumenten die deel uitmaken van de complexe argumentatie zoals ik die gereconstrueerd heb aanvaardbaar zijn in relatie tot de uitgangspunten die binnen een bepaalde juridische gemeenschap als aanvaard beschouwd kunnen worden. Dit betekent dat de rechter, als hij een uitzondering wil maken op basis van het doel van de regel onder verwijzing naar de bedoeling van de wetgever, gegevens moet aandragen waaruit die bedoeling van de wetgever blijkt. Algemeen aanvaarde bronnen om die bedoeling te achterhalen zijn de woorden van de wetgever, parlementaire discussies, verslagen van parlementaire commissies, etcetera.

4 Een analyse van het strategisch manoeuvreren van de Supreme Court in de Verenigde Staten in de zaak van de Holy Trinity Church

In het volgende zal ik aan de hand van een concreet voorbeeld laten zien hoe een rechter gebruik maakt van de speelruimte die hij binnen de pragma-dialectische verdedigingsplicht heeft om strategisch te manoeuvreren. In 4.1 geef ik een korte beschrijving van de zaak, in 4.2 geef ik een beschrijving van de motivering vanuit het perspectief vanuit de dialectische motiveringsplicht en in 4.3 geef ik een beschrijving van de motivering vanuit het perspectief van de retorische aspecten van de argumentatie wat betreft de strategische keuzes die de rechter heeft gemaakt uit het topische potentieel en de keuzes die hij heeft gemaakt bij de presentatie om de retorische doelen te bereiken.

4.1 De zaak van de Holy Trinity Church. De zaak die ik als voorbeeld wil gebruiken is een beslissing van de Amerikaanse Supreme Court in de beroemde zaak Holy Trinity Church v. US (143 U.S. 457) van 29 februari 1892. In deze zaak moest de Supreme Court beslissen of het verbod op het contracteren en invoeren van buitenlandse werknemers om arbeid te verrichten in de V.S. (chapter 164, 23 St. p. 332) van toepassing is op een Engelse dominee (Christian minister) die naar de V.S. was gekomen om in dienst van de protestantse episcopale Holy Trinity Church in de stad New York te werken als ‘rector and pastor’.

Volgens de aanklager, de Verenigde Staten, en volgens de lagere rechter, de Circuit Court, was de kerk in overtreding omdat het contract met de dominee verboden was op basis van

chapter 164, 23 St. p. 332 op grond waarvan het verboden is iemand op een of andere manier te helpen of aan te moedigen bij het importeren of immigreren van een buitenlander die naar de Verenigde Staten komt met het doel om arbeid te verrichten of diensten te verlenen van enige aard. De beslissing van de Supreme Court, geformuleerd door rechter Brewer, komt erop neer dat de wet in dit concrete geval niet moet worden toegepast op het handelen van de kerk, ook al valt het handelen naar de letter onder deze wet. Naar de mening van Brewer zou toepassing in de brede betekenis van de letter van de wet, tot een absurd resultaat leiden omdat het onverenigbaar zou zijn met de geest van de wet en de bedoeling van de wetgever. Hij betoogt dat het nooit in de lijn van de bedoeling van het Congres kan hebben gelegen te verbieden dat dienaren van het Evangelie ('ministers of the gospel') naar de V.S. zouden komen. Hij stelt dat de betekenis van een wet gevonden kan worden in het kwaad dat de wet probeert te bestrijden, in dit geval de praktijk van grote kapitalisten die hun agenten in het buitenland grote hoeveelheden onwetende en dienstbare buitenlandse werknemers een contract lieten sluiten waarbij de werkgevers zich verplichtten de overtocht van de werknemers te betalen en waarbij de werknemers zich verplichtten om na aankomst voor een bepaalde tijd tegen een zeer laag loon arbeid te verrichten.

4.2 Een analyse vanuit het perspectief van de pragma-dialectische verdedigingsplicht. De vraag die ik in het volgende beantwoord is in hoeverre de Supreme Court voldoet aan zijn pragma-dialectische verdedigingsplicht. Om dit vast te stellen ga ik eerst in 4.2.1 in op de keuze van het argumentatieschema en in 4.2.2 op de toepassing van het argumentatieschema.

4.2.1 De verdediging van de keuze van het argumentatieschema

Wat betreft de reconstructie van de argumentatie vanuit het perspectief van de pragma-dialectische verdedigingsplicht ten aanzien van de keuze van het gebruikte argumentatieschema kan de motivering van deze keuze als volgt gereconstrueerd worden:

- 1 We cannot think congress intended to denounce with penalties a transaction like that in the present case.
 - 1.1 It is a familiar rule that a thing may be within the letter of the statute and yet not within the statute, because not within its spirit nor within the intention of the makers.
 - 1.1.1 This has often been asserted, and the Reports are full of cases illustrating its application. This is not the substitution of the will of the judge for that of the legislator; for frequently words of general meaning are used in a statute, words broad enough to include an act in question, and yet a consideration of the whole legislation, or of the circumstances surrounding its enactment, or of the absurd results which follow from giving such broad meaning to the words, makes it unreasonable to believe that the legislator intended to include the particular act.
 - 1.1.1.1 Citaten (...)

In het eerste deel van de argumentatie probeert de Supreme Court (SC) dus te rechtvaardigen dat een wetshistorische teleologische interpretatie op grond van historische documenten waaruit de bedoeling van de wetgever kan worden afgeleid een aanvaardbare manier is om de betekenis van een regel vast te stellen. Ter rechtvaardiging hiervan citeert de SC verschillende precedënten. Vanuit een pragma-dialectisch perspectief voldoet de argumentatie die de SC geeft omdat hij argumentatie geeft die bestaat uit drie niveaus van onderschikkende argumentatie en de SC verwijst naar precedënten die als gemeenschappelijke uitgangspunten beschouwd kunnen worden.

4.2.2 De verdediging van de toepassing van het argumentatieschema in het concrete geval

Wat betreft de rechtvaardiging van de toepassing van de argumentatieschema's in het concrete geval is de eerste vraag welke delen van de beslissing de complexe argumentatie vormen waarmee de voorkeur voor interpretatie X'' wordt verdedigd. Het deel van de beslissing waarin deze keuze verdedigd wordt kan als volgt worden gereconstrueerd op basis van het schema dat ik in paragraaf 3.2 heb beschreven:

- 1 Rule X must not be interpreted as X', implying that the rule applies to all foreigners who perform labour, but in interpretation X'', implying that the rule does not apply to foreigners who perform labour as ministers of the gospel
 - 1.1a Application of rule X in interpretation X' would have the absurd result Y', that ministers of the gospel would not be allowed to come to the US
 - 1.1b Y' is undesirable
 - 1.1c Application of rule X in interpretation X'' leads to Y'', that ministers of the gospel will be allowed to come to the US
 - 1.1d Y'' is desirable

De onderschikkende argumentatie kan als volgt gereconstrueerd worden:

- 1.1b Consequence Y' is undesirable
- 1.1b.1a Consequence Y' would be contrary to the spirit of the statute and the intention of the legislature P, implying that the purpose of the rule was to prevent large capitalists from shipping great numbers of ignorant and servile foreign laborers to the US who agreed to work after their arrival for a certain time at a low rate of wages
- 1.1b.1b Purpose P is intended by the historical legislator
- 1.1b.1c Whatever of light is thrown upon the statute by the language of the title indicates an exclusion from its penal provisions of all contracts for the employment of ministers, rectors, and pastors.
 - 1.1b.1c.1a Obviously the thought expressed in this reaches only to the work of the manual laborer, as distinguished from the professional man
 - 1.1b.1c.1b No one reading such a title would suppose that congress had in mind any purpose of staying the coming into this country of ministers of the gospel, or, indeed, of any class whose toil is that of the brain
 - 1.1b.1c.1c The common understanding of the terms 'labor' and 'laborers' does not include preaching and preachers

- 1.1d Consequence Y'' is desirable
- 1.1d.1a Consequence Y'' is compatible with purpose or goal P
- 1.1d.1b Purpose P is intended by the historical legislator
 - 1.1d.1b.1a It appears from the circumstances surrounding the appeal to congress, the reports of the committees of congress that it was this cheap, unskilled labor which was making the trouble, and the influx of which the congress sought to prevent which constituted the evil the statute was designed to remedy. It was never suggested that we had in this country a surplus of brain toilers, and, least of all, that the market for the services of Christian ministers was depressed by foreign competition
 - 1.1b.1b.1a.1 Reference to the contemporaneous events, the situation as it existed, and as it was pressed upon the attention of the legislative body, and citations from precedents

In dit deel van de beslissing geeft de SC een complexe argumentatie waarin hij de argumentatie geeft die de rationale vormt voor de beslissing, dat wil zeggen dat deel van de argumentatie dat een precedentfunctie heeft voor toekomstige beslissingen. Uitgaande van het schema dat ik in 3.2 heb geschetst beantwoordt deze argumentatie aan de eis dat antwoord wordt gegeven op de vraag waarom gevolg Y' onwenselijk is en gevolg Y'' wenselijk.

In zijn argumentatie maakt de SC gebruik van gemeenschappelijke uitgangspunten. Voor de V.S. geldt dat voor het vaststellen van de bedoeling van de wetgever gebruik gemaakt kan worden van wat de SC zelf als gemeenschappelijke uitgangspunten aanduidt: 'the title of the act, the evil which was intended to be remedied, the circumstances surrounding the appeal to congress, the reports of the committee of each house'.² Verder geeft de SC veel citaten uit preceden ten om de juistheid van deze uitgangspunten te onderbouwen.

Op basis van de reconstructie van de argumentatie kan gezegd worden dat de argumentatie vanuit het perspectief van de verdedigingsplicht als aanvaardbaar beschouwd kan worden omdat de SC voldoet aan zijn verdedigingsplicht wat betreft de keuze van het argumentatieschema, de toepassing van het argumentatieschema en het gebruik van gemeenschappelijke uitgangspunten. Vanuit het perspectief van het dialectische doel van het oplossen van het verschil van mening kan de argumentatie als aanvaardbaar beschouwd worden.

4.3 Een analyse vanuit het perspectief van het strategisch manoeuvreren. Vanuit het perspectief van het strategisch manoeuvreren ga ik na op welke manier de verschillende aspecten van het strategisch manoeuvreren die van Van Eemeren en Houtlosser (2002) onderscheiden terug te vinden zijn in de argumentatie van de Supreme Court: hoe de Court een selectie uit het topische potentieel maakt dat het meest geschikt is om het eigen standpunt zo gunstig mogelijk te presenteren, hoe de Court een perspectief kiest dat is afgestemd op de voorkeuren van het beoogde publiek en hoe de Court bij het presenteren van zijn argumenten gebruik maakt van geschikte presentatietechnieken. Ik stel daarbij vast in hoeverre de SC daarbij op een aanvaardbare manier dialectische en retorische doelen op elkaar afstemt en dus op een aanvaardbare manier strategisch manoeuvreert.

Ik ga eerst in op de vraag hoe de SC een strategische keuze maakt uit het topisch potentieel aan argumentatieschema's en hoe deze keuze wordt afgestemd op de belangen van de SC en de voorkeuren van het juridische auditorium in de VS. Vervolgens ga ik in op de vraag hoe de SC een strategische keuze maakt uit het topisch potentieel van mogelijke ondersteuning van de gekozen interpretatie van de rechtsregel, hoe hij deze afstemt op de eigen belangen en op de uitgangspunten en voorkeuren van het juridische publiek en hoe hij daarbij effectief gebruik probeert te maken van bepaalde presentatiemiddelen.

De rechtvaardiging van de keuze van het argumentatieschema

In het eerste deel van de beslissing legt de SC uit waarom de interpretatie die hij in het concrete geval aan de regel geeft past binnen de Amerikaanse traditie van juridische interpretatie. Hiermee maakt de SC duidelijk dat een interpretatie op basis van de strekking van de regel zoals bedoeld door de wetgever niet een uitzonderlijke manier van interpreteren is maar past binnen de Amerikaanse traditie van wetsinterpretatie. Uit het topisch potentieel aan argumenten ter verdediging van de gekozen interpretatie kiest de SC die vorm die het meest beantwoordt aan zijn doelen: hij kiest voor complexe argumentatie op basis van onwenselijke gevolgen vanuit het perspectief van de bedoeling van de wetgever. Een beroep op onwenselijke gevolgen is een retorisch effectieve strategie om een publiek te overtuigen van de wenselijkheid van het eigen standpunt dat positieve gevolgen heeft.³ Een beroep op de onwenselijkheid van de gevolgen vanuit het perspectief van de wetgever is een retorisch effectieve strategie om duidelijk te maken dat wordt aangesloten bij de gemeenschappelijke uitgangspunten van het juridische auditorium zodat instemming bij voorbaat verzekerd is.

Het dilemma dat de SC moet oplossen is dat hij een beslissing moet geven op basis van een afweging van twee mogelijke interpretaties. Om deze afweging zo veel mogelijk te verbergen en de indruk te wekken dat de beslissing is gebaseerd op een onproblematische vanzelfsprekende keuze probeert de SC zijn eigen interpretatie als vanzelfsprekend te presenteren door het gebruik van verschillende retorische technieken.

In de eerste plaats probeert de SC de eigen keuze als vanzelfsprekend te presenteren door te anticiperen op twijfel en tegenargumenten en die twijfel en tegenargumenten te weerleggen. Deze retorische strategie van *prolepsis* is bedoeld om het publiek te overtuigen van de zwakke positie van de Circuit Court en de sterke positie van de SC zelf.⁴

De SC anticipeert eerst op de mogelijke twijfel dat het problematisch zou zijn om te refereren aan de bedoeling van de wetgever en het doel van de regel om de betekenis van de term 'labor' vast te stellen. Als ondersteuning van de eigen positie verwijst de SC naar relevante rechtsregels en rechterlijke uitspraken waarin tot uitdrukking komt dat het geoorloofd is te verwijzen naar de bedoeling van de wetgever om de betekenis van een regel vast te stellen. Ter versterking worden formuleringen gebruikt die de vanzelfsprekendheid van het gebruik van deze interpretatiemethode moeten benadrukken zoals 'It is a familiar rule', 'This has often been asserted, and the reports are full of cases illustrating its application'.⁵

Vervolgens anticipeert de SC op een tegenargument, namelijk dat het niet toegestaan zou zijn om de subjectieve mening van de rechter in de plaats te stellen van de wil van de wetgever, en verwerpt vervolgens dit argument met de volgende formulering: 'This is not the substitution of the will of the judge for that of the legislator; for frequently words of general meaning are used in a statute, words broad enough to include an act in question, and yet a consideration of the whole legislation, or of the circumstances surrounding this enactment,

or of the absurd results which follow from giving such broad meaning to the words, makes it unreasonable to believe that the legislator intended to include the particular act’.

Ten slotte probeert de SC zijn argumentatie zo sterk mogelijk te maken door het geven van een enorme hoeveelheid citaten uit precedenten die moeten rechtvaardigen dat het is toegestaan te verwijzen naar het doel van de regel. Deze verwijzing naar veel citaten kan worden opgevat als een manier om te anticiperen op tegenargumenten en die op deze manier te weerleggen.

De verdediging van de keuze van het argumentatieschema is gezien het voorafgaande retorisch sterk: de Supreme Court maakt duidelijk dat de argumenten voor de eigen interpretatie gebaseerd zijn op gemeenschappelijk aanvaarde uitgangspunten en hij anticipeert op een mogelijk tegenargument dat hij vervolgens verwierpt.

De keuze en presentatie van de inhoud van de argumentatie

De SC kiest ervoor de verdediging te richten op het aantonen van de onwenselijkheid van het gevolg Y’ gereconstrueerd als argument 1.1b (en daarmee de wenselijkheid van Y’’ gereconstrueerd als argument 1.1d), dat het absurd zou zijn om te veronderstellen dat de wetgever de bedoeling zou hebben gehad dienaars van het Evangelie uit de VS te weren. De SC legt eerst uit wat de bedoeling van de wetgever is geweest door te verwijzen naar de woorden uit de wet en te stellen dat het gerechtvaardigd is een uitzondering te maken voor een ‘Christian minister’ omdat de wetgever dit zo bedoeld heeft: ‘So whatever light is thrown upon the statute by the language of the title indicates an exclusion from its penal provisions of all contracts for the employment of ministers, rectors and pastors’. Als ondersteuning voert de SC citaten aan uit eerdere beslissingen om zijn interpretatie te rechtvaardigen. Bij de keuze van presentatietechnieken maakt de SC gebruik van formuleringen zoals ‘obviously’, ‘no one reading such a title would suppose’, ‘the common understanding of (...) does not include’ that must suggest that it concerns an obvious unproblematic interpretation.

De keuze om de onwenselijke gevolgen te benadrukken is, zoals hiervoor al is aangegeven, een retorisch sterke strategie omdat de SC ervoor kiest uit het topisch potentieel dat argument te kiezen dat het Amerikaanse publiek het meest zal aanspreken. In dit geval kiest de SC ervoor om te wijzen op een gevolg dat voor het publiek onwenselijk zal zijn omdat de SC ervan uitgaat dat dit publiek haar christelijke cultuur zal willen beschermen.

In zijn conclusie benadrukt de SC dat al deze gegevens, ‘the title of the act, the evil which was intended to be remedied, the circumstances surrounding the appeal to congress, the reports of the committee of each house concur in affirming that the intent of congress was simply to stay the influx of cheap, unskilled labor’. Door erop te wijzen dat alle gegevens in dezelfde richting wijzen en door het gebruik van de formulering ‘simply’ probeert de SC te suggereren dat zijn eigen interpretatie vanzelfsprekend is en de enig juiste beslissing is.

De argumentatie van de SC bestaat in het eerste deel dat ik hier besproken heb uit de zogenaamde ‘ratio legis’ die de rationale vormt van de beslissing in verband met de precedentwerking voor toekomstige gevallen. Daarnaast bestaat de beslissing uit een ‘obiter dictum’ waarin de SC een soort overweging ten overvloede geeft die niet dragend is in die zin dat hij niet fungeert als rechtvaardiging die een precedentwerking heeft voor toekomstige gevallen.⁶ De overwegingen ten overvloede zijn te vinden in de passage die begint met ‘But beyond all these matters, no purpose of action can be imputed to any legislation, state or

national, because this is a religious people' waar de SC betoogt dat het Congres met de regeling nooit de bedoeling kan hebben gehad buitenlandse dominees uit de VS te weren omdat de VS namelijk een 'christelijke' natie is. Deze argumentatie kan juridisch gezien nooit als zelfstandig dragende rechtvaardiging gelden omdat hij geen betrekking heeft op de juridische aspecten van de zaak en niet gaat over de vraag wat het doel van de regeling in dit concrete geval was, namelijk het weren van onderbetaalde arme buitenlandse arbeiders die op de krappe arbeidsmarkt een bedreiging vormden voor Amerikaanse arbeiders.

Dialectisch gezien heeft de argumentatie dus geen functie als ondersteuning van de beslissing. Hij heeft echter een retorische functie als versterking van de interpretatie van de bedoeling van de wetgever. Met de argumentatie probeert rechter Brewer de wetgevingshistorische en juridisch-technische kant van de zaak aan te vullen met een 'morele' visie op de opvattingen en uitgangspunten van de Amerikaanse samenleving zoals die volgens hem tot uitdrukking komen in de Amerikaanse geschiedenis en de Amerikaanse wetgeving. Met deze overwegingen ten overvloede probeert Brewer het retorische voordeel te behalen dat eventuele twijfel die mocht blijven na de rechtvaardiging vanuit wetgevings-historisch perspectief wordt weggenomen door te laten zien dat het absurd zou zijn te veronderstellen dat de wetgever de bedoeling zou kunnen hebben gehad een dominee uit de VS te weren. Om dit te doen zoekt hij aansluiting bij gemeenschappelijke uitgangspunten betreffende het christelijke karakter van de Amerikaanse samenleving. Aansluitend bij de traditie om vooral veel uit de Amerikaanse geschiedenis te putten citeert Brewer hier uit verschillende historische documenten (de Charters van de eerste staten van de VS, de *declaration of independence*, de huidige constituties van de verschillende staten, de praktijk van de eed gevolgd door de formule 'so help me God', de First Amendment) waarbij volgens hem uit alles blijkt dat de VS een christelijke natie zijn. Hij besluit met een passage waarin hij betoogt dat het niet alleen absurd zou zijn te veronderstellen dat het congres een christelijke geestelijke de toegang zou weigeren, maar dat dit ook geldt voor geestelijken van andere religies in de VS.

Retorisch gezien probeert hij hier uit het topische potentieel die argumenten te kiezen die overtuigend moeten aantonen dat de VS een christelijke natie zijn en een wetgever dus niet de bedoeling kan hebben gehad in strijd hiermee te handelen. Formuleringen (zoals 'From the discovery of this continent to the present hour, there is a single voice making this affirmation') suggereren dat het in het geval van de keuze van de vorm en de inhoud van deze argumentatie om een vanzelfsprekende keuze gaat.

Met deze argumentatie richt de SC zich bij monde van Brewer tot de gehele Amerikaanse natie, het publiek waar de Supreme Court zich toe richt als hij een beslissing neemt.

5. Strategisch manoeuvreren in een juridische discussie

In het voorafgaande heb ik laten zien hoe een rechter bij het gebruik van argumentatie op grond van onwenselijke gevolgen in het licht van het doel van een rechtsregel succesvol strategisch kan manoeuvreren. Ik heb laten zien hoe de rechter bij de keuze van de argumentatie zo kan opereren dat dialectische en retorische doelen met elkaar in overeenstemming worden gebracht met als doel ervoor te zorgen dat de argumentatie dialectisch deugdelijk en retorisch overtuigend is. Uitgaande van de juridische motiveringsplicht van een rechter die een uitzondering wil maken op een rechtsregel heb ik aangegeven aan welke eisen een rechter bij zijn verdedigingsplicht moet voldoen.

Aan de hand van een analyse en beoordeling van de argumentatie in een beroemde Amerikaanse rechtzaak, de Holy Trinity zaak, heb ik gedemonstreerd hoe een rechter ervoor kan zorgen dat hij aan de dialectische redelijkheidsnorm voldoet door argumentatie naar voren te brengen die aan de verschillende vereisten van de pragma-dialectische en juridische verdedigingsplicht voldoet. Ik heb ook laten zien hoe de rechter daarbij strategisch kan opereren door het maken van bepaalde keuzes uit het topische potentieel en door het gebruik van bepaalde formuleringen met het doel ook vanuit retorisch perspectief overtuigend te zijn. De analyse van de manier waarop de rechter probeert zowel dialectisch redelijk te zijn als retorisch overtuigend laat zien hoe een rechter bij het toepassen van rechtsregels in een moeilijk geval strategisch kan manoeuvreren door de eigen interpretatie als onproblematisch en als enig juiste te presenteren.

Verkorte versie van de tekst van de beslissing in de Holy Trinity zaak (de vetgedrukte passages keren terug in de analyse). De volledige tekst is te vinden op de website <http://members.aol.com/TestOath/HolyTrinity>

THE UNITED STATES SUPREME COURT

HOLY TRINITY CHURCH v. U.S.

143 U.S. 457, 12 S.Ct. 511, 36 L.Ed. 226

Feb. 29, 1892

Opinion

Mr. Justice BREWER delivered the opinion of the court.

Plaintiff in error is a corporation duly organized and incorporated as a religious society under the laws of the state of New York. E. Walpole Warren was, prior to September, [143 U.S. 457, 458] 1887, an alien residing in England. In that month the plaintiff in error made a contract with him, by which he was to remove to the city of New York, and enter into its service as rector and pastor; and, in pursuance of such contract, Warren did so remove and enter upon such service. It is claimed by the United States that this contract on the part of the plaintiff in error was forbidden by chapter 164, 23 St. p. 332; and an action was commenced to recover the penalty prescribed by that act. The circuit court held that the contract was within the prohibition of the statute, and rendered judgment accordingly, (36 Fed. Rep. 303,) and the single question presented for our determination is whether it erred in that conclusion.

The first section describes the act forbidden, and is in these words:

‘Be it enacted by the senate and house of representatives of the United States of America, in congress assembled, that from and after the passage of this act it shall be unlawful for any person, company, partnership, or corporation, in any manner whatsoever, to prepay the transportation, or in any way assist or encourage the importation or migration, of any alien or aliens, any foreigner or foreigners, into the United States, its territories, or the District of Columbia, under contract or agreement, parol or special, express or implied, made previous to the inportation or migration of such alien or aliens, foreigner or foreigners, **to perform labor or service of any kind** in the United States, its territories, or the District of Columbia.’

It must be conceded that the act of the corporation is within the letter of this section, for the relation of rector to his church is one of service, and implies labor on the one side with compensation on the

other. Not only are the general words 'labor' and 'service' both used, but also, as it [*512] were to guard against any narrow interpretation and emphasize a breadth of meaning, to them is added 'of any kind;' and, further, as noticed by the circuit judge in his opinion, the fifth section, which makes specific exceptions, among them professional actors, artists, lecturers, singers, and domestic [143 U.S. 457, 459] servants, strengthens the idea that every other kind of labor and service was intended to be reached by the first section. **While there is great force to this reasoning, we cannot think congress intended to denounce with penalties a transaction like that in the present case. It is a familiar rule that a thing may be within the letter of the statute and yet not within the statute, because not within its spirit nor within the intention of its makers. This has been often asserted, and the Reports are full of cases illustrating its application. This is not the substitution of the will of the judge for that of the legislator; for frequently words of general meaning are used in a statute, words broad enough to include an act in question, and yet a consideration of the whole legislation, or of the circumstances surrounding its enactment, or of the absurd results which follow from giving such broad meaning to the words, makes it unreasonable to believe that the legislator intended to include the particular act.**

(...) General terms should be so limited in their application as not to lead to injustice, oppression, or an absurd consequence. It will always, therefore, be presumed that the legislature intended exceptions to its language which would avoid results of this character. The reason of the law in such cases should prevail over its letter. The common sense of man approves the judgment mentioned by Puffendorf, that the Bolognian law which enacted 'that whoever drew blood in the streets should be punished with the utmost severity,' did not extend to the surgeon who opened the vein of a person that fell down in the street in a fit. (...)

[143 U.S. 457, 463] It will be seen that words as general as those used in the first section of this act were by that decision limited, and the intent of congress with respect to the act was gathered partially, at least, from its title. Now, the title of this act is, 'An act to prohibit the importation and migration of foreigners and aliens under contract or agreement to perform labor in the United States, its territories, and the District of Columbia. **Obviously the thought expressed in this reaches only to the work of the manual laborer, as distinguished from that of the professional man. No one reading such a title would suppose that congress had in its mind any purpose of staying the coming into this country of ministers of the gospel, or, indeed, of any class whose toil is that of the brain. The common understanding of the terms 'labor' and 'laborers' does not include preaching and preachers, and it is to be assumed that words and phrases are used in their ordinary meaning. So whatever of light is thrown upon the statute by the language of the title indicates an exclusion from its penal provisions of all contracts for the employment of ministers, rectors, and pastors.**

Again, another guide to the meaning of a statute is found in the evil which it is designed to remedy; and for this the court properly looks at contemporaneous events, the situation as it existed, and as it was pressed upon the attention of the legislative body. *U. S. v. Railroad Co.*, 91 U. S. 72, 79. The situation which called for this statute was briefly but fully stated by Mr. Justice BROWN when, as district judge, he decided the case of *U. S. v. Craig*, 28 Fed. Rep. 795, 798: 'The motives and history of the act are matters of common knowledge. It had become the practice for large capitalists in this country to contract with their agents abroad for the shipment of great numbers of an ignorant and servile class of foreign laborers, under contracts by which the employer agreed, upon the one hand, to prepay their passage, while, upon the other hand, the laborers agreed to work after their arrival for a certain time at a low rate of wages. The effect of this was to break down the labor market, and to reduce other laborers engaged in like occupations to the level [143 U.S. 457, 464] of the assisted immigrant. The evil finally became so flagrant that an appeal was made to congress for relief by the passage of the act in question, the design of which was to raise the

standard of foreign immigrants, and to discountenance the migration of those who had not sufficient means in their own hands, or those of their friends, to pay their passage.’

It appears, also, from the petitions, and in the testimony presented before the committees of congress, that it was this cheap, unskilled labor which was making the trouble, and the influx of which congress sought to prevent. It was never suggested that we had in this country a surplus of brain toilers, and, least of all, that the market for the services of Christian ministers was depressed by foreign competition. Those were matters to which the attention of congress, or of the people, was not directed. So far, then, as the evil which [*514] was sought to be remedied interprets the statute, it also guides to an exclusion of this contract from the penalties of the act.

(...)

We find, therefore, that the title of the act, the evil which was intended to be remedied, the circumstances surrounding the appeal to congress, the reports of the committee of each house, all concur in affirming that the intent of congress was simply to stay the influx of this cheap, unskilled labor.

But, beyond all these matters, no purpose of action against religion can be imputed to any legislation, state or national, because this is a religious people. This is historically true. From the discovery of this continent to the present hour, there is a single voice making this affirmation. The commission to Christopher Columbus, prior to his sail westward, is from “Ferdinand and Isabella, by the grace of God, king and queen of Castile,” etc., and recites that “it is hoped that by God’s assistance some of the continents and islands in the [496] ocean will be discovered,” etc. The first colonial grant, that made to Sir Walter Raleigh in 1584, was from “Elizabeth, by the grace of God, of England, Frauce, and Ireland, queene, defender of the faith,” etc.; and the grant authorizing him to enact statutes of the government of the proposed colony provided that “they be not against the true Christian faith nowe professed in the Church of England.” The first charter of Virginia, granted by King James I. in 1606, after reciting the application of certain parties for a charter, commenced the grant in these words: “We, greatly commending, and graciously accepting of, their Desires for the Furtherance of so noble a Work, which may, by the Providence of Almighty God, hereafter tend to the Glory of His Divine Majesty, in propagating of Christian Religion to such People, as yet live in Darkness and miserable Ignorance of the true Knowledge and Worship of God, and may in time bring the Infidels and Savages, living in those parts, to human Civility, and to a settled and quiet Government; DO, by these our Letters_Patents, graciously accept of, and agree to, their humble and well_intentioned Desires.”

(...)

There is no dissonance in these declarations. There is a universal language pervading them all, having one meaning. They affirm and reaffirm that this is a religious nation. These are not individual sayings, declarations of private persons. They are organic utterances. They speak the voice of the entire people. While because of a general recognition of this truth the question has seldom been presented to the courts, yet we find that in *Updegraph v. Comm.*, 11 Serg. & R. 394, 400, it was decided that, “Christianity, general Christianity, is, and always has been, a part of the common law of Pennsylvania; * * * not Christianity with an established church and tithes and spiritual courts, but Christianity with liberty of conscience to all men.” (...)

If we pass beyond these matters to a view of American life, as expressed by its laws, its business, its customs, and its society, we find everywhere a clear recognition of the same truth. Among other matters note the following: The form of oath universally prevailing, concluding with an appeal to the Almighty; the custom of opening sessions of all deliberative bodies and most conventions with prayer; the prefatory words of all wills, "In the name of God, amen;" the laws respecting the observance of the Sabbath, with the general cessation of all secular business, and the closing of courts, legislatures, and other similar public assemblies on that day; the churches and church organizations which abound in every city, town, and hamlet; the multitude of charitable organizations existing everywhere under Christian auspices; the gigantic missionary associations, with general support, and aiming to establish Christian missions in every quarter of the globe. These and many other matters which might be noticed, add a volume of unofficial declarations to the mass of organic utterances that this is a Christian nation. **In the face of all these, shall it be believed that a congress of the United States intended to make it a misdemeanor for a church of this country to contract for the services of a Christian minister residing in another nation?**

(...)

The judgment will be reversed, and the case remanded for further proceedings in accordance with the opinion.

Noten

- 1 Zie Feteris (2005) waarin ik uitleg dat in juridische beslissingen argumentatie op basis van gevolgen en doelen altijd deel uitmaakt van een complexe argumentatie die gereconstrueerd kan worden op grond van de verschillende reacties op kritische vragen.
- 2 Zie Summers (1991:41-515).
- 3 Zie O'Keefe (2002) die erop wijst dat een beroep op onwenselijke gevolgen een effectieve manier is om het eigen standpunt succesvol te verdedigen. Van Eemeren en Houtlosser (2002a: 141) stellen dat een van de retorische technieken in de argumentatiefase de strategie is om te wijzen op wenselijke of onwenselijke gevolgen. Bij een beroep op onwenselijke gevolgen zou de opponent geïntimideerd worden en onmiddellijk overtuigd zijn.
- 4 Zie O'Keefe (2001, 2002:219-221) die de techniek van het anticiperen of reageren op tegenargumenten beschouwt als een persuasief effectieve strategie. Zie ook Van Eemeren en Houtlosser (2002b: 24-25) die de techniek van het anticiperen op tegenargumenten waarmee de belangrijke tegenwerpingen tegen de positie van de protagonist worden weerlegd beschouwen als een constructieve manier om strategisch te manoeuvreren.
- 5 Zie Van Eemeren en Houtlosser (2006) die stellen dat het gebruik van epistemische modale uitdrukkingen zoals 'probably' en 'perhaps' moeten suggereren dat een bepaald uitgangspunt als objectief beschouwd kan worden en dus als algemeen aanvaard.
- 6 Voor een bespreking van de argumentatieve functie van overwegingen ten overvloede zie Plug (1995).

Bibliografie

Eemeren, F.H. van & Houtlosser, P. (2003). 'A pragmatic view of the burden of proof'. In: F.H. van Eemeren a.o. (eds.), *Anyone who has a view. Theoretical contributions to the study of argumentation*. Dordrecht etc.: Kluwer: 123-132.

- Eemeren, F.H. & Houtlosser, P. (2002a).** 'Strategic maneuvering: maintaining a delicate balance'. In: F.H. van Eemeren and P. Houtlosser (eds.), *Dialectic and rhetoric. The warp and woof of argumentation analysis*. Dordrecht etc.: Kluwer: 131-160.
- Eemeren, F.H. & Houtlosser, P. (2002b).** 'Strategic maneuvering with the burden of proof'. In: F.H. van Eemeren (ed.), *Advances in pragma-dialectics*. Amsterdam: Sic Sat/Vale Press: 13-28.
- Eemeren, F.H. & Houtlosser, P. (2006).** 'Flexible facts: A pragma-dialectical analysis of a burden of proof manipulation'. In: F.H. van Eemeren a.o. (eds.), *Contemporary perspectives on argumentation. Views from the Venice argumentation conference*. Amsterdam: Sic Sat.: 37-46.
- Feteris, E.T. (2002).** 'A pragma-dialectical approach of the analysis and evaluation of pragmatic argumentation in a legal context'. *Argumentation*, Vol. 16, No. 3: 349-367.
- Feteris, E.T. (2005).** 'The rational reconstruction of argumentation referring to consequences and purposes in the application of legal rules: A pragma-dialectical perspective'. *Argumentation*: Vol. 19, No. 4, 459-470.
- O'Keefe, D. (2002).** *Persuasion. Theory and research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- O'Keefe, D. (2003).** 'The potential conflict between normatively-good argumentative practice and persuasive success: Evidence from persuasion effects research'. In: F.H. van Eemeren, J.A. Blair, C.A. Willard, A.F. Snoeck Henkemans (eds.), *Anyone who has a view*. Dordrecht: Kluwer: 309-319.
- Plug, H.J. (1995).** 'Wat wordt ten overvloede overwogen? De functie van overwegingen ten overvloede in rechterlijke beslissingen'. *Tijdschrift voor Civiele Rechtspleging*, 1: 5-10.
- Summers, R.S. (1991).** 'Statutory interpretation in the United States'. In: N. MacCormick and R.S. Summers (eds.), *Interpreting statutes*. Aldershot etc.: Dartmouth: 407-460.

Bepaalt cognitieve economie de plaats van temporele en causale bijzinnen?

Een corpus-onderzoek naar principes achter tekstproductie

1 Inleiding

In dit artikel presenteren wij de resultaten van een onderzoek naar een deelproces van taalproductie: het lineariseringsprobleem van de spreker of schrijver (Levelt 1989). Dat probleem doet zich voor wanneer een taalgebruiker twee proposities in een complexe zin ten opzichte van elkaar moet ordenen: in dat geval moeten schrijvers en sprekers bepalen met welke propositie ze de zin beginnen en eindigen. Neem bijvoorbeeld deze samengestelde zinnen uit een boek van Hillary Clinton (Jansen, 2007).

- (1) (x) Voordat we teruggingen naar Yale, (...), (y) gingen Bill en ik voor het eerst samen op vakantie naar Zihuaranejo in Mexico, (...)
- (2) (y) Bill en ik (gingen) voor het eerst samen op vakantie naar Zihuaranejo in Mexico, (...) (x) voordat we teruggingen naar Yale, (...)

Waarom koos de auteur voor (1) en niet voor (2)? Is de keuze willekeurig? Of zit er een systeem achter? Welk dan? We concentreren ons op de manier waarop temporele en causale bijzinnen worden geordend ten opzichte van hun inbeddende zin. De vraag rijst of er een dominante volgorde is waar te nemen en, als die er is, hoe die dan verklaard kan worden. Er lijken twee strategieën een rol te spelen bij het ordenen van dit type zinnen: Frame structuring en Thematische coherentie.²

Samenvatting

Wie een zin met onderschikking produceert, heeft een lineariseringsprobleem: de bijzin kan vooraan of achteraan geplaatst worden. Op grond waarvan 'kiest' de spreker of schrijver die positie? Op die vraag zou een theorie van tekstproductie antwoord moeten geven. In een dergelijke theorie zou het principe van cognitieve economie een belangrijke rol moeten spelen. Dat principe voorspelt enerzijds dat bij voldoende tijd en mogelijkheden de spreker/schrijver gebruikmaakt van thematische coherentie. Als die tijd ontbreekt, vallen schrijvers terug op frame structuring, een strategie die als default lijkt te fungeren. We presenteren een eerste toets van dit principe op twee corpora: beleidsnota's en chatprotocollen. Deze genres verschillen op het punt van de hoeveelheid cognitieve ruimte die de schrijver heeft tijdens het schrijven van dit soort teksten. Uit de resultaten blijkt dat cognitieve economie ten dele de juiste voorspellingen doet.¹

Volgens de frame structuring-strategie wordt de ordening van de proposities bepaald door de syntactische status van de proposities. De hoofdzin fungeert hierbij als een frame voor de bijzin. Daardoor is de productie van een complexe zin makkelijker als de hoofdzin voorafgaat aan de bijzin. Om die reden wordt verwacht dat deze volgorde vaker optreedt dan de omgekeerde volgorde.

Volgens de strategie van thematische coherentie hangt de volgorde van de proposities af van wat eerder in de discourse aan bod is geweest. Zo zal een uiting die betrekking heeft op gebeurtenissen die gegeven zijn (omdat ze reeds eerder in de tekst zijn genoemd), aan het begin van de zin staan, terwijl uitingen die refereren aan een nieuwe gebeurtenis aan het einde van de zin zullen staan. De thematische coherentie wordt gevormd door de keten van verwijzingen naar eerder genoemde elementen.

We gaan eerst wat dieper in op frame structuring en thematische coherentie en hun relatie met het principe van cognitieve economie (paragraaf 2). Vervolgens bespreken we de hypothesen (paragraaf 3) en beschrijven we de corpora en de methode (paragraaf 4). In paragraaf 5 volgen de resultaten en in paragraaf 6 de conclusie en discussie.

2 *Frame structuring, thematische coherentie en hun onderlinge verhouding*

We bespreken eerst de beide strategieën afzonderlijk. Vervolgens gaan we in op het principe van cognitieve economie dat bepaalt welke strategie in een bepaalde context dominant is.

2.1 *Frame structuring.* Op basis van onderzoek naar verwerving en verwerking van complexe zinnen kan aangenomen worden dat een hoofdzin die vooraan staat makkelijker te verwerken is dan een hoofdzin die achteraan staat. Onderzoek van Bever (1970) en Clark & Clark (1977) suggereert reeds dat taalgebruikers een voorkeur hebben voor deze zinsvolgorde. Onderzoek van Jou & Harris (1990) laat een soortgelijk resultaat zien. In hun experiment moesten proefpersonen luisteren naar een ingesproken lijst met complexe zinnen zonder context, waarna ze in een free recall alles op moesten schrijven wat ze zich konden herinneren. De proefpersonen maakten bij de ordening van proposities het meeste gebruik van frame structuring.

Garnham et al. (1998) beargumenteren dat de bijzin-hoofdzinvolgorde langzamer verwerkt wordt omdat de vooraangeplaatste bijzin in dit geval langer in het werkgeheugen gehouden moet worden voor de bepaling van de semantische relatie. De bijzin-hoofdzinvolgorde is dus kostbaarder omdat de taalgebruiker in dit geval een extra voorspelling moet maken. Als zij namelijk begint met de bijzin, dan moet zij meteen een bijzin en een hoofdzin plannen: een bijzin staat immers nooit op zichzelf, maar is altijd een zinsdeel in een hoofdzin. Het doen van zo'n voorspelling kost vermoedelijk extra cognitieve energie. De omgekeerde volgorde, de hoofdzin-bijzin volgorde, daarentegen is vermoedelijk minder kostbaar, omdat de taalgebruiker dan hoofd- en bijzin niet in één keer hoeft te plannen: na de hoofdzin kan zij ook vervolgen met een nieuwe hoofdzin. De belasting van het werkgeheugen is in dit geval dus kleiner.

Gibson (1998) gaat nog iets verder dan Garnham et al. (1998); zijn theorie geeft niet alleen een verklaring voor de voorkeur voor de hoofdzin-bijzinvolgorde, maar ook voor

het feit dat deze voorkeur afhankelijk lijkt van het formaat van de betrokken bijzin. In zijn theorie bestaat complexiteit uit integratiekosten van een nieuw element (die voor ons onderzoek niet relevant zijn) en geheugenkosten. De geheugenkosten nemen toe naarmate een element langer in het werkgeheugen gehouden moet worden. Uit Gibsons theorie vloeit niet alleen voort dat de hoofdzin-bijzinvolgorde in het algemeen dominant zal zijn, maar ook dat deze voorkeur uitgesprokener is naarmate de lengte van de bijzin toeneemt. Hoewel beide genoemde onderzoeken gebaseerd zijn op taalverwerking en niet op taalproductie, kunnen we aannemen dat de hoofdzin-bijzinvolgorde ook voor de zender makkelijker is dan de omgekeerde volgorde. Ook bij het formuleren moeten sprekers nauwkeurig boekhouden wat de vorm en inhoud van de elementen is die zij al hebben uitgesproken, om ervoor te zorgen dat de nog te formuleren elementen een coherent geheel met de voorgaande vormen. Ook Gibson meent (1998: 52) dat productie en verwerking voor een groot deel overeenkomen: "The idea in the production account is the same as in the comprehension analyses: that it is more costly for the producer to keep a category in mind across the production of other interfering elements. Structures which are less complex to produce will involve keeping fewer intervening elements." (Gibson 1998: 52)

2.2 Thematische coherentie. Terwijl Frame Structuring uitsluitend berust op de kenmerken van de complexe zin zelf, heeft thematische coherentie betrekking op de relatie tussen de complexe zin en de tekst er direct voor en na. Thematische coherentie is een pragmatische strategie van informatieverdeling (Chafe 1994). Er is sprake van een tweedeling van informatie. Chafe spreekt hierbij van zogeheten starting points in zinnen die bepaald worden door datgene wat eerder in de discourse aan de orde is geweest. Vanuit dit starting point (gegeven informatie) wordt nieuwe informatie opgebouwd. Nieuwe informatie is belangrijker (maar minder toegankelijk) en staat daarom achteraan in de zin. Chafes theorie over informatieverdeling gaat terug op ideeën als de thema-rhema structuur en de given-new structuur van Chafe (1976) en Clark & Haviland (1977). In hun boek *Formuleren*, betogen Onrust, Verhagen en Doeve (1993) hoe deze inzichten ook voor het Nederlands relevant zijn.

Clark & Haviland stellen dat de given-new strategie een belangrijke rol speelt bij het begrijpen van taal op tekstniveau. Bij de verwerking wordt de gegeven informatie onderscheiden van de nieuwe. Eerst wordt de gegeven informatie onderscheiden van de nieuwe. Dan wordt in het geheugen gezocht naar een referent die betrekking kan hebben op de gegeven informatie. Vervolgens wordt de nieuwe informatie daarmee geïntegreerd.

In complexe zinnen is een belangrijke rol voor het hernemen van reeds gegeven informatie weggelegd voor de bijzin. Prideaux (1989) toont het belang van thematische coherentie aan voor complexe zinnen. In zijn corpusonderzoek naar bijzinnen ingeleid door *before* en *after* laat hij zien dat de given-new structuur een sturende factor is, die een zogeheten bridging-functie heeft: de herhaling van oude informatie in de vooraangeplaatste bijzin zorgt ervoor dat er steeds een brug geslagen kan worden naar de nieuwe informatie, zodat een coherent geheel ontstaat. Zo slaat deelzin *Alvorens de berekeningen te maken* in fragment (3b), ontleend aan het corpus beleidsnota's (zie 4.1.) een brug tussen (3a) en de informatie over de ontwikkeling van een beleidsplan:

- (3) (a) De gedrags- en mobiliteitseffecten van een dergelijke differentiatie zijn niet in de berekeningen meegenomen. (b) Alvorens de berekeningen te maken is op basis van het TNO Basisscenario een beleidsarm Basisscenario ontwikkeld.

Geheel in lijn daarmee heeft Renkema (1996) aangetoond dat vooraangeplaatste causale deelzinnen meer anaforen bevatten, waardoor de zinnen goed aansluiten op de voorafgaande context. Achteraangeplaatste deelzinnen bevatten meer cataforen en sluiten op die manier goed aan op de erop volgende context.

2.3 Cognitieve economie. Aan de hand van de besproken strategieën kunnen we nu de volgende vraag te stellen: is er een verschil in belang tussen deze twee strategieën bij tekstproductie? En zo ja, geldt dat dan voor alle tekstsoorten? Het gaat bij deze vragen dus om de verhouding tussen de strategieën. In ons onderzoek gaan we na of die verhouding tussen strategieën in de ene tekstsoort anders is dan in de andere. Leidraad daarbij is het principe van cognitieve economie. Het principe van cognitieve economie komt erop neer dat deelnemers aan een communicatieproces de cognitieve last van de productie en verwerking van taal zo klein mogelijk willen houden, maar zich daarbij in het bijzonder kunnen richten op de last van de zender of op die van de ontvanger. Een zender kan dus zijn eigen cognitieve last willen minimaliseren, maar ook die van de ontvanger. In het eerste geval is er sprake van dominante zenderseconomie, in het tweede geval van dominante ontvangerseconomie.

Of zenders- of ontvangerseconomie domineert, hangt onder meer af van de hoeveelheid tijdsdruk waaronder de zender moet produceren. Een taalgebruiker heeft namelijk maar een beperkte hoeveelheid cognitieve ruimte voor de bovengenoemde processen (zie onder meer Anderson, 1983; Just & Carpenter, 1992 over werkgeheugen en Paas, Tuovinen, & Van Gerven (2003) over Cognitive Load). In die cognitieve ruimte moeten schrijvers alle taken die noodzakelijk zijn voor het produceren van zijn boodschap uitvoeren, ook de formulerings- en *editing*taak (Levelt 1989). Soms is de cognitieve ruimte te klein of net groot genoeg voor de formuleringstaak. In dat geval heeft de schrijver vrijwel uitsluitend aandacht oog voor het realiseren van de ‘eigen’ productietaken: “hoe krijg ik dit zo snel mogelijk uit mijn mond (of toetstenbord, of pen)”. Denk aan situaties zoals het on-line verslag doen van een paardenrace of het razendsnel chatten. Schrijvers en sprekers zullen in dergelijke gevallen weinig cognitieve capaciteit hebben om de boodschap te optimaliseren voor de lezer en vooral de eigen verwerkingslast proberen te verminderen.

Maar het komt ook voor dat de sprekers/schrijvers meer cognitieve ruimte hebben. Bijvoorbeeld omdat ze alle tijd hebben bij het zorgvuldig ontwerpen van een belangrijke tekst. In dat geval veronderstellen we dat goede schrijvers meer oog hebben voor de behoeften van de lezer. Schrijvers zullen dan proberen de tekst te optimaliseren door de verwerkingslast van de lezer/hoorder te minimaliseren.

Uiteraard hangt de cognitieve ruimte niet alleen af van de grootte van de taak, maar ook van tal van andere factoren, zoals individuele cognitieve vermogens en vaardigheden, motivatie en de emotionele toestand waarin de spreker/schrijver verkeert. Van al deze andere factoren abstraheren we hier voor het gemak.

Cognitieve economie voorspelt dat een taalgebruiker behoefte heeft aan een goedkope ordeningsstrategie wanneer deze weinig ruimte heeft voor een formuleringstaak. Op grond van Gibson (1998) en Garnham et al. (1998) achten wij *frame structuring* een goede kandidaat voor zo’n goedkope strategie. Om twee redenen. Ten eerste heeft de taalgebruiker te maken met een vast ordeningsformat; waardoor vuistregel kunnen worden toegepast. Ten tweede

Bepaalt cognitieve economie de plaats van temporele en causale bijzinnen?

kan de schrijver tijdens het formuleren van de hoofdzin incrementeel de rest plannen en bijvoorbeeld besluiten om de bijzin niet te formuleren, of niet als bijzin.

Hoe kostbaar is thematische coherentie? Op het eerste gezicht lijkt het toepassen ervan ook hier pure winst voor de zender. Die kan immers in het eerste deel van de complexe zin elementen uit de eerdere context herhalen of ernaar verwijzen, iets wat minder energie kost dan het bedenken van nieuwe expressies. Toch denken wij dat thematische coherentie niet zo goedkoop is als frame structuring. Om dat goed te beseffen is het voldoende om een lijstje te maken van de deeltaken die nodig zijn voor het plaatsen van een bijzin ten opzichte van zijn inbeddende zin op grond van thematische coherentie. Een schrijver moet dan ondermeer beslissen dat

- een propositie uit de voorgaande zin hernomen wordt
- deze propositie in een bijzin staat
- in de hoofdzin géén hervatting van proposities uit eerdere zinnen voorkomen
- op grond van het voorgaande de bijzin met de hervatting geformuleerd moet worden voor de hoofdzin.

Bovendien geldt dit alles ook nog voor de spiegelbeeldige operatie bij een propositie in een achtergeplaatste deelzin die hervat wordt in een volgende zin uit de context.

Dit zijn alles bij elkaar veel deeltaken, die stuk voor stuk ook nog eens ingewikkelde denkoperaties behelzen. Kortom, een schrijver moet nogal wat extra energie besteden aan het bewerkstelligen van thematische coherentie. Wij veronderstellen dat de schrijver alleen aan het bewerkstelligen van thematische coherentie begint als zij hiervoor voldoende cognitieve ruimte beschikbaar heeft.

Het bovenstaande leidt ertoe dat de interactie tussen de strategieën als volgt geformuleerd kan worden: schrijvers maken in principe gebruik van een goedkope *default* strategie, en dat is *frame structuring*. Als schrijvers voldoende cognitieve capaciteit ter beschikking hebben en het gezien het tekstgenre wenselijk is dat de tekst optimaal aansluit op de voorkennis van de ontvanger, maken zij gebruik van thematische coherentie.

3. Hoofdvraag en hypotheses

De voorspelling op grond van het principe van cognitieve economie hebben we getoetst door twee genres met elkaar te vergelijken, die vooral van elkaar verschillen op het punt van beschikbare tijd voor formuleren en reviseren. In het ene genre, beleidsnota's, is daar alle tijd voor, in het andere, chatprotocollen, niet.

Beleidsnota's kenmerken zich door een langdurig schrijfproces door één of meerdere personen. Er wordt lang over een nota nagedacht en het schrijfproduct ontwikkelt zich in verschillende schrijfrondes. Tijdens of na het schrijven vinden talrijke controles plaats, al dan niet door dezelfde schrijvers (Van der Mast 1999). Om deze reden valt te verwachten dat er in dit genre sprake is van een hoge mate van redigeren en van *editing*inspanning.

*Chat*protocollen kenmerken zich daarentegen als spontane, snel geschreven en verzonden teksten, waar niet lang over wordt nagedacht. Na verzending is het niet meer mogelijk de tekst te reviseren. Voordat je het weet, heeft een mede*chatter* al een antwoord gestuurd. Qua

interactie lijken deze *chat*protocollen veel op mondelinge interactie: ook in een gesprek vinden snelle beurtwisselingen plaats, vaak tussen meerdere mensen. Zowel spreker als chatter dienen snel te reageren bij een mogelijke beurtwisselingsplaats om te voorkomen dat hun beurt wordt overgenomen door iemand anders. Kortom, in *chats* is geen sprake mate van redigeren en van een lage *editing*inspanning.

Wij gaan uit van de volgende hoofdvraag: In hoeverre wordt de volgorde van hoofd- en bijzin bepaald door de ordeningsstrategie die volgens het principe van cognitieve economie dominant is?

De volgende twee hypothesen geven richting aan de beantwoording van deze hoofdvraag:

1. Wanneer schrijvers veel tijd kunnen besteden aan tekstproductie is thematische coherentie de meest voorkomende strategie.
Gezien het doel van het genre is het wenselijk dat er gebruik wordt gemaakt van deze strategie, aangezien het belangrijk is dat de lezer de argumentatieve redenering kan volgen. Bovendien heeft de schrijver tijdens het schrijven van een beleidsnota voldoende tijd voor revisie om op die manier een optimale aansluiting te garanderen.
2. Wanneer schrijvers weinig tijd aan tekstproductie kunnen besteden, is frame structuring de meest voorkomende strategie.
Schrijvers hebben weinig tijd voor het optimaliseren van de tekst voor de lezer en zijn daarom gebaat bij verlichting van de eigen cognitieve last. Om die reden maken ze gebruik van deze basisstrategie.

4. Corpusonderzoek: materiaal en methode

In deze paragraaf beschrijven we eerst het corpus (4.1), dan verantwoorden we welke soorten bijzinnen in het onderzoek zijn betrokken (4.2). Vervolgens operationaliseren we thematische coherentie (4.3), en ten slotte presenteren we de manier van scores (4.4).

4.1 Materiaal. *Beleidsnota's.* Dit tekstgenre is grotendeels samengesteld uit beleidsnota's, aangevuld met een klein aantal jaarverslagen. De in totaal 77 beleidsnota's en 7 jaarverslagen zijn gedownload van het internet en zijn allemaal oorspronkelijk Nederlandse teksten. In totaal telde ons corpus voor dit genre 5.966 pagina's.

Chatprotocollen. De informatieve teksten voor lage editing zijn eveneens internetteksten en komen uit een bestaand corpus, het CONDIV-corpus gesproken Nederlands (Grondelaers et al., 2000). Van de 33 chatprotocollen zijn er 31 gebruikt; in totaal telde ons corpus voor dit deel 16.371 in MS-Word geconverteerde pagina's.

4.2 Soorten bijzinnen. In dit onderzoek hebben we alleen bijzinnen geselecteerd die voorop en achterop kunnen staan. Verder werden alleen temporele en causale bijzinnen geselecteerd. Bij de causale bijzinnen werd gezocht op de onderschikkende voegwoorden *omdat*, *doordat* en *opdat*; bij de temporele bijzinnen op *voordat*, *nadat/na*, *totdat*, *zodra*, *alvorens* en *terwijl*.

Bepaalt cognitieve economie de plaats van temporele en causale bijzinnen?

Van elk voegwoord is geprobeerd telkens 25 items te vinden.³ Onderstaand overzicht toont totalen van de voegwoorden in de verschillende tekstgenres. Het totale corpus bevat 372 voegwoorden.

Tabel 1: *Frequentie van onderschikkende voegwoorden van tijd en causaliteit in twee corpora*

Voegwoord	Beleidsnota's (+ editing)	chatprotocollen (- editing)
omdat	25	25
doordat	25	16
opdat	25	0
voordat	25	25
nadat/na	25	20
totdat	18	25
terwijl	18	25
zodra	25	25
alvorens	25	0
TOTAAL	211	161

Omdat er van een aantal voegwoorden een overschot was, zijn deze overvloedige items eerst at random verwijderd, totdat er van elk voegwoord 25 items over waren.

4.3 De operationalisering van thematische coherentie en frase structuring. In deze paragraaf verantwoorden we eerst de wijze waarop we het mentale begrip thematische coherentie hebben vertaald in objectief aantoonbare tekstenmerken. Vervolgens doen we iets dergelijks met frase structuring.

Thematische coherentie kan op verschillende manieren geoperationaliseerd worden. Zo kunnen we ons baseren op de patronen van zinschikking die Onrust, Verhagen en Doeve (1993: 36 e.v.) onderscheiden. Deze methode heeft als nadeel dat de indeling in patronen niet automatisch uit de tekstenmerken voortvloeit, maar op grond van interpretatie door de beoordelaar. Een alternatieve manier van operationaliseren zou zijn dat we aannemen dat het voorkomen van corereferentiële proposities in deelzin en hoofdzin direct voor of na de complexe zin een aanwijzing is voor thematische continuïteit. Deze aanpak hebben we geprobeerd, maar deze leverde geen bevredigende resultaten op.

Uiteindelijk hebben we gekozen voor een meer directe aanpak van thematische continuïteit, door na te gaan of het gebeuren in de deelzin van de complexe zin in de hoofdzin direct daarvoor al genoemd werd, dan wel als een gevolg daarvan kan worden afgeleid. De reden voor de beperking tot de voorgaande context is gelegen in het feit dat een coreferentiële relatie tussen een propositie in een deelzin en een propositie in een volgende hoofdzin nauwelijks voorkwam in het chatcorpus.

Wat de relatie tussen antecedentschap en plaats van de deelzinnen betreft zijn er de volgende mogelijkheden:

1. In de complexe zin wordt al dan niet een gebeuren genoemd dat al genoemd werd in dan wel voortvloeit uit het gebeuren in de zin daar direct voor
2. Dit anaforische gebeuren staat in de hoofdzin of in de bijzin
3. De hoofdzin staat voorop of de bijzin staat voorop.

Wat 1 betreft, zijn de complexe zinnen met deelzinnen zonder referentie aan het gebeuren in de voorgaande zin relevant voor het antwoord op de vraag of het bestaan van frame structuring los van thematische continuïteit bewezen kan worden, (zie hiervoor paragraaf 5.1). Maar in deze paragraaf zijn we alleen geïnteresseerd in de gevallen met verwijzing naar een gebeuren in de vorige zin. In die gevallen zijn 2 en 3 relevant.

De tekstenmerken 2 en 3 komen voor in combinaties waarin de twee (deel)zinnen direct naast elkaar staan en dus één aaneengesloten geheel vormen. Een dergelijke combinatie, waarin de kans relatief klein is dat er tussen het aangeduide gebeuren in de voorgaande hoofdzin en de aansluitende deelzin nieuwe proposities voorkomen, beschouwen wij als thematisch continu. De zinscombinatie waarin de deelzin die niet op het gebeuren in de vorige zin betrekking heeft, zich tussen de naar het gebeuren verwijzende eerdere hoofdzin en deelzin heeft gedrongen, beschouwen wij als thematisch discontinu. Het volgende voorbeeld illustreert dit wellicht. In (5) is het gebeuren *dit model geïmplementeerd* is in (b) al genoemd in (a) *dat er een nieuw risicomodel gehanteerd zal worden*:

- (5) (a) De minister wijst erop dat er een nieuw risicomodel gehanteerd zal worden voor de prioritering van activiteiten waarvan een eerste versie eind 2001 gereed is gekomen. (b) Zodra dit model geïmplementeerd is (c) zal het totale werkpakket van de Inspectie voor de Gezondheidszorg bekend zijn.

Omdat de bijzin (b) in de complexe zin (b)–(c) voorop staat, is fragment (5) dus thematisch continu. In het volgende voorbeeld treffen we een niet continue schikking aan:

- (6) (a) De kilometerheffing kent ook een differentiatie naar heffing. (b) Zodra iemand harder rijdt dan de toegestane limiet ter plaatse (c) begint de kilometerheffing snel op te lopen.

De inbeddende zin *begint de kilometerheffing snel op te lopen* in (c) vloeit direct voort uit de bewering in (a) dat *de kilometerheffing ook een differentiatie naar heffing* kent, maar tussen beide (deel)zinnen staat de bijzin (b) waarin nieuwe proposities geïntroduceerd worden, waardoor het moeilijker wordt voor de lezer om het verband tussen de twee gelijkkluidende gebeurens te begrijpen.

Bij de chatprotocollen bepaalt de zender zelden of nooit de gehele boodschap, omdat medechatters voortdurend tussenbeide komen. Bij het coderen van thematische coherentie

zijn alleen die complexe zinnen gebruikt die door één zender aaneensluitend, dus zonder interrupties van medechatters, zijn geproduceerd. Als een chatter in een complexe zin een propositie gebruikte die coreferentieel is met een propositie in een direct voorgaande uiting van een andere chatter werd die wel meegerekend. Voorbeeld (7) is een voorbeeld uit het chat-corpus, waarin de achteropgeplaatste bijzin thematisch coherent is met de direct volgende informatie: de referent *al mijn kaarten* uit de bijzin verwijst vooruit naar *alle pci en isa sloten* uit de daaropvolgende zin.

- (7) <Datadevil> dotjez: ja... doe ik al. maar denk dat er iets conflicteerd. was nadat ik al mijn kaarten had ingebouwd....heb nu dan ook alle pci en isa sloten gevuld:P (533).

Het operationaliseren van frame structuring had minder voeten in de aarde. Per definitie zijn zinnen waarin de bijzin volgt op de hoofdzin gevallen van frame structuring, terwijl de gevallen met de volgorde bijzin-hoofdzin dat niet zijn. Het (kleine) aantal complexe zinnen met een bijzin die in het midden van de zin staan, zijn in dit onderzoek buiten beschouwing gebleven.

Nadat het analysemodel was ontwikkeld, hebben twee beoordelaars, onafhankelijk van elkaar elk deelcorpus in zijn totaliteit gecodeerd, waarbij ze de moeilijke gevallen eerst bespraken met twee andere beoordelaars. Daarna hebben de eerstgenoemde twee beoordelaars hun bevindingen naast elkaar gelegd. Over 4% van de gevallen hebben zij pas na discussie overeenstemming bereikt.

5 Resultaten

In 5.1 gaan we na of onze aanname juist is dat thematische continuïteit een positieve invloed heeft op de plaats van de bijzin in de complexe zin. Vervolgens zullen we ons afvragen of frame structuring los van thematische continuïteit bewezen kan worden. In 5.2. bekijken we de verschillen tussen de strategieën voor twee subcorpora.

5.1. De volgorde van complexe zinnen: Hoofdzin-bijzin of Bijzin-hoofdzin? Hoe kunnen we bewijzen dat thematische continuïteit de plaats van bijzinnen beïnvloedt? Door te berekenen of (a) er naar verhouding meer hoofdzinnen vooraan staan als die hoofdzin betrekking heeft op een gebeuren dat ook in de voorgaande zin aan de orde is, en/of (b) er naar verhouding meer bijzinnen voorop geplaatst worden als die bijzin betrekking heeft op een gebeuren waarin ook in de voorgaande zin verwezen wordt. Beide berekeningen zijn te vinden in tabel 2.

Tabel 2: *De relatie tussen verwijzing naar een eerder gebeuren in hoofdzinnen en bijzinnen aan de ene kant en de plaats van die hoofd- of bijzin aan de andere kant.*

		Hz-Bz	Bz-Hz
Coreferentieel met Hz	ja	97 (82%)	22 (18%)
	nee	169 (67%)	84 (33%)
Coreferentieel met Bz	ja	27 (44%)	34 (56%)
	nee	239 (77%)	72 (23%)

De proporties in tabel 2 kunnen we als volgt interpreteren: Als de hoofdzin naar een gebeuren verwijst dat ook al in de zin ervoor genoemd werd, dan staat die hoofdzin vaker vooraan dan als die hoofdzin niet naar een gebeuren in de vorige zin verwijst ($\chi^2 = 8.6$; $p = .003$). Als de bijzin naar een gebeuren verwijst dat ook al in de zin ervoor genoemd werd, dan staat die bijzin vaker vooraan dan als die bijzin niet naar een gebeuren in de vorige zin verwijst ($\chi^2 = 26$; $p < .001$). Met andere woorden, uit de gegevens kan worden geconcludeerd dat coreferentialiteit en schikking van deelzinnen inderdaad met elkaar samenhangen.

Het tweede probleem dat we in deze paragraaf willen oplossen, is: kan het bestaan van frame structuring los van thematische continuïteit worden aangetoond? Daarvoor hoeven we alleen na te gaan wat binnen complexe zinnen de verhouding is tussen de Hz-Bz en Bz-Hz-schikkingen waarin beide deelzinnen niet verwijzen naar een gebeuren dat al in de vorige zin aan de orde is gekomen. Frame structuring (eerst hoofdzin, dan bijzin) blijkt drie keer zo vaak voor te komen dan zijn tegendeel, eerst de bijzin en dan de hoofdzin: 162 (74%) versus (58) (26%) keer ($\chi^2 = 49$; $p < .001$).

Uit het voorgaande concluderen we dat zowel Thematische Continuïteit als Frame structuring los van elkaar een aantoonbare invloed uitoefenen op de plaats van deelzinnen van complexe zinnen. In 5.2. gaan we na of de mate van toepassing van de twee strategieën verschilt tussen de sterk en zwak geredigeerde deelcorpora.

5.2 Volgorde van complexe zinnen in beleidsteksten versus chat-teksten. Speelt thematische continuïteit een grotere rol in de sterk geredigeerde beleidsteksten dan in de snel en spontaan geproduceerde chats? En functioneert frame structuring als vuistregel voor chatters? Deze vragen onderzoeken we twee maal. Eerst gaan we na hoe bij de hoofdzinnen in de twee corpora de verhouding is tussen thematische continuïteit en frame structuring (tabel 3). Dan doen we het zelfde voor de bijzinnen (tabel 4).

Bepaalt cognitieve economie de plaats van temporele en causale bijzinnen?

Tabel 3: De verhouding tussen thematische continuïteit van de hoofdzin en frame structuring in een sterk geredigeerd deelcorpus (beleidsnota's) en een zwak geredigeerd deelcorpus (chats)

		Hz-Bz	Bz-Hz
Coreferentieel met Hz	Beleidsnota's	87 (81%)	20 (19%)
	Chats	10 (83%)	2 (17%)
Niet-coreferentieel met Hz	Beleidsnota's	54 (52%)	50 (48%)
	Chats	115 (77%)	34 (23%)

Tabel 4: De verhouding tussen thematische continuïteit van de bijzin en frame structuring in een sterk geredigeerd deelcorpus (beleidsnota's) en een zwak geredigeerd deelcorpus (chats)

		Hz-Bz	Bz-Hz
Coreferentieel met Bz	Beleidsnota's	25 (46%)	29 (54%)
	Chats	2 (29%)	5 (71%)
Niet-coreferentieel met Bz	Beleidsnota's	116 (74%)	41 (26%)
	Chats	123 (80%)	31 (20%)

Als de hoofdzin betrekking heeft op een gebeuren dat al eerder is genoemd, staat hij in beide deelcorpora even vaak voorop ($\chi^2 = .03$; $p > .05$). Dat er geen verschil is tussen de corpora kunnen we verklaren door aan te nemen dat de voorkeur bij de sterk geredigeerde teksten veroorzaakt wordt door thematische continuïteit, en bij niet-geredigeerde teksten door frame structuring. Als de hoofdzin niet betrekking heeft op een gebeuren in de vorige zin, en alleen frame structuring als strategie in aanmerking komt, zien we dat chatters significant vaker de hoofdzin vooropzetten dan beleidsnotaschrijvers ($\chi^2 = 17$; $p < .001$). De chatters passen dus inderdaad meer frame structuring toe.

Als de bijzin betrekking heeft op een gebeuren dat al in de vorige zin is genoemd, staat hij meer voorop dan een bijzin die geen betrekking heeft op zo'n eerder gebeuren, maar de verhoudingen zijn in beide corpora ongeveer gelijk ($p > .05$). De verwachting dat de vooropplaatsing meer in de sterk geredigeerde beleidsnota's aangetroffen wordt komt dus niet uit.

6 Conclusie en discussie

In dit artikel deden we onderzoek naar een deelproces van taalproductie: het lineariseringsprobleem van de spreker of schrijver (Levelt 1989). Dat probleem doet zich voor wanneer een taalgebruiker twee proposities in een complexe zin ten opzichte van elkaar moet

ordenen: in dat geval moeten schrijvers en sprekers bepalen met welke propositie ze de zin beginnen en eindigen: wordt de volgorde Hoofdzin-bijzin of andersom. We onderzochten dit probleem met name voor de ordening van temporele en causale bijzinnen.

In dit corpusonderzoek hebben we allereerst laten zien dat twee strategieën de volgorde van hoofdzin en bijzin bepalen: Thematische coherentie en Frame structuring. De rol van thematische coherentie werd bevestigd doordat coreferentialiteit en schikking van deelzinnen bleek samen te hangen: als de hoofdzin naar een gebeuren verwijst dat ook al in de zin ervoor genoemd werd, dan staat die hoofdzin vaker vooraan dan als die hoofdzin niet naar een gebeuren in de vorige zin verwijst. En evenzo: als de bijzin naar een gebeuren verwijst dat ook al in de zin ervoor genoemd werd, dan staat die bijzin vaker vooraan dan als die bijzin niet naar een gebeuren in de vorige zin verwijst.

Ook de Frame Structuring strategie blijkt een rol te spelen. Binnen complexe zinnen waarin beide deelzinnen niet verwijzen naar een gebeuren dat al in de vorige zin aan de orde is gekomen, bleek Frame Structuring (eerst hoofdzin, dan bijzin) drie keer zo vaak voor te komen dan de volgorde eerst bijzin en dan hoofdzin.

Deze resultaten laten dus zien dat beide strategieën relevant zijn bij tekstproductie. Maar belangrijkste vraag in dit onderzoek was in hoeverre de volgorde in de schikking van hoofd- en bijzin bepaald wordt door de ordeningsstrategie die volgens het principe van cognitieve economie dominant is. Volgens het principe van Cognitive Economie zouden we verwachten dat schrijvers die veel tijd kunnen besteden aan tekstproductie (zoals schrijvers van beleidsnota's), zinnen vaker zouden ordenen volgens thematische coherentie, terwijl schrijvers die minder tijd hebben voor tekstproductie (zoals schrijvers van chat-teksten) eerder zullen ordenen volgens de strategie van frame structuring.

Welnu, wordt de ordening Hoofdzin-bijzin of Bijzin-hoofdzin in beleidsnota's door andere factoren bepaald dan in chat-teksten? Daarover moeten we een genuanceerde conclusie formuleren: ja, ten dele. De chatters blijken in een beperkt aantal gevallen inderdaad vaker frame structuring toe te passen dan beleidsnotaschrijvers. Als de hoofdzin niet betrekking heeft op een gebeuren in de vorige zin, en alleen frame structuring als strategie in aanmerking komt, dan zetten chatters vaker de hoofdzin voorop dan beleidsnotaschrijvers. Dat resultaat bevestigt de theorie. Maar er is nog een ander resultaat. Vooropplaatsing van de bijzin wordt weliswaar bepaald door thematische continuïteit (heeft de bijzin betrekking op een gebeuren dat al in de vorige zin is genoemd, dan staat hij meer voorop dan een bijzin die geen betrekking heeft op zo'n eerder gebeuren), maar de verhoudingen zijn in beide corpora ongeveer gelijk ($p > .05$). De verwachting dat de vooropplaatsing meer in de sterk geredigeerde beleidsnota's aangetroffen wordt, komt dus niet uit.

Deze bevindingen komen dus ten dele overeen met onze hypothesen, die we zouden willen relateren aan het principe van cognitieve economie. De gedachte is dat de schrijver in chatprotocollen relatief weinig cognitieve capaciteit kan besteden aan formuleren en redigeren, waardoor meer gebruik wordt gemaakt van frame structuring. Dat de tekst linguïstisch niet sterk wordt afgestemd op de lezer, wil overigens niet zeggen dat we denken dat tijdens het chatten helemaal geen rekening wordt gehouden met de lezer. Tijdens het chatten zal, evenals in een gesprek, optimaal gebruik worden gemaakt van *recipient design*. Schrijvers van chat-teksten bouwen een beeld op van medechatters en stemmen daar hun taalgebruik op af. Niettemin is de noodzaak voor het optimaliseren van de tekst in dit geval veel kleiner, doordat vrijwel onmiddellijk feedback volgt van de lezer indien deze hem niet begrijpt.

Bepaalt cognitieve economie de plaats van temporele en causale bijzinnen?

In beleidsnota's daarentegen zal een schrijver meer cognitieve capaciteit beschikbaar hebben voor het optimaliseren van zijn tekst. De lezer heeft immers geen *feedback*-mogelijkheid. Bovendien speelt het doel van het genre ook mee in de keus voor dit principe: een lezer moet de argumentatieve redering kunnen volgen. Sluit de complexe zin niet goed op de voorafgaande zin aan, dan moet de lezer zelf meer gaan invullen, wat zijn cognitieve last zal vergroten.

We beschouwen dit empirisch onderzoek als een eerste exploratie van een interessant onderzoeksterrein. Het is duidelijk dat meer onderzoek vereist is. Zo is in dit onderzoek slechts één aspect van cognitieve capaciteit geoperationaliseerd, namelijk tijdsdruk. Dat is een beperkte onderzoeksopzet, want cognitieve capaciteit wordt bepaald door veel meer factoren dan tijdsdruk alleen. Ook zijn andere operationalisering van thematische continuïteit denkbaar. Toekomstig onderzoek zou zich op deze aspecten moeten richten. Welke andere factoren zijn van invloed op de cognitieve economie? Het is heel goed mogelijk dat factoren als ervaring met de taak en individuele geheugencapaciteit van invloed zijn op de manier waarop de proposities geordend worden.

Daarnaast zou er niet alleen naar teksten voor lezers, maar ook naar teksten voor luisteraars gekeken kunnen worden. In dit onderzoek is dat niet gebeurd, omdat er geen corpora beschikbaar waren die voldoende temporele en causale complexe bijzinnen bevatten. Luisteraars en lezers hebben andere beperkingen. Houdt een schrijver hier rekening mee? Een luisteraar heeft er niet alleen belang bij dat informatie goed op elkaar aansluit, maar ook dat de zinnen zo zijn geschikt dat zijn werkgeheugen zo min mogelijk belast wordt. Immers, een luisteraar heeft geen gelegenheid tot *back-tracking*. Dat wil zeggen: hij heeft niet de mogelijkheid de zin nogmaals te beluisteren en te verwerken. Een schrijver is dan verplicht om ervoor te zorgen dat de tekst de luisteraar maximaal ontlast door frame structuring en thematische coherentie samen te laten werken. De verwachting is dat zij dit inderdaad zal doen.

Dit zijn maar enkele vervolgvragen op een tamelijk onontgonnen onderzoeksterrein: tekstproductie in diverse media en in systematische verschillende contexten. Een terrein dat meer aandacht verdient van taalbeheersers en tekstwetenschappers, zeker in de context van communicatie- en informatiewetenschappelijke vragen. Empirisch onderzoek – in corpora en in experimenten – naar het antwoord op deze en dergelijke vragen is van theoretisch belang; het levert een bijdrage aan een theorie van tekstproductie in diverse genres en media. Bovendien is het van belang met het oog op de optimalisering van talige communicatie in diverse media. Daarmee (Sanders, 2005) betreft het bij uitstek een onderzoeksveld voor de taalbeheersing.

Noten

- 1 Het onderzoek waarop dit artikel gebaseerd is, werd door de eerste auteur in het kader van zijn doctoraalscriptie uitgevoerd samen Marnie van Dinther (Van Dinther en Troost 2003), onder begeleiding van de twee andere auteurs. Wij danken Stef Grondelaers (Brussel), Daniël Janssen en Niels van der Mast voor het ter beschikking stellen van hun corpora. De laatste auteur wordt ondersteund door NWO-Vici subsidie 277-70-003.
- 2 In Van Dinther en Troost wordt ook een derde strategie getest: chronologie. Omdat niet kon worden bewezen dat dit principe überhaupt een rol speelt in de taalproductie blijft het in dit artikel buiten beschouwing.

- 3 Tabel 1 laat zien dat het niet voor alle voegwoorden gelukt is om 25 exemplaren te vinden. Zo zijn in de beleidsnota's wel alle voegwoorden opgenomen, maar werden er slechts achttien items aangetroffen van *terwijl* en *totdat*. Er is besloten deze twee voegwoorden toch op te nemen. (Het voegwoord *terwijl* komt wel vaak voor in de teksten, maar veelal met een adversieve betekenis. In temporeel verband wordt het slechts sporadisch gebruikt). Bij de chatprotocollen ontbreken de voegwoorden *opdat* en *alvorens*; deze voegwoorden zijn te formeel, waardoor ze niet passen bij het informele karakter van chatprotocollen.

Literatuur

- Bever, T.G. (1970).** The comprehension and memory of sentences with temporal relations. In Flores d'Arcais, G.B.F. en Levelt, W.J.M. (eds.), *Advances in psycholinguistics*. Amsterdam: North-Holland. p. 285-293.
- Chafe, W. (1994).** *Discourse, consciousness and time*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Clark, H.H. en Clark, E.V. (1977).** *Psychology of language*. New York: Harcourt, Brace Jovanovich.
- Clark, H.H. & S.E. Haviland (1977).** Comprehension and the given new contact. In: R.O. Freedle (ed.), *Discourse production in speaking and writing*. Chicago/London: The University of Chicago Press, p. 41-136.
- Dinther, M. van en Troost, C. (2003).** *Voordat schrijven begint... over de productie van causaal en temporeel complexe zinnen in discourse*. Doctoraalscriptie Communicatiekunde UU.
- Garnham, A. H. Oakhill and K. Cain (1998).** Selective retention of information about the superficial form of text: ellipses with antecedents in main and subordinate clauses. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 51, 19-39.
- Grondelaers, S., Deygers, K., Van Aken, H. Van Den Heede, V., Spielman, D. (2000).** Het CONDIV-corpus geschreven Nederlands. *Nederlandse Taalkunde*, 4, 2000.
- Gibson, E. (1998).** Linguistic complexity: locality of syntactic dependencies. *Cognition* 68, p.1-76.1-76.
- Jansen, F. (2007).** *Chronology on the sentence level?* Manuscript Utrecht institute of Linguistics.
- Jou, J. and R.J. Harris (1990).** Event Order versus Syntactic Structure in Recall of Adverbial Complex Sentences. *Journal of Psycholinguistic Research* 19, 1, 21-42.
- Levelt, W.J.M. (1989).** *Speaking: From Intention to Articulation*. Cambridge/London: The MIT Press.
- Just, M. A., & Carpenter, P. A. (1992).** A capacity theory of comprehension: Individual differences in working memory. *Psychological Review*, 98, 122-149.
- Mast, N. van der (1999).** *Woordenwisselingen*. Amsterdam: Thela.
- Onrust, M., Verhagen, A. en Doeve, R. (1993).** *Formuleren*. Houten/Zaventem: Bohn/ Stafleu/Van Loghum.
- Paas, F., Tuovinen, J. E. T., H., & Gerven, P. W. M. van (2003).** Cognitive Load Measurement as a Means to Advance Cognitive Load Theory. *Educational Psychologist*, 38, 63-71.
- Prideaux, G.D. (1989).** Text data as evidence for language processing principles: the grammar of ordered events. *Language Sciences*, 11, p. 27-42.
- Renkema, J. (1996).** Cohesion analysis and information flow: the case of 'Because' versus 'because'. In C. Cremers & M. den Dikken (eds.), *Linguistics in the Netherlands 1996*. Amsterdam: Benjamins, p. 233-244.
- Sanders, T. (2005).** Tekst doordenken. Taalbeheersing als de studie van taalgebruik en tekstkwaliteit. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 27, 1, p. 58-74.

Besprekings- artikelen

Hanneke Bot (2005). *Dialogue interpreting in mental health*. Amsterdam / New York: Rodopi (Proefschrift Universiteit Utrecht; Promotores: Prof. dr. mr. Paul van den Hoven (UU), Prof. dr. Ton Naaijken (UU), Prof. dr. Frank Kortmann (RUN); Co-promotor: dr. Tom Koole)

Vertalen is moeilijk en ‘dialogisch tolken’ is nog moeilijker, denk ik. Helemaal één-op-één, ‘letterlijk’ vertalen is eigenlijk al niet mogelijk, vooral vanwege structurele en conceptuele verschillen tussen de taalsystemen die de bron- en doeltaal vormen. En met name pragmatisch onderzoek levert argumenten die impliceren dat letterlijke betekenis niet bestaat. In taalgebruik in gesprekken worden interactionele context, handelingskader en genre methodisch geëxploiteerd voor het tot stand brengen van communicatief werkbare, gesitueerde betekenissen. Desondanks is de vertaalmachine waarin uitingen uit de broncode omgezet kunnen worden in uitingen in de doelcode toch bijna onvermijdelijk het ideaal voor vertalen en tolken, – en misschien is dat niet eens onterecht voorzover een meetlat met een ideaaltypisch maximum nodig is om te kunnen bepalen wat haalbaar is.

In haar studie van tolken in psychotherapeutische interacties met patiënten die asielzoeker of vluchteling zijn en die aan posttraumatische stress verschijnselen lijden, zet Hanneke Bot het vertaalmachine-ideaal af tegen een interactioneel model waarin tolken participeren in het interactionele proces.

Dit is in lijn met de ideeënvorming in het nog jonge onderzoeksgebied over dialogisch tolken, – zie met name Wadensjö 1998.

Aan tolken in een psychotherapie sessie worden deels andere eisen gesteld dan in andere genres. Uit de literatuur is bekend hoe een tolk in bepaalde settings – een rechtswinkel (vergelijk Knapp & Knapp-Pothoff 1986), een stand op een internationale beurs (vergelijk Gavioli & Maxwell 2007) of op het spreekuur bij de huisarts (vergelijk Bolden 2000) – een actieve participant kan worden die een deel van de taken van een van de primaire sprekers overneemt. Daardoor zijn er in dat soort gesprekken episodes waarin de tolk twee afzonderlijke dialogen voert waardoor de andere partij steeds even buiten spel gezet wordt. Aan de andere kant zijn er ook gesprekssoorten waarin een zo precies mogelijke weergave van de inhoud van het gezegde per definitie absolute prioriteit heeft, – zoals bij de vertaling van verklaringen van getuigen of verdachten in de rechtszaal (Knapp & Knapp-Pothoff 1986). Bij tolken in psychotherapeutische gesprekken komt daar nog iets bij, want in deze setting is handhaving van de interactionele functionaliteit op een bijzondere manier belangrijk. Terwijl bijvoorbeeld in een rechtzitting propositionele precisie prioriteit heeft vanwege de institutionele oriëntatie op waarheidsvinding, gaat het bij psychotherapie ook om handhaving van de communicatieve adequaatheid van deelnemerbijdragen. Een voorbeeld daarvan

uit Bot's onderzoek is een episode waarin een tolk een vraag van de therapeut toelicht met het commentaar dat de therapeut meer wil *weten* over iets wat de patiënt zojuist verteld heeft, terwijl het er de therapeut in dat geval om gaat dat de patiënt meer *vertelt* op een manier die bijdraagt aan de reflectie over en de verwerking van diens problemen en ervaringen. De therapeutische kwaliteit van de vraag van de therapeut lijkt verloren te gaan in de wijze waarop de tolk die presenteert. In de psychotherapeutische sessie is naast de eis van inhoudelijke correctheid dus ook het criterium van handhaving van sequentiële en communicatieve adequaatheid essentieel voor de beoordeling van de rol van de tolk.

Bot (verder HB) maakt goed duidelijk hoe de omarming van een bepaald vertaalmodel consequenties heeft voor de vormgeving van de interactie in therapiegesprekken waarin een tolk de uitingen van therapeut en patiënt vertaalt. Voor een therapeut voor wie automatische vertaling het ideaal is, is de therapiesessie een tweegesprek met de patiënt. De tolk is 'slechts' een onvermijdelijk medium dat uitingen enkel 'herhaalt' in een andere taal, en dat verder liefst zo onzichtbaar en ook zo neutraal mogelijk moet zijn. In principe bestaan er geen vertaalproblemen en de machine kan eigenlijk niet haperen. Een interactiegeschiedenis waarin in de loop van een aantal sessies een gemeenschappelijk referentiekader opgebouwd wordt, is niet nodig. In het interactiemodel is de tolk daarentegen deelnemer aan een driegesprek, hij mag aangekeken en aangesproken worden en hij kan een co-participant om opheldering vragen over onduidelijkheden voordat hij diens bijdrage vertaalt.

HB onderzoekt in totaal 6 therapiesessies, van 3 verschillende therapeuten met steeds 2 opeenvolgende sessies met dezelfde patiënt en dezelfde tolk. Twee van deze patiënten gebruiken Perzisch als voertaal en één Dari, een Afghaanse taal. HB spreekt die

talen zelf niet. De beurten in het Perzisch en het Dari zijn getranslitereerd – dat wil zeggen, in alfabetisch schrift – getranscribeerd en vertaald door native speakers (studenten en docenten van de betreffende talenafdelingen in Utrecht of Leiden). Het was overigens niet gemakkelijk om de transcribeerders / vertalers zo te instrueren dat transcript en vertaling ook een zo getrouw mogelijke weergave bleven van de *vorm* van de oorspronkelijke uiting. Voorafgaand aan de opname van een sessiereeks had de onderzoeker steeds oriënterende interviews met de therapeut en de tolk afzonderlijk, en na elke sessie met alle drie deelnemers afzonderlijk. Na de transcriptie van een sessiereeks werden de betreffende therapeut en de tolk samen geïnterviewd naar aanleiding van geselecteerde fragmenten.

De kern van de studie zijn de hoofdstukken 8 tot en met 10 (p. 111-234). Hoofdstuk 8 beschrijft de gespreksorganisatie van therapiesessies met een tolk, hoofdstuk 9 is een poging om de kwaliteit van de tolkvertalingen in te schatten, en 10 is een verkenning van de eigenschappen en gevolgen van problematische vertalingen. Een groot deel van de eerste helft van het boek wordt in beslag genomen door de uitvoerige beschrijving van een omslachtige poging om de kwalitatieve conceptuele verkenning van de data via *concept mapping* uit te besteden aan een groep experts (psychotherapeuten, vertalers en patiënten). *Concept mapping* is een vorm van 'gestructureerd' brainstormen die bedoeld lijkt om analytische beslissingen minder subjectief te maken. In deze studie resulteert dat in een moeilijk te overziene verzameling van conceptueel niet gesystematiseerde clusters van thematisch min of meer samenhangende aandachtspunten. Uiteindelijk maakt HB die hanteerbaar door ze op grond van eigen analytische inzichten tot een werkbaar conceptueel kader om te smeden.

In hoofdstuk 8 onderzoekt Bot de gespreksorganisatie van de therapiesessies. Met de intrede van de tolk is het therapiegesprek in plaats van een dialogisch een meerpersoonsgesprek geworden.¹ In een 'normaal', monolinguaal therapiegesprek is de therapeut vaak de gespreksleider, dat wil zeggen, hij bewaakt beurtwisseling en beurtlengte. Hij kan die rol vervullen omdat hij op grond van zijn kennis van de voertaal kan anticiperen op het moment dat een beurt mogelijk compleet wordt (vergelijk Sacks *et al.* 1974). Wanneer een gespreksdeelnemer een taal spreekt die de therapeut niet kent, ontbreekt die basis voor sturing van het gesprek. Doordat de tolk steeds tussenbeide komt met een vertaling, zijn er typische vaste beurtvolgordes: na een beurt van een van de primaire sprekers – therapeut (Th) of patiënt (Pt) – volgt in de regel een beurt van de tolk, en die beurt is in de taal van de partij die niet de vorige spreker was. De beurtvolgordes Th – Pt en Pt – Th komen weinig weinig voor, net zoals reeksen van meer dan 2 opeenvolgende beurten in dezelfde taal.

De twee volgordepatronen die het meest voorkomen zijn Th – To – Pt – To etcetera (To: tolk), en Th – To – Th – To, respectievelijk Pt – To – Pt – To etcetera. Bij het laatstgenoemde patroon – HB noemt dat '*multiple turns*' – krijgt de primaire spreker de gelegenheid een grotere gesprekseenheid of *discourse unit* te produceren (Houtkoop & Mazeland 1985). *Multiple turns* komen op twee manieren tot stand. Bij een grotere gesprekseenheid van de therapeut kondigt die eerst met een vertel-*preface* aan dat hij een langere uiteenzetting zal gaan geven. De tolk vertaalt die aankondiging waarna de beurt teruggaat naar de vorige spreker, de therapeut. Die bouwt zijn betoog op in

korte stukjes ('chunks') die stuk voor stuk vertaald worden door de tolk (waarschijnlijk gaat het bij die brokken steeds om segmenten van hoogstens enkele beurtopbouwseenheden, maar of dat zo is wordt niet duidelijk uit HB's beschrijving). De therapeut geeft tenslotte aan dat zijn gesprekseenheid compleet is door een vraag in verband met de voorafgaande beschouwing aan de patiënt te stellen. Interessant is dat HB beschrijft hoe binnen de grotere gesprekseenheid de beurtovername na 'chunks' met een korte blikuitwisseling met de tolk geregeld wordt, waarna de therapeut zijn blik meteen weer richt op zijn primaire adressaat, de patiënt.

De discourse units van de patiënten komen vaker tot stand doordat de therapeut de beurt niet overneemt na een tolkbeurt met een vertaling van een patiëntenbeurt. Er vallen stiltes, en de therapeut lijkt zo de patiënt richting uitbreiding en uitwerking van zijn vorige bijdrage(n) te dringen. Volgens HB is dit een therapeutisch gemotiveerde strategie om de patiënt ertoe te brengen zijn ervaringen en problemen te verwoorden.

Langere gesprekseenheden waarin de primaire spreker niet tijdig een gelegenheid voor een vertaalbeurt van de tolk inbouwt, kunnen een probleem zijn voor de tolk, ofwel omdat er afgeweken wordt van het routinepatroon met niet al te lange chunks, of omdat er grenzen zijn aan het vertaalgeheugen van de tolk (dit laatste is geen onderwerp van onderzoek in deze studie naar de interactionele kant van dialogisch tolken). In HB's therapiegesprekken is dat vooral het geval bij 'multiple turns' van de patiënt. Als de patiënt niet zelf hapklare brokken ter vertaling aanbiedt, dan probeert de tolk verhoudingsgewijs vaak zo'n segmentering te realiseren door in overlap met de patiënt

1 *Meerpersoons* hoeft trouwens nog niet te betekenen dat er meer dan 2 partijen zijn (vergelijk Egbert 1997), want volgens het ideaal van het vertaalmachinemodel zou de tolk naadloos moeten fuseren met de 'partij' van de vorige primaire spreker.

aan de vertaling van de voorafgaande chunk te beginnen. Opvallend is dat zo'n overlappende beurt van de tolk regelmatig begint met een quotatief *frame* ('*hij zegt ...*'), en HB oppert dat de quotatief hier dus ook als een soort interruptietechniek gebruikt wordt. Het feit dat de therapeut niet ingrijpt in zulke situatie, en dat tolk en patiënt de beurtverdeling samen moeten regelen, wijst erop dat de therapeut in dit soort situaties – de Pt – To dyades – niet meer de gespreksleiding heeft, maar die gedelegeerd heeft aan de tolk.

Zoals al aangestipt, wijdt HB een aparte paragraaf aan de rol van blikrichting en gebaren (zie ook Wijnen 2001). Afgezien van enkele observaties met betrekking tot de wijze waarop blik-geven een rol speelt bij beurt-overname, gaat het vooral over hoe een spreker zijn beurt met blikrichting adresseert, en hoe een niet-spreker zijn participatie-status aangeeft door middel van blik geven. De tolk is eigenlijk de enige met een vorm van blikmanagement dat – gedeeltelijk – lijkt op dat in informele *face-to-face*-gesprekken (vergelijk Goodwin 1981). Voor de therapeuten ligt dat anders. Met name één therapeut was heel uitgesproken in het vermijden van *gaze* richting tolk. Hij gunde zijn blik eigenlijk alleen de patiënt, – niet alleen tijdens Pt-beurten en bij de vertaling daarvan door de tolk, maar ook bij de tolkbeurten met de vertaling van zijn eigen Th-beurten. De therapeut vermijdt zo dat het lijkt alsof hij rechtstreeks tot de tolk spreekt of dat hij de recipiënt van de tolk zou zijn.

Dit hoofdstuk bevat veel interessante observaties. Maar het is ook best rommelig en voor de lezer is het best moeilijk grote lijnen te vinden of vast te houden. De voornaamste oorzaken daarvan lijken te zijn dat HB de geobserveerde patronen zonder uit-

voerige toelichting van de structuur en de verschijningsvormen daarvan introduceert en vervolgens meteen overgaat op een gedetailleerde beschrijving van uitzonderingen. De '*deviant cases*' krijgen meer ruimte dan de patronen zelf. De andere oorzaak is dat de tekst gestructureerd is als een opsomming van de typische kenmerken van de drie afzonderlijke groepen (van elk daarvan zijn dus steeds 2 gesprekken onderzocht). Dat resulteert in een lijst van overeenkomsten en met name verschillen tussen de teams, en niet in gericht onderzoek naar bepaalde fenomenen. Jammer, want het is ontzettend rijk materiaal en de bestudering daarvan is belangrijk om beter zicht te krijgen op dit soort interacties.

In het eerste deel van hoofdstuk 9 beoordeelt HB de kwaliteit van de tolkvertalingen. Uitgangspunt is de vraag of een vertaling equivalent is. HB hanteert drie soorten criteria voor *equivalentie*: (i) inhoudelijk: alle informatie uit het origineel – en niet meer dan – moet terugkomen in het duplicaat; (ii) handelingsmatig: de therapeutische handelingskwaliteit van de oorspronkelijke uiting mag niet veranderd zijn; (iii) *footing*: wat is er in de vertaalde uiting gedaan met het perspectief van het origineel.

Deze criteria werden vertaald in een set van analytische procedures waarmee HB voor elke beurt² in het corpus waarin de tolk een vertaling levert – in totaal 719 tolkbeurten – heeft bepaald of die equivalent is. Bij de bepaling van inhoudelijke equivalentie ging het er vooral om of er geen relevante informatie weggelaten, toegevoegd of veranderd is. Wat relevant is, maakt HB niet expliciet. De voorbeelden geven de indruk dat het vooral om informatie gaat die therapeutisch van belang zou kunnen zijn.

Voor de beoordeling van de handelingsmatige equivalentie gebruikt HB een aan-

2 Een beurt is elke bijdrage van een deelnemer die begrensd wordt door een bijdrage van een andere deelnemer, hetzij in reeksen waarin therapeut en patiënt afwisselend spreker (... *therapeut - tolk - patiënt - tolk - ...*), hetzij in de vorm van '*multiple turns*' (bijvoorbeeld *patiënt - tolk - patiënt ...*).

gepaste versie van het *Hill Counsellor and Client Verbal Response Modes Category System*. Alle beurten van de therapeut en ook die van de patiënt werden eerst met dit systeem gecategoriseerd, en daarna werd gekeken of de tolkbeurt dezelfde label(s) zou krijgen of dat er sprake is van bewerkingen die leiden tot categorietransitie.

Bij de derde set van criteria ging het oorspronkelijk om de vraag of er sprake is van een 'directe vertaling'. Of een vertaling direct is, hangt af van het gebruik van de directe rede en het intact blijven van de daarmee verbonden perspectivering, – dus 'ik' blijft 'ik' en wordt geen 'hij' of 'zij' in een indirecte-rede omzetting. Omdat strikte toepassing van dit criterium de bulk van de tolkvertalingen niet-equivalent zou maken, is daarvan afgezien en werden alleen andersoortige perspectiefveranderingen meegewogen bij de beslissing of een vertaalbeurt *equivalent* of *divergent* is, zoals verschuivingen van de 3^e naar 2^e persoon wanneer een patiënt met 'hij' over de therapeut spreekt en de tolk daar 'u' van maakt, of een verschuiving van algemeen of almachtig naar persoonlijk.

Tolkbeurten met enkel kleinere inhoudelijke veranderingen – bijvoorbeeld explicitering van indexicale uitdrukkingen of weglating van aarzelingen of woordzoekformuleringen – maar die wel dezelfde Hill-label(s) kregen, werden als *adequate* weergaves geclassificeerd.

Zo'n kwart van alle tolkbeurten werd *divergent* bevonden, dat wil zeggen, niet sporend met het origineel op minstens een van de drie genoemde dimensies. Er was een behoorlijke spreiding tussen sessies, ook tussen sessies met dezelfde bezetting. Zo was er een sessie waarin meer dan 90 % van de therapeutenbeurten *equivalent* of tenminste *adequaat* was, terwijl in een andere sessie minder dan 60% van de patiëntenbeurten aan de maat was. Er zou geen correlatie zijn met het vertaalideaal van de therapeut, dat

wil zeggen, het maakte niet uit of de therapeut de tolk als een vertaalmachine ziet of als een actieve, meebepalende deelnemer. HB wijt de verschillen eerder aan de mate van gestructureerdheid en helderheid van de bronbeurt en aan gespreksorganisatorische randvoorwaarden, zoals de omvang van de oorspronkelijke beurten (langere beurten zijn minder bestand tegen informatieverlies) of het voorkomen van overlap waardoor (delen van) beurten onverstaanbaar worden.

Meer dan vier vijfde van de *divergentie* betrof informatiewijzigingen (verhoudingsgewijs vaker bij patiënten-beurten), en iets meer dan een derde had – eventueel ook – te maken met het niet-equivalent zijn van de therapeutische label(s) (vaker bij therapeutenbeurten). Vaker terugkerende inhoudelijke veranderingen zijn het verloren gaan van details van een langer verhaal, het toevoegen van informatie, en het omzetten van een ontkenning in een bevestiging. Bij *divergenties* met betrekking tot de therapeutische kwaliteit van de vertaalde uiting ging het bij de vertaling van patiëntenbijdragen vaak om het weglaten van allerlei metacommunicatieve discourse-organiserende commentaren (zoals 'dat heb ik u al eens gezegd'). Bij therapeutenbeurten ging het vooral om de weergave van therapie-relevante bijdragen, met name diagnostische vragen, instructief bedoelde gedragsinterpretaties en bijdragen waarin de therapeut ook zichzelf betreft.

De analyse van de problemen die het tolken voor het verloop van het psychotherapeutische gesprek oplevert stopt hier, ondanks dat ik als lezer de verwachting had dat het nu echt zou kunnen beginnen. Dat komt in de eerste plaats door de beperkingen van het soort coderingssysteem dat hier gebruikt wordt. Een categorieën-systeem als het *Hill Counsellor and Client Verbal Response Modes Category System* is een bonte verzameling van tamelijk losse, vooral inhoudelijk gemotiveerde labels

die aan afzonderlijke uitingen toegewezen kunnen worden en eigenlijk niet helpt om te begrijpen hoe opeenvolgende uitingen interactioneel en sequentieel samenhangen (vergelijk Rehbein & Mazeland 1991). Maar het is ook jammer dat HB niet doorgaat op bepaalde bevindingen. Als ze bijvoorbeeld constateert dat de Hill-category *interpretation* verhoudingsgewijs vaak divergent vertaald wordt, dan zou je eigenlijk de collectie van equivalente vertalingen van interpretations met de collectie van divergente vertalingen moeten vergelijken en met behulp van gedetailleerde sequentiële analyses moeten uitzoeken of er patronen zijn (vergelijk Bolden 2000 voor een voorbeeld van die werkwijze). Maar aan zulke kwalitatieve collectiestudies waagt HB zich om onduidelijke redenen niet. Ze geeft na een bespreking van de uitkomsten van haar analyses meermaals aan geen systematiek te hebben kunnen ontdekken, maar misschien moet je dat ook verwachten wanneer het voornaamste analyse-instrument gebaseerd is op een model dat sequentiële relaties eigenlijk alleen en slechts heel gedeeltelijk als numerieke correlaties aan het licht kan brengen. Dat is jammer want de analyse van de beurtorganisatie in hoofdstuk 8 had juist een bruikbaar uitgangspunt kunnen vormen om de consequenties voor de organisatie van sequenties te onderzoeken van een gespreksverloop waarin elke primaire-deelnemer-beurt gevolgd wordt door een tolkbeurt.

In de rest van hoofdstuk 9 onderzoekt HB hoe de tolken hun vertaalbeurten verankeren en hoe ze met het *perspectief* uit de oorspronkelijke beurt omgaan. De gedragscode van het Tolk- en Vertaalcentrum Nederland (TVCN) – dat de tolken levert –, instrueert tolken om een ‘directe vertaling’ te geven, en dat zet de norm van een ‘letterlijke vertaling’ waarin de perspectivering van de oorspronkelijke spreker gehandhaafd wordt en waarbij een inbedding als citaat door

middel van quotatieve frames zoals ‘*hij zegt ...*’ vermeden wordt. De tolk moet letterlijk *herhalen*, hij mag er geen *citaten* van maken die gerapporteerd worden.

Het probleem zit ‘m vooral in de aanwijzingen die een spreker kan geven om het gezegde toe te schrijven aan een andere spreker. HB legt dat met behulp van Sanders 1994 uit met het *mental space* concept uit de cognitieve linguïstiek. Met een citaat opent een spreker een ingebedde wereld waarvan de coördinaten niet die van de huidige spreker zijn maar van de aangehaalde spreker. En als de aangehaalde spreker zelf weer citeert dan wordt binnen diens virtuele wereld nog een andere wereld ingericht die ook weer zijn eigen coördinaten heeft. Quotatieve frames en omzetting in de indirecte rede zijn een soort instructies om een nieuwe ‘mentale space’ te openen, respectievelijk te handhaven. Wanneer een tolk geen gebruik maakt van dit soort *footing devices*, moet hij erop vertrouwen dat de afnemer van een vertaalbeurt in staat is om het gezegde steeds eenduidig en volledig toe te schrijven aan de spreker van de bronbeurt.

De tolken in de therapiesessies blijken actief en frequent technieken te gebruiken om toeschrijving van auteursverantwoordelijkheid aan de boodschapper blokkeren. Ze presenteren de vertaling soms in de indirecte rede, ze kadreren het merendeel van de vertaalde beurten met quotatieve frames zoals ‘*hij zegt ...*’, soms ook meermaals binnen dezelfde vertaalbeurt, en in langere beurten wisselen ze directe rede af met indirecte rede met de daarmee gepaard gaande perspectiefwisseling van ‘ik’ naar ‘hij’ of omgekeerd.

HB kijkt met name naar de frequenties van het gebruik van quotatieve frames en van perspectiefwisselingen van de 1^e (‘ik’) naar de 3^e persoon (‘hij’). De combinatie [*quotatief frame + directe rede*] is de default optie, maar er zijn opvallende varianten. Therapiebeurten worden veel vaker dan

patiëntenbeurten ingekaderd met een quotatief frame. De verklaring hiervoor van een van de tolken zelf is dat hij niet zeker weet of de patiënt wel begrijpt dat de woorden die hij uit de woorden van de therapeut zijn. Patiëntenbeurten worden daarentegen vaker zonder quotatief frame gepresenteerd, en een van de drie onderzochte tolken doet dat verhoudingsgewijs ook vaker in de indirecte rede. Opvallend is verder dat een andere tolk de uitingen van een patiënt die over het algemeen in de 3^e persoon *over* de therapeut spreekt ('hij', 'meneer'), in de vertaling meermaals tot direct geadresseerde uitingen maakt die in de 2^e persoon ('u') *tot* de therapeut gericht zijn. Meervoudig gebruik van een quotatief frame lijkt met name in langere vertaalbeurten voor te komen wanneer de therapeut beurten produceert met een complexe structuur, of wanneer de patiënt langere vertellingen doet. Herhaling van het quotatieve frame binnen dezelfde vertaalbeurt werkt dan eerder als een voortgangmarkerende techniek. Quotatieve frames lijken echter ook discourse-structurerend ingezet te worden, bijvoorbeeld om een inleidend metacommunicatief commentaar van de therapeut te scheiden van de daaropvolgende interventie zelf.

In hoofdstuk 10 maakt HB een meer gedetailleerde analyse van de gevolgen van divergente vertalingen van de tolk. Naast een lijst van 6 types van met name vormen van informatieverlies, en een typering van situaties waarin een gemeenplaatselijke reactie van de therapeut mogelijk te maken heeft met de wijze waarop de tolk bijzonderheden uit patiëntenbeurten weergeeft, gaat het met name om de beschrijving van drie situaties die HB als '*communicative breakdowns*' kwalificeert. In een zo'n geval gebruikt de tolk bijvoorbeeld geen adequate medische vakterm om te vertalen hoe de patiënt toelicht waarom na een verwonding door een raketaanval besloten was zijn been

tot boven de knie te amputeren, terwijl onder de knie misschien ook had gekund. De therapeut blijft mogelijk daardoor gefixeerd op aanwijzingen voor rancune of spijt terwijl dat voor de patiënt niet zo lijkt op te gaan. Of in een ander geval lijkt de therapeut een verkeerd beeld te hebben van de godsdienstigheid van zijn patiënt omdat de tolk niet alleen de vertaling van formule-achtige uitdrukkingen met god's naam achterwege laat, maar ook terloopse beschrijvingen van diens dagelijkse religieuze praktijken.

Zulke analyses zijn niet alleen interessant omdat ze vormen van langs elkaar heen praten blootleggen die heel goed te maken kunnen hebben met de vertaalkwaliteiten of de vertaalbeslissingen van de tolk. Ze zijn ook methodologisch interessant omdat ze dilemma's zichtbaar maken waarvoor een onderzoeker bij de analyse van dit soort data komt te staan. De situaties die HB als *communicative breakdowns* analyseert worden niet duidelijk als zodanig behandeld door de deelnemers zelf ondanks dat HB echt wel aannemelijk maakt dat er iets mis lijkt te gaan. Aan de gespreksanalytische eis dat het perspectief van de analyticus idealiter zou moeten convergeren met dat van de deelnemers – vooral om te vermijden dat de theoreticus van buitenaf allerlei patronen ziet waarvan niet hard gemaakt kan worden dat het om interactionele oriëntaties gaat (vergelijk Mazeland 2003) – kan bij dit soort data eigenlijk niet voldaan worden omdat geen van de primaire deelnemers het talige verloop van de interactie overziet. De onderzoeker heeft daarentegen achteraf op grond van het vertaalwerk van de transcribeerders mogelijk al wel meer overzicht over het verloop daarvan, en kan zulke inzichten proberen te ondersteunen met informatie verkregen uit de interviews.

HB's studie heeft als voornaamste beperking dat de analytische beschrijving van de data verder doorgezet had kunnen worden.

Er zijn verder best nog wel detailpunten waarop kritiek gegeven kan worden. Zoals de uitwerking van het verschijnsel *recycling*; voorzover ik het kan volgen gaat het om een herstelstrategie van de therapeut maar het is onduidelijk hoe die te maken heeft met de rol van de tolk. Of de mate waarin de analyses controleerbaar zijn doordat HB er soms voor kiest relevante context weg te laten en/of essentiële stappen enkel samenvattend te karakteriseren. Of de beslissing om altijd over 'hij' te praten ook wanneer het over een vrouwelijke therapeut of patiënt zou kunnen gaan. Met name in het laatste geval gaat dat heel ver. Er wordt systematisch vermasculineerd, ook wanneer het over de relatie tot de echtgenoot van de patiënt of over die met haar zoon of dochter zou kunnen gaan. Dat maakt de besproken gevallen niet alleen soms wat minder goed invoelbaar – bijvoorbeeld een heel gesloten man (?) die zijn vrouw en zoon beschermt door die niet lastig te vallen met zijn (?) problemen maar in de sessie wel huilend aangeeft niet te snappen wat hij (?) verkeerd zou doen in de relatie met zijn of haar (?) zoon of dochter –, maar daardoor kan ook de rol van cultuurverschillen ten aanzien van hoe er met gender wordt omgegaan niet aan de orde gesteld worden.

Maar al met al is het een indrukwekkende studie die een schat aan data over het onderzochte gesprekstype presenteert. HB's onderzoek is enorm verdienstelijk pionierswerk omdat het de eerste grotere gespreks-analytische studie van de rol van professioneel tolken in het Nederlandse taalgebied is. Professioneel dialogisch tolken is een vakgebied dat met de mondialisering van internationale relaties steeds belangrijker wordt en het is eigenlijk verbazingwekkend dat daar tot nu toe zo weinig systematisch onderzoek naar is gedaan. De studie is des te indrukwekkender omdat Hanneke Bot de studie heeft uitgevoerd vanuit haar positie als professional in het veld. Ze is zelf

psychotherapeute die ook met dit type patiënten werkt en het kan niet anders dan dat haar onderzoek belangrijk bijdraagt aan meer systematische reflectie over en professionalisering van de rol van tolken in dit gesprekstype, – en niet alleen voor dit gesprekstype trouwens, maar ook voor de problematiek van professioneel dialogisch tolken in het algemeen.

Harrie Mazeland

Bibliografie

- Bolden, G. 2000.** 'Toward understanding practices of medical interpreting: interpreters' involvement in history taking.' *Discourse Studies* 2/4, p. 387–419.
- Egbert, M. 1997.** 'Schisming: The collaborative transformation from a single conversation to multiple conversations.' In: *Research on Language and Social Interaction* 30/1, p. 1–51.
- Gavioli, L. & N. Maxwell 2007.** 'Interpreter intervention in mediated business talk.' In: H. Bowls & P. Seedhouse (eds) *Conversation analysis and language for specific purposes*. Frankfurt: Peter Lang, p. 141–182.
- Goodwin, C. 1981.** *Conversational organization*. New York: Academic Press.
- Houtkoop, H. & H. Mazeland. 1985.** 'Turns and discourse units in everyday conversation.' In: *Journal of Pragmatics*, Vol. 9, p. 595–619.
- Knapp, K. & A. Knapp-Pothoff 1986.** 'Interweaving two discourses – The difficult task of the non-professional interpreter.' In: J. House & S. Blum-Kulka (Hgs.) *Interlingual and intercultural communication*. Tübingen: Narr, p. 151–168.
- Mazeland, H. 2003.** *Inleiding in de conversatieanalyse*. Bussum: Coutinho.
- Meyer, B. 2006.** 'Rezension zu Hanneke Bot, Dialogue interpreting in mental health. Amsterdam / New York: Rodopi 2005.' In: *Gesprächsforschung – Online Zeitschrift zur verbalen Interaktion*, Nr. 7 (2006), p. 184–191 (www.gespraechsforschung-ozs.de).
- Rehbein, J. & H. Mazeland 1991.** 'Kodierentscheidungen. Zur Kontrolle interpretativer Prozesse bei

Besprekingsartikelen

- der Kommunikationsanalyse.' In: D. Flader, (Hg.). *Verbale Interaktion. Studien zur Empirie und Methodologie der Pragmatik*. Stuttgart: Metzler, p. 166–221.
- Sacks, H., E. Schegloff and G. Jefferson 1974.** 'A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation.' In: *Language* 50, p.696–735.
- Sanders, J. 1994.** *Perspective in narrative discourse*. Dissertatie, Katholieke Universiteit Tilburg.
- Wijnen, P. 2001.** *Onderzoek naar de regie in getolkte therapeut-patiënt gesprekken*. Doctoraalscriptie, Taal en cultuur studies, Universiteit Utrecht
- Wadensjö, C. 1998.** *Interpreting as interaction*. London: Longman.
- Judith Kamalski, *Coherence Marking, Comprehension and Persuasion. On the processing and representation of discourse***. Dissertatie Universiteit van Utrecht. LOT-reeks. 2007. Promotor: T.J.M. Sanders.
- Causaliteitsmarkeringen moeten onderzocht worden tegen de achtergrond van alle causale relaties. Die achtergrond laat zien dat een heel groot deel van die relaties niet is gemarkeerd. Tot nu toe is het contrast tussen de gemarkeerde en de ongemarkeerde relaties overwegend onderzocht in psycholinguïstische, experimentele studies met een sterke nadruk op variabelen die te maken hebben met verwerkingssnelheid en begrijpelijkheid. Een verband dat dan min of meer consistent worden gevonden is dat markeringen van causaliteit op plaatsen waar van de lezer een inferentie wordt verwacht de mindere lezer (vaak de lezer met minder voorkennis over het onderwerp, soms ook de lezer die lager scoort op leestests) helpt beter te scoren op begripstests, terwijl het betere lezers niet helpt of zelfs minder doet presteren. Onderzoekers naar causaliteit in teksten zijn zich er wel van bewust dat louter deze functie onvoldoende verklaart wat schrijvers bezielt om de lezer een zo bonte afwisseling van wel en niet gemarkeerde relaties voor te schotelen. De distributie van causale connectieven moet haast wel vanuit andere categorieën mede worden verklaard dan alleen vanuit pogingen van de schrijver om verwerkingssnelheid en begrijpelijkheid te manipuleren.

Vanuit deze achtergrond ben ik blij met en geïnteresseerd in de studie van Kamalski die in de titel al de relatie legt tussen niet alleen *coherence marking* (breder dan alleen connectieven) en *comprehension*, maar ook tussen *coherence marking* en *persuasion*. Aan het slot van de inleiding formuleert ze het als volgt (p.26):

I propose that mental representations that readers make include not only comprehension, but also persuasion and appraisal. If opinions and beliefs are used when readers construct a mental representation of the information in the text, it makes sense to expect the text to have a possible influence on these factors as well.

Twee zinnen – waartussen een mooie ongemarkeerde causale relatie – waaruit blijkt dat in deze experimentele studie een breed scala van afhankelijke variabelen gethematiseerd wordt omdat de auteur vermoedt dat er meer aan de hand is dan relaties tussen markering en *comprehension* alleen. Deze tekstuele opties zouden ook op overtuiging en waardering van invloed kunnen zijn. Ook blijktens haar eigen literatuuroverzicht is Kamalski zeker niet de eerste en de enige met een belangstelling voor deze mogelijke relatie, maar ze behoort vooralsnog wel tot een kleine minderheid.

De kern van de studie bestaat uit een reeks experimenten. Kamalski is een kundig en energiek experimentator, die bondig, helder en vlot verslag doet van haar werk.

In hoofdstuk 3 wordt verslag gedaan van een pilot experiment waarin twee tekstgenres, informatief en persuasief, zo gecontroleerd mogelijk zijn aangeboden in een conditie met intensieve markering en met ontbrekende markering. Ook wordt gevarieerd op voorkennis. Als afhankelijke variabelen worden gemeten: begrip (met open bridging inference questions), tekstwaardering (geoperationaliseerd op een aantal dimensies, Likert-schalen), feeling of knowing (4-punts schaal), overtuiging (meningen, attitudes en intenties aan de hand van stellingen met Likert-schalen). De bedoeling was onder andere om na te gaan of de genre-operationalisering werkte.

Voorkennis blijkt als te verwachten is uit

eerder onderzoek te interacteren met markering: weinig voorkennis profiteert van de markering, hoge voorkennis is neutraal. Maar, dit effect is er alleen in de informatieve versie. In de persuasieve profiteren beide groepen. Probleem is dat de meting van deze afhankelijke variabele heel onbetrouwbaar was.

Ongemarkeerde versies worden over de hele linie minder gewaardeerd dan gemarkeerde. Gemarkeerd geeft een groter gevoel van begrip bij de informatieve teksten, geen effect bij de persuasieve tekst. En, de tekst met markering in zijn informatieve versie is meer overtuigend voor lezers met lage voorkennis, die zonder markering voor lezers met voorkennis, terwijl er bij de persuasieve versie geen effect is.

Afijn, genoeg om verder uit te zoeken. In hoofdstuk 4 wordt de vraag aangepakt hoe tekstbegrip beter te meten. Kamalski ambieert situation model representaties te meten (onderscheiden van surface code en text base representaties). In een experiment worden vier voorstellen voor meetinstrumenten vergeleken: begripsvragen (inferenties), cloze-test, een sorteertaak, een mental model taak. De sorteertaak blijkt de meest belovende.

Hoofdstuk 5 repliceert het experiment van hoofdstuk 3, maar nu met de sorteertaak als operationalisering van begrip. Overtuigingseffecten worden nu buiten beschouwing gelaten. Omdat weinig effecten in het persuasieve genre waren gevonden in het eerste experiment, worden de persuasieve clues, met name de titel en tekstelementen die een beroep op emotie doen, wat minder aangezet dan in het pilot experiment; de auteur vermoedt dat hun invloed zo groot was dat mogelijke invloeden van de markering weggedrukt worden. De tekstvarianten verschillen dus nu vooral op markering in engere zin. Twee experimenten worden uitgevoerd, elk met een andere operationalisering van voorkennis: expert-novice

versus een manipulatie van voorkennis (een filmpje vooraf voor de ene groep brengt de voorkennis aan). In de experimenten worden steeds twee thematisch verschillende teksten gebruikt (over orgaan donatie en over genetische manipulatie). Operationalisering van voorkennis door manipulatie in plaats van door expert-novice selectie blijkt meer betrouwbaar. Kamalski vermoedt dat dit komt doordat door de manipulatie de relevante concepten daadwerkelijk geactiveerd zijn.

Bij een gemanipuleerde voorkennis wordt weer een interactie-effect gevonden tussen voorkennis en markering voor de informatieve conditie. Maar voor de persuasieve conditie is er alleen een hoofdeffect van markering. Zowel lezers met hoge als met lage voorkennis profiteren van de markeringen, zij het niet voor alle teksten. Kamalski exploreert de data om een verklaring te vinden. Het blijkt dat lezers met hoge voorkennis bij de impliciete persuasieve conditie significant lager scoren dan bij de impliciete informatieve conditie. De tentatieve verklaring is dat de afgedwongen diepere verwerking die bij het informatieve genre in de impliciete conditie de hogere scores verklaart, niet optreedt bij het persuasieve genre doordat de cognitieve capaciteit wordt ingezet voor evaluatietaken.

Hoofdstuk 6 is een kort theoretisch hoofdstuk waarin een model wordt geoperd voor de verwerking van persuasieve teksten dat een relatie legt tussen causale markeringen en het zogenaamde forewarning effect: wanneer een lezer beseft dat een auteur beoogt te overtuigen kan dit leiden tot een verminderd overtuigingseffect. Markeringen zouden deze alertheid bij de lezer kunnen bewerkstelligen, en dus zouden gemarkeerde versies minder overtuigend kunnen zijn dan ongemarkeerde. Kamalski oppert de interessante gedachte dat niet markering op zichzelf, maar vooral subjectieve markering dit forewarning effect zou

veroorzaken. Voor haar onderscheid tussen subjectieve en objectieve markering sluit ze aan bij het werk van Sanders en anderen, grofweg het onderscheid tussen de markering van een causale relatie als pragmatisch versus semantisch. Herkenning van subjectiviteit zou leiden tot herkenning van de intenties van de auteur, met als gevolg een vergrote weerstand en daarmee een tendens bij de lezer om de oorspronkelijke attitude eerder te versterken dan op te geven.

Dit model wordt in hoofdstuk 7 door middel van twee experimenten getoetst. In het eerste experiment zijn vier tekstversies geconstrueerd: geen markering, objectieve markering, subjectieve markering en een combinatie van beide. Weliswaar blijkt dat de objectieve versie sterker overtuigt dan de subjectieve en dit correspondeert met een inschatting door de proefpersonen van de intentie van de auteur, maar anders dan verwacht is de impliciete versie niet significant overtuigender dan de subjectieve en dus minder overtuigend dan de objectief gemarkeerde versie. Kamalski verklaart dit vanuit het grotere verwerkingsgemak van de objectieve versie. Verrassend blijkt er geen effect van voorkennis.

Het laatste experiment is een online experiment. Proefpersonen lezen korte teksten met een markering, subjectief of objectief, en hun reacties worden vergeleken met het lezen van teksten zonder markering. Leestijden en overtuigingseffect worden gemeten. De leestijden lijken erop te wijzen dat objectieve markering tot een (relatieve) versnelling leidt, terwijl subjectieve markering weliswaar tot een onmiddellijke versnelling na de markering leidt, maar tot een vertraging aan het eind van de zin. Kamalski verklaart dit verschil uit een specifieke inferentie die door de subjectieve markering wordt uitgelokt, namelijk die over de intenties van de auteur.

Wat betreft de markeringen wordt een replicatie gevonden van het eerdere expe-

riment, maar alleen voor lezers met een hoge betrokkenheid bij het onderwerp van de tekst. Voor lezers met een lage betrokkenheid is er juist een verschil tussen de subjectieve en impliciete versie. Ik citeer de tentatieve verklaring (p.162-163):

[...] in case of low involvement texts, individuals are not inclined to spend much effort on the text. The objective marker makes understanding the text easier and results in more persuasion. However, in the case of high involvement, people are inclined to spend more energy on the text. The objective markers lose their positive effect, because people compensate with their motivation and effort. Now the subjective marker signals the author intent [...] which causes resistance and results in diminished persuasion.

Uit mijn samenvatting blijkt wel dat er veel, oorspronkelijk en over het algemeen zorgvuldig experimenteel werk is verricht. Dat is de kracht van de studie. Veel stof om over na te denken. Een probleem met de studie is dat de auteur de lezer niet heel veel helpt met dat nadenken. Het laatste citaat moge een voorbeeld zijn. Deze verklaring vanuit de notie cognitieve belasting cq. inspanning lijkt mij op gespannen voet te staan met de tentatieve verklaring voor het in hoofdstuk 5 gevonden resultaat dat lezers met hoge voorkennis bij de impliciete persuasieve conditie significant lager scoren dan bij de impliciete informatieve conditie. Of ik daar gelijk in heb is niet makkelijk uit te maken. De cognitieve modellen zijn zo rijk en complex – en eerlijk gezegd ook wanneer het er op aankomt nog zo schetsmatig – dat vele data-structuren een verklaring kunnen vinden.

Dit gebrek aan theoretisch zorgvuldige conceptualisering veroorzaakt vaker problemen met de interpretatie van de op zich heldere

empirische observaties (hoewel het ontbreken van de precieze gebruikte teksten in de bijlagen juist vanwege dit probleem wel jammer is).

Belangrijkste concept in de studie is het concept *situational model* (versus text base en surface code). Dit komt dan ook uitgebreid aan de orde in hoofdstuk 2. Tussen dit drietal (complementaire?) concepten en het begrip text comprehension is een relatie. Maar welke precies, dat blijft ook na lezing van dat hoofdstuk onduidelijk.

Op p. 28 stelt Kamalski dat meestal alleen text comprehension wordt onderzocht en noemt dat te beperkt. Representaties worden gevormd door integratie van tekstuele informatie met al aanwezige kennis, meningen, ervaringen, gevoelens, en zo voort. Op p.45 blijkt dat het ook precies dit is wat zij onder de constructie van een *situational model* verstaat:

they [situation models] are extremely flexible and dynamic representations, constructed by the reader as interplay between text itself and prior knowledge, previous experiences, opinions, feelings, reactions, and so forth.

En dat is dus meer dan understanding and remembering, zoals ze in de voorafgaande zin opmerkt. Is understanding and remembering dan wellicht text comprehension? Dit is van belang aangezien later in de experimenten voorkennis, mogelijk dus een integraal onderdeel van het situation model, als variabele wordt gethematisiseerd. Wat is dan de gemodelleerde relatie van voorkennis tot het situation model? Ook na herhaalde lezing vind ik geen helder antwoord op deze vraag.

Gevolg van haar ruime definitie is volgens Kamalski dat we complementaire zaken als waardering, feeling of knowing en overtuigingseffecten moeten gaan meten als elementen van een inderdaad complex

en multidimensionaal concept: representation of a situation model. Op p. 30 worden echter zonder commentaar drie naar mijn mening aanzienlijk restrictievere definities van situation model geciteerd. En op p. 38 lijkt zij MacNamara et al. gebrek aan interne validiteit te verwijten, wegens gebrek aan interne betrouwbaarheid, en zegt Kamalski:

This problem with the reliability of question asking raises serious concerns about its validity: do these questions actually measure what we intend to measure, namely the situation.

Dit is op zijn minst verbazend aangezien eerder is gesteld dat het situation model complex, multidimensionaal en instabiel is. Als dat zo is dan verwacht men toch niet zomaar een interne validiteit in een complex instrument dat het brede concept beoogt te meten? Het lijkt dan ook dat zij toch een van de meer restrictieve concepten 'situation model' op het oog heeft. Wellicht dat wat wel text comprehension wordt genoemd? Echt duidelijk wordt dit niet.

Ook dit is geenszins het zoeken van spijkers op laag water. Niet alleen speelt de operationalisering van juist dit concept een cruciale rol in alle experimenten, die steeds a priori of post hoc claims hebben over het verwerkingsproces in relatie tot voorkennis, inschatting van de auteursintentie en later ook betrokkenheid. Ook zijn in hoofdstuk 4 twee experimenten specifiek aan de meting van dit – theoretisch nog onduidelijke concept gewijd. Ook daar lijkt het over een meer restrictief concept te gaan, want het handelt niet over het ontwikkelen van een meetbatterij om allerlei aspecten van een complex concept in kaart te brengen zoals meta-begrip, waardering, overtuiging, maar gezocht lijkt te worden naar een instrument dat eerst en vooral lijkt te meten in welke mate voor tekstcoherentie in engere zin noodzakelijke inferenties door de

lezer zijn gemaakt. Niet onverwacht sluit dit hoofdstuk af met de verhullende formulering "the methods tapped the situation model level of representation". De vraag blijft dus onbeantwoord hoe het construct zoals gemeten op de na hoofdstuk 4 geprefereerde manier zich nu eigenlijk verhoudt tot het multidimensionale construct zoals bedoeld uit hoofdstuk 2 en dus blijft de vraag onbeantwoord wat nu eigenlijk – in termen van verwerkingsproces – gemeten is in de experimenten.

Eenzelfde probleem doet zich voor met het cruciale onderscheid tussen informatieve en persuasieve teksten. Ook hier wordt in hoofdstuk 2 veel aandacht besteed maar blijven we eigenlijk met vrijwel lege handen achter. De literatuur wordt netjes behandeld, maar of de onderzoeker nu meent dat het bij dit onderscheid gaat om de auteursintentie, om de lezersperceptie, of om 'objectieve' tekstkenmerken weet ik niet. Gezien het experimentele onderzoek moet het haast wel het laatste zijn. Maar toch, wanneer we bedenken dat Kamalski later persuasieve tekstvarianten construeert, die opponderen met informatieve varianten, waarvan sommige van 'objectieve' markeringen zijn voorzien, waaruit proefpersonen wel of niet de auteursintentie(?) representeren, dan ligt hier toch een groot conceptueel probleem waarvan men had mogen verwachten dat Kamalski er nauwkeuriger op in zou zijn gegaan dan nu gebeurt.

Hier is een samenhang met het onderscheid tussen objectieve en subjectieve markering. Ook over dit onderscheid, in relatie tot de taalhandeling argumenteren en de perlocuties informeren dan wel overtuigen wordt lichtvoetig heengestapt. We moeten het doen met de twee standaardvoorbeelden van een semantische en een pragmatische relatie op p.17, zonder beschouwing over hun relatie tot argumentatie. Of het moet zijn op p.59 waar ten onrechte wordt

gesteld dat objectieve, semantische relaties typisch zijn voor informatieve teksten, en dat ARGUMENT-CLAIM relaties subjectieve relaties zijn. Ook wordt nog een zekere relatie gelegd met het soort markeringen. Zo zou *doordat* typisch zijn voor een objectieve, semantische en dus waarschijnlijk wel informatieve relatie. Dus, *doordat we heel zorgvuldig zijn in het onderzoek naar genetische manipulatie hoeft u geen enkele angst te hebben voor genetisch gemanipuleerd voedsel* is niet persuasief, niet argumentatief, niet subjectief? Ook dit is weer nogal essentieel in een onderzoek waarin juist ook 'impliciete', dat is ongemarkeerde, relaties worden geoponeerd met gemarkeerde. Zeker, Kamalski stelt zelf op p.60:

[I]t is important to stress that these features [subjectieve markeringen en andere 'prototypische' features/pvdh] are not necessary to make a text a persuasive one. Without these features, a text can still be persuasive and have as a goal to influence opinions and behaviors.

Maar aan een opmerking als deze worden verder geen conclusies verbonden omtrent de constructie van het experimentele materiaal en de interpretatie van de experimentele bevindingen. Juist in een studie waarin wordt geclaimd dat markeringen meer doen dan louter het bevorderen van verwerkingsgemak, zou men een diepere reflectie in de theoretische openingshoofdstukken willen zien.

Betekent dit dat Kamalski's studie slecht moet worden genoemd? Geenszins. Als gezegd zijn de experimenten op zichzelf belangwekkend en rijk. De interpretatie laat echter te wensen over omdat de onderzoeker nalaat om juist vanuit haar verrijkte vraagstelling de gebrekkige conceptualisering die in deze onderzoekslijn naar causaliteit in teksten gebruikelijk zijn, fundamenteel aan

de kaak te stellen. Ze voelt kennelijk wel de problemen, maar pakt ze niet aan, ook niet in de slotbeschouwingen van hoofdstuk 8. Daarmee is de conclusie dat de studie veel waardevol materiaal op tafel legt dat naar ik hoop nu aanleiding zal zijn om wel tot zo'n principiële herbezinning op de basisconcepten te komen. Naar mijn mening zal dit vooralsnog niet zozeer moeten gebeuren door meer experimenteel onderzoek, maar veeleer door middel van een fase van ecologisch valide, pragmalinguïstische en communicatief rijk tekstanalytisch onderzoek naar de feitelijke distributie van presentaties van causale relaties.

Paul van den Hoven

Signaleringen

Hogen, Ron van & Rietstap, Everdien (2007). *Basisvaardigheden taal*. Groningen: Wolters-Noordhoff. ISBN 978 90 01 20504 1. Prijs € 27,95 (103 pp.)

Het boek *Basisvaardigheden taal* is een must voor iedere hbo-student, aldus de tekst op de kaft van het boek. Waarom dan wel? Als student moet je veel schrijven. Deze schrijfproducten moeten niet alleen voldoen aan inhoudelijke criteria, maar er worden ook eisen gesteld aan de kwaliteit van het taalgebruik. Zo moet een tekst duidelijk, correct en in een passende stijl geschreven zijn. *Basisvaardigheden taal* behandelt de meest voorkomende en meest storende fouten in het taalgebruik. Aan het boek is een website met oefeningen en toetsen gekoppeld zodat de theorie in de praktijk gebracht kan worden.

De auteurs raden aan om, voordat een begin gemaakt wordt met het boek, eerst de website (www.basisvaardighedentaal.wolters.nl) te bezoeken. Hier kan een toets gemaakt worden die de zwakke plekken in je taalvaardigheid duidelijk maakt. Aan het eind van de toets verschijnt een overzicht met de voor jou relevante hoofdstukken.

Het boek bestaat uit vijf hoofdstukken die onderverdeeld zijn in paragrafen. Iedere paragraaf bevat een aantal subparagrafen, die elk een specifiek probleem bespreken. Ieder hoofdstuk wordt afgesloten met een checklist. Deze checklist bestaat uit concrete vuistregels die in de schrijfp praktijk

toegepast kunnen worden. Daarna wordt de lezer naar de website verwezen om oefeningen te maken. Deze oefeningen stellen de lezer in staat om te beoordelen of hij/zij de theorie ook in de praktijk weet toe te passen. Het boek wordt afgesloten met een gealfabetiseerd overzicht (p. 94-99) van de belangrijkste taaltermen die in het boek gebruikt worden.

Het eerste hoofdstuk heeft als titel: duidelijke en correcte woorden. De onderwerpen die in het hoofdstuk aan bod komen, zijn: een woordkeus die past bij de tekst, een duidelijke woordkeus, een correcte woordkeus, juiste woordvormen en het belang van een grote woordenschat. Bekende fouten die in dit hoofdstuk besproken worden zijn bijvoorbeeld: tautologische en pleonastische formuleringen (p. 20), contaminaties (p. 21-22), foute voorzetselcombinaties (p. 17), het gebruiken van *u* waar *uw* op zijn plaats is (p. 24), en het verwarren van *hen* met *hun* (p. 23).

In hoofdstuk 2 benadrukken de auteurs het belang van een correcte spelling door erop te wijzen *dat je deskundiger en zorgvuldiger overkomt op de lezer als je tekst foutloos geschreven is* (p. 44). In dit hoofdstuk over spelling gaan de auteurs in op afleidingen, samenstellingen, hoofdletters en kleine letters, werkwoorden en woordgeslacht. In dit hoofdstuk wordt onder andere ingegaan op de bekende zorgenkindjes: het koppelteken, de tussen-n en de tussen-s.

In hoofdstuk 3 wordt het woordniveau

losgelaten en wordt er gekeken naar fouten op zinsniveau. De auteurs stellen dat er drie oorzaken zijn aan te wijzen waardoor lange zinnen moeilijker te begrijpen zijn dan korte: er wordt er te veel informatie tegelijk gegeven, de informatie staat niet in de goede volgorde of de informatiestroom wordt te vaak onderbroken (p. 46). Daarna gaan de auteurs in op fouten die vooral in lange zinnen gemaakt worden, zoals congruentiefouten. Na lange zinnen komen ook de korte zinnen aan bod. Als korte zinnen onduidelijk zijn, aldus de auteurs, wordt dat meestal veroorzaakt doordat het verband tussen twee zinnen onduidelijk is. Het gereedschap dat gebruikt kan worden om dit probleem op te lossen zijn verwijswwoorden (wijzers) en verbindingswoorden (binders). Vervolgens worden de fouten besproken die vooral bij korte zinnen gemaakt worden.

In hoofdstuk 4 leert de student hoe *leestekens gebruikt kunnen worden om de samenhang tussen (delen van) zinnen te tonen of een bepaald effect te weeg te brengen* (p. 63). De leestekens worden onderverdeeld in leestekens op woordniveau en leestekens op zinsniveau. Bij elk leesteken wordt besproken in welke situatie het gebruik moet worden.

In het laatste hoofdstuk wordt ingegaan op alinea's. Eerst wordt besproken wanneer een alinea duidelijk is en vervolgens hoe je dat kunt bereiken. Daarna gaan de auteurs in op fouten die veel gemaakt worden in alinea's. Daarna bespreken de auteurs kort alineagroepen, waarvoor zij veelal dezelfde regels hanteren als voor alinea's.

Basisvaardigheden taal is een boek dat bij uitstek geschikt is voor eerstejaars hbo'ers. De auteurs hebben ervoor gekozen om de theoretische achtergrond tot een minimum te beperken, en zich vooral te richten op het geven van voorbeelden van hoe het wel en niet zou moeten. Ook is het boek onmiskenbaar gericht op de praktijk van het schrijven, zowel de tips als de checklist bevatten vuistregels die het duidelijk en

correct schrijven makkelijker maken. De oefeningen en toetsen op de website zijn zeker een toegevoegde waarde. Zij stellen de gebruikers in staat om te bepalen of ze het geleerde ook daadwerkelijk beheersen. Van de stijl waarin het boek geschreven is, moet je houden. Deze is namelijk nogal persoonlijk. Zo *“zie je” dat een komma een groot verschil in betekenis met zich mee kan brengen* (p. 69). En *met verbindingswoorden (binders) en andere structuursignalen “kun je” overal waar dat nodig is laten zien wat de ene zin met de andere te maken heeft* (p. 79).

Of *Basisvaardigheden taal* een must is voor iedere HBO-student weet ik niet. Wat ik wel zeker weet, is dat er met *Basisvaardigheden taal* een toegankelijke en praktische schrijfadviestmethode op de markt is gekomen waar veel studenten baat bij zullen hebben.

Rian Timmers

Bos, J. (red.) (2007) *Discoursanalyse. Communicatie op de werkvloer*. Bussum: Uitgeverij Coutinho. ISBN: 9789046900871. Prijs: € 27,00. (248 pp.)

Discoursanalyse is bedoeld als leerboek voor universitaire studenten die zich willen verdiepen in communicatiemanagement, communicatiestudies of professionele communicatie. Het bestaat uit twaalf hoofdstukken waarin de verschillende auteurs discourses interpreteren in institutionele contexten als arts-patiëntgesprekken en communicatie binnen door de gemeente georganiseerde masterclasses. Dit gebeurt, zoals de titel al aangeeft, aan de hand van de discoursanalyse.

In navolging van Foucault beschouwen de auteurs discours als 'het binnen een sociale gemeenschap erkend geheel van betekenisvolle gesproken en geschreven uitingen, plus de manier waarop die uitingen tot stand

komen, en de manieren waarop ze begrepen worden' (p.16). Discoursanalyse zien ze als de analyse van deze uitingen in hun sociale context met als doel 'stabiele, terugkerende patronen in het gebruik ervan te ontdekken die ons iets kunnen zeggen over de context waarin ze voorkomen' (p.16). De student die aan dit boek begint, moet dus niet schrikken van getranscribeerde gesprekken waarbij er gekeken wordt naar 'discursieve dynamiek' en veranderende 'ik-posities'.

In het eerste hoofdstuk zet Jaap Bos, psycholoog en universitair docent verbonden aan de capaciteitsgroep Algemene Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht, de belangrijkste begrippen over discoursanalyse en communicatie op de werkvloer uiteen. Zo bespreekt hij de termen 'definitiemacht', 'interdiscursiviteit' en 'kritische discoursanalyse'. Hierbij passeren bekende namen als Bakhtin, Bourdieu en Fairclough de revue. Bos gaat in het bijzonder in op de analyse van organisatiediscours op basis van Faircloughs onderscheid tussen discours als tekst, discours als discursieve praktijk en discours als sociale praktijk.

Deze analyseniveaus komen terug in de tien volgende hoofdstukken, waarin verschillende soorten discours worden besproken: collectieve besluitvormingsdiscours (H2), trainingssituatiediscours (H3), jeugdzorggesprekken (H4), arts-patiëntdialogen (H5 & H6), boekingsgesprekken (H7), schools discours (H8), managementvertoegen (H9), overheid-burgerinteractie (H10) en reorganisatiecommunicatie (H11). In het afsluitende hoofdstuk geeft Bos een overzicht van de gepresenteerde resultaten, inzichten en conclusies. Ten slotte bevat het boek een verklarende woordenlijst.

Afgezien van het laatste hoofdstuk, vormt elk hoofdstuk een zelfstandig leesbare tekst waarin een korte theoretische uiteenzetting wordt gevolgd door een casus bestaande uit gespreksfragmenten. In hoofdstuk 6 illustreert de auteur het begrip

conversationele incoherentie bijvoorbeeld aan de hand van een fragment afkomstig uit een huisartsensprekkuur (p.118):

patiënt: maar je wordt er depressief van hè, altijd die hoofdpijn. als ik weer eventjes kon door-doorbreken, dat ik weer eventjes bij kon komen dan eh (snuift)..
arts: zo, nou wat meer zetpillen.....verder wat nog wat valium moest u hebben ja?

De hoofdstukken worden vervolgens afgesloten met vragen over de tekst (als 'Hoe verhouden identiteit en communicatie zich tot elkaar?', p.206) en een opdracht over een getranscribeerd tekstje (als 'Analyseer het onderstaande gesprek aan de hand van de in dit hoofdstuk besproken kloofindicatoren. Is er sprake van een kloof tussen beleidsmakers en burgers of niet?', p.188).

Opvallend is dat de auteurs bij deze opdrachten en in hun hoofdstukken geen eenduidige transcriptnotatie hebben gehanteerd. Zo wordt '(lacht)' enerzijds gebruikt voor situaties waarin het transcript niet zeker is (in H4, H7 & H8), anderzijds voor toevoegingen van de onderzoeker (in H2 & H6) (voor dit laatste wordt overigens ook de notatie '[lacht]' gebruikt in H3 & H10). Concluderend kan dus gesteld worden dat *Discoursanalyse* zowel in positief als in negatief opzicht een duidelijk beeld geeft van de diversiteit binnen de discoursanalyse.

Roosmaryn Pilgram

Korevaart, K., H. Jansen en J. de Jong (red.) (2007). *Het woud van de retorica. Bundel voor Antoine Braet bij zijn afscheid van de Opleiding Nederlandse Taal en cultuur van de Universiteit Leiden*. Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden.

De titel zegt het al, *Het woud van de retorica* kent zo een rijkdom aan flora en fauna, dat men er een betrouwbare gids voor nodig heeft. Voor menig wetenschapper is Antoine Braet de personificatie van deze gids zoals blijkt uit de achttien bijdragen van collega's en studenten aan deze bundel. De manier waarop Braet als een gids fungeert en de vorm waarin dat gebeurt, verschilt per bijdrage en dat leidt tot een diversiteit die de bundel geschikt maakt voor een breed publiek van collega-onderzoekers, studenten en mensen werkzaam in de communicatieve beroepspraktijk. De bijdragen kunnen onafhankelijk van elkaar gelezen worden, maar tezamen bieden ze een overzicht van ontwikkelingen in de onderzoeksgebieden en beroepspraktijk waarin Braet werkt.

Aangezien het een bundel is voor Braet, hebben alle auteurs hun best gedaan een publicatie van hem als uitgangspunt te nemen of door op zijn minst aan te sluiten bij zijn interessegebieden: de retorica, taalbeheersing en de bijbehorende vakdidactiek. Dit leidt ertoe dat enkele bijdragen direct in het verlengde van Braets onderzoek liggen, terwijl de relatie tot de retorica bij enkele andere bijdragen meer geforceerd op de lezer overkomt. Het overzicht van de publicaties van Braet in de periode 1971–2007 is achterin de bundel opgenomen. Daar vindt men onder andere een van de bekendste publicaties van Braet: een retorische analyse van de tekst die de toenmalige fractievoorzitter van het CDA Willem Aantjes uitsprak tijdens een direct uitgezonden persconferentie in 1978.

Precies deze publicatie wordt in twee bijdragen in de bundel aangegrepen als vertrekpunt. Tijdens die toespraak deed Aantjes een uitspraak die door Braet is aangemerkt als een geval van de klassieke stijlfiguur *praeteritio*. Aantjes zei: 'Ik verdiep mij niet in de vraag hoe het nu op dit moment weer aan de orde komt; waarom het nu weer aan de orde komt. Dat zijn vragen die ik niet hoef

te stellen; die ook niet relevant zijn voor de feiten.' Dit specifieke voorbeeld wordt door Annemarie van Velsen & Jaap de Jong gebruikt om het onderwerp van eigen onderzoek te introduceren, namelijk de verleiding om deze stijlfiguur te gebruiken als spreker of schrijver. Dezelfde publicatie wordt door Frans van Eemeren & Peter Houtlosser echter gebruikt om het contrast aan te geven tussen de dialectische-retorische analyse van Willem van Oranjes apologie en Braets zuiver retorische analyse van de apologie van Aantjes.

Met de bijdrage van Rinke Berkenbosch & Willem Koetsenruijter wordt aan de lezer een toevoeging gepresenteerd op Braets publicaties over de leer van *stock issues*. Braet wijst op het didactische doel van de leer van *stock issues*, maar volgens de auteurs is de leer ook goed toepasbaar op buitenschoolse situaties. Vanuit de beroepspraktijk van een tekstbureau, illustreren zij met een case over de inspraakprocedure bij een overheidsvoorstel hoe de *stock issues* bijvoorbeeld hulp boden bij het rubriceren van reacties en vervolgens bij het opstellen van antwoordbrieven.

Naast dit voorbeeld uit de schrijfspraktijk, wordt er ook empirisch getest. In 1985 deed Braet verslag van een empirisch onderzoek naar het oordeel over de aanspreekvorm *je* in zijn boek *Taaldaden* voor de bovenbouw. De conclusie was dat middelbare scholieren het prettig vonden. Met een aangepaste onderzoeksmethode presenteert Frank Jansen anno 2007 in zijn artikel de conclusie dat lezers van directmailbrieven een lichte voorkeur hebben voor *u*.

Een ander soort toevoeging op het werk van Braet komt van zijn opvolger als bijzonder hoogleraar Geschiedenis van de retorica aan de Universiteit van Amsterdam. De bundel was voor Jeroen Bons het moment om een leemte te vullen die Braet en Leeman in 1987 opmerkten, namelijk dat er helaas geen retorisch handboek van de

Griekse redenaar Isocrates van Athene is overgeleverd. Bons laat alsnog zien hoe Isocrates een bijdrage levert aan de retorische compositie van redevoeringen door zijn notie *kairos* centraal te stellen. De redenaar als beeldhouwer en het beeld van de redevoering als standbeeld zijn na het lezen van dit artikel vergelijkingen die beklijven.

In plaats van directe toevoegingen te bieden aan Braets publicaties, zijn er ook een tal van artikelen die de ‘jonge boomsoorten in het woud der retorica plaats geven’, om de woorden van Korrie Korevaart en Annemieke Luijk te volgen. Zij stellen – volgens eigen zeggen met toestemming van Antoine Braet zelf – dat gendergeladenheid in taal en beeld in de media een retorische kwestie is. De retorica is van oudsher gericht op taal, maar de overtuigingskracht van beelden is recentelijk het onderwerp van studie geworden in de zogeheten visuele retoriek. Voor enkele retorici en taalbeheersers zal dit al een stap te ver gaan, maar Frans-Willem Korsten gaat in zijn artikel nog een flinke stap verder door te pleiten voor de retorische werking van een stad.

Een ander aspect dat belicht wordt in de publicatie, is Braets belangstelling voor de moedertaal Nederlands. Op originele wijze komt dit aan bod in de bijdragen van zowel Geert Warnar als Marijke van der Wal. Zo presenteert Warnar namelijk de eerste Nederlandstalige definitie van retorica en met de eerste gedrukte Nederlandse grammatica, haakt Marijke van der Wal ook nog in op Braets belangstelling voor de schoolpraktijk. Bijvoorbeeld door onder andere te kijken naar de elementen van de retorica die ingang hebben gevonden in de Nederlandse grammatica’s.

De veelheid van onderwerpen laat al zien wat een gevarieerde bundel Braet bij zijn afscheid van de Opleiding Nederlandse taal en cultuur van de Universiteit Leiden in ontvangst heeft mogen nemen. Kortom, de manier waarop hij een inspirator was voor

onder andere de auteurs van deze bundel, zo kan de lezer de artikelen ervaren als een hernieuwde inspiratie om het woud van de retorica te ontdekken.

Marijn de Jong

Treebus, Karel F. (2007). *Symbolenwijzer. Een praktische gids voor gedrukte tekens en symbolen.* Amsterdam: Amsterdam University Press. ISBN 978 90 5356 820 0. Prijs € 39,50 (458 p.)

Een enorme liefde en fascinatie voor het vak spreekt uit Treebus’ publicatie de *Symbolenwijzer. Een praktische gids voor gedrukte tekens en symbolen*. In dit beeldwoordenboek geeft de maker – van origine typograaf/boekverzorger – in ruim 400 pagina’s een indrukwekkend overzicht van tekens, symbolen en vreemd schrift. Van prehistorische tekens tot emoticons. Hij voorziet de besproken symbolen niet alleen van een korte uitleg, maar voorziet ze waar mogelijk ook van een verklaring en toelichting, en/of gebruiksvoorschrift. Op deze manier geeft Treebus antwoord op vragen als: Hoe komen we aan het apenstaartje, en wat betekenen de ?1-combinatie in een schaaknotatie en de streepjes in de hexagrammen van de *ITjing*?

De maker bespreekt en toont in 22 hoofdstukken tekens en symbolen die we in ons dagelijks leven – werk of privé – tegen kunnen komen. Om een indruk te geven van het scala aan onderwerpen dat de revue passeert, volgt hier een beknopt chronologisch overzicht van de inhoud van het naslagwerk. Na een korte inleiding staat het tweede hoofdstuk in het teken van taal, schrift en alfabet. Hierin komt niet alleen ons Latijnse alfabet aan bod, maar ook oude Europese schriften en niet-Latijnse schriften als het Hebreeuwse en Arabische schrift. Hoofdstuk 3 bespreekt de Arabische en

Romeinse cijfers. Het vierde hoofdstuk staat in het teken van klank, toon en ritme (onder andere fonetische tekens en muzieknotatie). In hoofdstuk 5 komen signaalsystemen aan bod die in gedrukte vorm voor kunnen komen, zoals internationale morsetekens, brilleschrift en *smileys*. Hoofdstuk 6 staat in het teken van meten, wegen en rekenen. Het zevende hoofdstuk bespreekt elementtekens uit de oudheid en middeleeuwen, alchemistische tekens, Dalton-symbolen, moderne scheikundige symbolen en algemene natuurkundige tekens en symbolen. In hoofdstuk 8 staan tekens en symbolen centraal die gerelateerd zijn aan de aarde, sterren en planeten. Genealogische symbolen, folkloristische tekens en heraldiek staan centraal in het negende hoofdstuk. Hoofdstuk 10 bespreekt tekens en symbolen voor mensen, dieren en gewassen. De drie eropvolgende hoofdstukken zijn welzijngerelateerd: tekens die te maken hebben met gezondheid, ziekte en genezing (hoofdstuk 11), geloof, hoop en liefde (hoofdstuk 12) en geluk en voorspoed, ongeluk en tegenslag (hoofdstuk 13). Hoofdstuk 14 staat in het teken van het weer. De twee hoofdstukken die erop volgen zijn te koppelen aan arbeid: symbolen die te maken hebben met ambacht, techniek en industrie staan weergegeven in hoofdstuk 15 en met zaken doen en bankieren in hoofdstuk 16. In hoofdstuk 17 worden tekens besproken die te maken hebben met lezen (zoals correctietekens voor zetproeven) en kijken en luisteren. Hoofdstuk 18 en 19 gaan respectievelijk over tekens op landkaarten en plattegronden, en reizen en recreëren. Hoofdstuk 20 bespreekt tekens die te maken hebben met de huishouding, milieu en recycling, en veiligheids- en waarschuwingstekens. Het hoofdstuk erna staat in het teken van sport en spel (onder andere schaken en kaartspelen). Hoofdstuk 22 tot slot bespreekt symbolen die te maken hebben met politiek en staat, macht en gezag.

De hoofdstukken zijn helder gerubriceerd en vormgeven. Ook het register achterin zorgt ervoor dat de schat aan visuele lemmata goed ontsloten wordt. Hier is de schat aan ervaring van de maker terug te zien. Veertig jaar lang werkte Karel Treebus voor het Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf – de huidige Sdu Uitgevers. Bij zijn werkgever bracht hij verschillende publicaties uit nauw verbonden zijn met het vak dat hij beoefende, zoals de *Tekstwijzer. Een gids voor het grafisch verwerken van tekst.* (1995, 6^e druk) en de inhoudelijk hierop voortbordurende *Vormwijzer. Een gids bij het vormgeven en produceren van drukwerk.* (1997, 3^e druk), leverde hij bedragen aan onder andere het *Handboek Grafische Communicatie* en *Onze Taal* en was hij jurylid voor de uitverkiezing de Bestverzorgde vijftig boeken en de Plantin-Moretus-prijs.

De *Symbolenwijzer* presenteert duizenden symbolen uit allerlei (vak)gebieden op een overzichtelijke en toegankelijke manier. De maker is erin geslaagd een beeldwoordenboek te maken dat vooral als naslagwerk zal fungeren. Het boek nodigt echter ook uit tot een minder functioneel gebruik. Het is interessant om bekend te raken met de veelheid aan symbolen en tekens die mens heeft voortgebracht, en de achtergronden ervan.

Everdien Rietstap

Abstracts

Volume 30

no.1 2008

Joost Schilperoord

University of Tilburg, The Netherlands

Optimal innovations: rhetorical and cognitive characterisation of a figure of speech

ABSTRACT: Rachel Giora's *optimal innovation hypothesis* is a processing hypothesis concerning the semantic response language users have *viz a viz* a certain type of innovative use of language. Such innovations are judged 'optimal' if they involve a novel response, but at the same time allow for the recovery of some salient meaning from which the novel response originates. An example is the innovative expression *weapons of mass distraction*. It is optimal because it allows a novel response 'distraction' to be linked to the salient response that follows from the fixed expression *weapons of mass destruction* to the effect of construing *weapons of mass destruction is distraction*. This paper is an attempt, first, to explore the linguistic features of the kind of innovations that are subject to the optimal innovation hypothesis. The main outcome concerns the crucial role of fixed expressions in constructing optimal innovations. The second part of the paper explores aspects of processing optimal innovations, especially the question how we can account for the way language users construe the 'double meaning' of such innovations. What renders optimal innovations a special

(and interesting) case of language processing concerns the fact that language users form conceptual structures that are not part of the input.

KEYWORDS: rhetoric, figures of speech, cognitive linguistics, innovative expression

Marleen Kieft and Gert Rijlaarsdam

Instituut voor de lerarenopleiding, University of Amsterdam.

Effect of adapting instruction to students' writing strategies on literary interpretation skill and writing skill. An empirical study?

ABSTRACT: In this article, we propose to link the studies of writing-to-learn and learning-to-write to the theory of Aptitude-Treatment Interaction (ATI). In an experimental study we examined the effects of a course on "Writing about literary stories" consisting of writing tasks adapted to either a planning or a revising writing strategy. We hypothesized that the effects of writing tasks depend on the interaction between students' preferred writing strategy and the type of writing instruction, matching or mismatching students' writing strategy. Our match hypothesis was in the main confirmed for writing-to-learn: results indicated that adapting writing tasks to students' wri-

ting strategies increases their learning in the field of literature. For learning-to-write we found no interaction effects: all students benefited from the course, irrespective of writing strategy or condition.

KEYWORDS: writing skills, literary interpretation, aptitude-treatment interaction

Jan Albert van Laar

University of Groningen and University of Amsterdam, The Netherlands

You can't say that

ABSTRACT: According to the pragma-dialectical approach to argumentation, parties in a discussion manoeuvre strategically between dialectical and rhetorical objectives. A confrontational type of manoeuvring happens when a critic charges an arguer with having advanced a standpoint that might lead to socially unacceptable consequences. In extraordinary circumstances, this way of manoeuvring can be dialectically sound. The exact line between fallacious and legitimate instantiations of this way of manoeuvring will be studied by examining the soundness conditions of this kind of move.

KEYWORDS: standpoint, strategic manoeuvring, confrontation stage, negative consequences

Eveline T. Feteris

University of Amsterdam, The Netherlands

Strategic manoeuvring with unacceptable consequences and the intention of the legislator: manifestations of strategic manoeuvring in the justification of legal decisions

ABSTRACT: The author gives an analysis of the strategic manoeuvring in the justification of legal decisions from a pragma-dialectical perspective by showing how a judge tries to reconcile dialectical and rhetorical aims. On the basis of an analysis and evaluation of the argumentation given by the US Supreme Court in the famous Holy Trinity case, it is shown how in a case in which the judge wants to make an exception to a legal rule for the concrete case tries to meet the dialectical reasonableness norm by seeing to it that the standpoint is defended according to the requirements of the legal burden of proof and how he tries at the same time to be rhetorically convincing for the legal audience by presenting the decision as a choice that is in line with the preferences of the legal audience.

KEYWORDS: legal argumentation, strategic manoeuvring, burden of proof, legal interpretation, critical discussion, rhetorical strategy, precedent, *obiter dictum*

Casper Troost, Frank Jansen and Ted Sanders

University of Utrecht, The Netherlands

Does cognitive economy determine the position of temporal and causal clauses? A corpus investigation of principles behind text production.

ABSTRACT: Language users producing a complex sentence have a linearization problem: the dependent clause can get the initial or final position in a sentence. Which factors determine the choice? This question should be answered in a theory of text production. And an important component of this theory is the principle of cognitive economy. This principle predicts that writers will apply thematic coherence in situations

Abstract

here they have sufficient time and facilities available. In situations where is not the case, writers are expected to use the default strategy of frame structuring. This economy principle is tested here, by presenting the results of a comparative analysis of two text corpora: policy documents and protocols of chat boxes. These two text types differ in the amount of cognitive energy that writers can use during the formulating phase of text production. The results show that the economy principle partly makes the right predictions.

KEYWORDS: Text production, cognitive economy, clause combining, corpus studies, linearization.

Uit de tijdschriften

Tekst[blad] jrg. 13, nrs. 5 en 6

In nummer 5 licht Rijk Willemse toe hoe aanbestedingen van de overheid verlopen en hoe kleinere bedrijven, zoals tekst- en adviesbureaus, zich hierop kunnen voorbereiden. Ter gelegenheid van zijn afscheid van de Universiteit Leiden spreken Margot van Mulken en Felix van de Laar met Toine Braet over het onderwerp van zijn laatste college, 'het verraad van de taalbeheersers': taalbeheersers willen niet langer mensen mondiger maken, maar worden tegenwoordig communicatieprofessional. Roxanne Coelman, Joyce Karreman en Anne Dijkstra laten een proefversie van de nieuwe technologiekrant *Sparks* beoordelen door de doelgroep. De gratis krant moet scholieren enthousiast maken voor het vak techniek. De 60 geïnterviewde jongeren zijn positief, maar verwachten geen grote verandering in de studiekeuze. Evelien Fick en Rita Stiekema geven enkele adviezen voor de formulering van linkteksten om de scannde websitebezoeker zo goed mogelijk te bedienen. Links moeten betekenisvol, informatiedragend en uniek zijn: het moet helder zijn waar de link naartoe leidt, de linktekst moet los van de context te begrijpen zijn en het verschil met andere links moet duidelijk zijn.

In nummer 6 belicht Margriet van Lith het belang van een goede speech in de politiek en de hindernissen, zoals nieuwe media en wantrouwen jegens politici. Van Lith presenteert zeven vuistregels voor het schrijven

van een goede toespraak, bijvoorbeeld 'Besteed véél tijd aan de voorbereiding' en 'Zorg voor een ijzeren structuur'. Op basis van haar afstudeeronderzoek concludeert Brigit van Loggem dat conceptuele kennis cruciaal is bij het uitvoeren van taken op de computer en dat ontwerpers van softwarehandleidingen hierop moeten inspelen. Mensen slaan deze informatie in handleidingen namelijk het liefst over, terwijl uit een cognitieve taakanalyse blijkt dat alleen procedurele kennis niet voldoende is. Evelien Fick en Rita Stiekema behandelen ook in dit nummer links op websites. Ditmaal gaan ze in op *title attributes* (een titel die verschijnt als de muis over de link beweegt), het nut van links als 'Lees verder...' en hoe links een betere positie in de resultaten van zoekmachines als Google kunnen krijgen. Michaël Steehouder en Joyce Karreman doen verslag van de *International Professional Communication Conference* (IPCC) in Seattle in oktober vorig jaar en tekstschrijvers Cathalijne Rodenburg en Pierre Stukker waren aanwezig op de *Plain Language Conference* 2007 in Amsterdam. Die laatste conferentie genereerde veel publiciteit, maar gaf niet het beloofde antwoord op de vraag hoe overheid en bedrijfsleven begrijpelijk moeten communiceren.

Tijdschrift voor Communicatiewetenschap, jrg. 35, nr. 4.

In het themanummer Het Etmaal zijn bijdragen opgenomen van jonge onderzoek-

kers, geselecteerd uit de deelnemers van het congres Het Etmaal van de communicatiewetenschap, dat gehouden werd op 8 en 9 februari 2007 in Brussel. Uit onderzoek van An Kuppens naar media en tweedetaalverwerving blijkt dat jongeren die 6-7 keer per week naar ondertitelde Engelstalige programma's en films kijken, een grotere actieve woordenschat hebben dan jongeren die hier minder naar kijken. Computerspelletjes bleken geen rol te spelen en jongeren die veel Engelstalige muziek luisteren, kenden niet meer woorden, maar wel meer moeilijke woorden. Andreas Schuck en Claes de Vreese doen verslag van hun onderzoek naar de rol van kansframing in het nieuws over de nieuwe Europese Grondwet. Hieruit blijkt dat er meer toekomstige voordelen dan nadelen van de wet werden genoemd en dit tegenstanders mobiliseerde om te gaan stemmen, maar dat dit geen effect had op voorstanders.

Onze Taal jrg. 76 nrs. 10, 11 en 12, en jrg. 77 nr. 1

In nummer 10 bericht Jan Erik Grezel over uitgeverij Eenvoudig Communiceren, die voor 'laaggeletterden', mensen met zeer gebrekkige lees- en schrijfvvaardigheid, onder andere vereenvoudigde versies van boeken van Kader Abdolah, Marjan Berk en Yvonne Kroonenberg op de markt brengt. Berk en Kroonenberg 'hertaalden' hun eigen werk en ondervonden dat dit geen gemakkelijke taak is. In een betoog voor de terugkeer van het leren van ABN op school stelt Jan Stroop dat door buitenlandse invloeden en de vrijheid op school Nederlanders steeds meer afwijken van het 'model' ABN en elkaar alsmaar slechter verstaan en begrijpen. Marc van Oostendorp doet Stroops argumenten echter af als emotioneel en ongefundeerd. Zolang de gevolgen van wel of niet ABN spreken niet zijn onderzocht, lijkt het hem beter om kinderen te onderrichten in 'de wonderen van het spraakorgaan' om ze te leren mensen met

een ander accent echt te verstaan en zelf de gewenste uitspraak aan te nemen. In de serie 'Taal in het werk' staat de gebarentolk centraal. Saskia Ankema spreekt met twee tolken over onder andere de moeilijkheden van het vak en het ontstaan van nieuwe gebaren. Riemer Reinsma bespreekt de oorsprong van twee termen uit de toneelwereld: *toitoitoi* en *monstre sacré*. In de nieuwe rubriek Zong behandelt Guus Middag het taalgebruik in Nederlandstalige liedjes, met ditmaal een interpretatie van 'Fantastig toch' van de Vlaamse Eva de Roovere. In nummer 11 vraagt Matthijs de Winter zich af waarom spelletjes als Lingo en het Groot Dictee, waarin spelling centraal staat, zo populair zijn, terwijl spellingvaardigheid en het belang dat daaraan gehecht wordt, afneemt. Volgens De Winter komt dat door de 'shoutability' van de programma's: de kijkers testen graag hun kennis en, omdat ze thuis in het voordeel zijn, krijgen ze de neiging de kandidaten in de studio de antwoorden toe te roepen. Berthold van Maris geeft een portret van de Antwerpse Cornelis Kiliaan, de grondlegger van het Nederlandse woordenboek, naar aanleiding van diens 400ste sterfdag. Jaap de Jong en Kees van der Zwan interviewen typograaf Karel Treebus over zijn levenswerk de Symbolenwijzer. Zij spreken over het ontstaan en het nut van dit naslagwerk waarin een overzicht wordt gegeven van de betekenis en herkomst van zo'n 20.000 tekens, van alfabetten en morsetekens tot muziek-, astrologische en huishoudelijke tekens. Naar aanleiding van de vierde editie van het 'Groot Dictee der NT2', spreekt Jan Erik Grezel met organisatoren en deelnemers van deze spellingswedstrijd voor buitenlandse cursisten. Het dictee wordt door NT2-docenten in de klas afgenomen en moet het leren van Nederlands stimuleren. Grote struikelblokken zijn vooral nieuwe woorden zoals horizon. Ewoud Sanders legt in de serie 'Bargoens' uit hoe het Jiddische woord mokem ('stad') zich ontwikkelde tot de naam Mokum voor Amsterdam en Ton

den Boom bespreekt in 'Net als in de film' de inburgering van de term 'close encounters' uit de film *Close Encounters of the Third Kind*.

In nummer 12 bespreekt Ton den Boon de opzweepende taal van de populaire website GeenStijl, die zich kenmerkt door grove termen (kleuterneuker voor 'pedofiel'), nieuwe uitdrukkingen (lutser voor 'mislukkeling') en opzettelijke spellingfouten (sgolier, heaumeau). De spottende stijl, die zich steeds meer verspreid op internet, speelt in op de onderbuikgevoelens en creëert volgens Den Boon bovendien een soort community. René van Stipriaan bericht over de introductie van een zoekmachine die het mogelijk maakt te zoeken in de Digitale Bibliotheek van de Nederlandse Letteren (www.dbnl.org). Hij stelt vast dat de zoekmachine, zoals Nicoline van der Sijs in haar proefschrift voorspelde, inderdaad veel tijd bespaart en veel mogelijkheden biedt voor de etymologie. De redactie van *Onze Taal* zet het meest spraakmakende taalnieuws van 2007 op een rij en enkele vooraanstaande taalgebruikers geven hun mening over de hoogte- en dieptepunten op taalgebied van dat jaar. Jaap de Jong spreekt met Frank Westerman, schrijver van literaire non-fictieboeken *El negro en ik* (2005) en *Ararat* (2007), over taalcreativiteit, zintuiglijk schrijven en het belang van de eerste zin. In *Etymologica* behandelt Nicoline van der Sijs enkele woorden, zoals *fiets* en *mail-lot*, die ten onrechte worden beschouwd als eponiemen (woorden die afstammen van een persoonsnaam).

Het eerste nummer van 2008 staat in het teken van begrijpelijke taal. Carel Jansen en Leo Lentz bespreken de ontwikkeling van leesbaarheidsformules en software om de begrijpelijkheid van teksten te bepalen. Zij juichen deze ontwikkeling toe, maar waarschuwen voor valse beloftes van softwareproducenten en benadrukken daarom het belang van kwaliteitscontroles. Frank Jansen bekritiseert de simpele taaladviezen van ac-

tiegroepen, zoals *Plain English Campaign*, die zich inzetten voor eenvoudig taalgebruik en pleit voor cursussen over specifieke tekstsoorten en les in het lezen van ingewikkelde teksten. Jan Renkema vergelijkt enkele originele wetsartikelen met de herschreven tekst uit het recent verschenen *De Grondwet in eenvoudig Nederlands* en de versie uit *De wet in gewoon Nederlands*. Hij concludeert dat 'wetsartikelen niet moeten worden vereenvoudigd, maar worden toegelicht', omdat de begrijpelijkheid van de taal ten koste gaat van de juridische precisie. Naar aanleiding van de roep om een begrijpelijker Troonrede, beschrijft Jaap de Jong de ontwikkeling die het taalgebruik in de toespraak heeft doorlopen. De taal zou nu juist begrijpelijker zijn dan voorheen en verdere vereenvoudiging zou niet passen bij de gelegenheid. In de serie over het Bargoens verklaart Ewoud Sanders dit keer hoe het woord *goochem*, afgeleid van het Hebreeuwse *chochom* voor 'wijs', in de algemene taal is opgenomen. Ton den Boon presenteert tien nieuwe woorden die vorig jaar voor het eerst opdoken, waaronder *bokitoproof*, dat in december de verkiezing 'Het woord van het jaar 2007' won. Jan Erik Grezel spreekt met scholieren en andere betrokkenen over het belang en de beperkingen van de Cito-toets en over de formulering van de vragen. Marc van Oostendorp doet verslag van een debat, georganiseerd door de Nederlandse Taalunie, over de opkomst van het Engels in Nederland en Vlaanderen. Riemer Reinsma onderzoekt de herkomst en betekenis van carnavalsplaatsnamen in Nederland, zoals *Kruikenstad* (Tilburg), *Oeteldonk* (Den Bosch) en *Keiespellersdorp* (Helvoirt). Vaak gaan deze namen terug op spotnamen.

Lotte van Poppel

In Memoriam Peter Houtlosser (1956–2002)

Op 14 februari 2008 is Peter Houtlosser overleden. Peter was al enige tijd ernstig ziek. Voor hij zich vanwege deze ziekte uit deze functie moest terugtrekken, was Peter redacteur boekbesprekingen van het *Tijdschrift voor Taalbeheersing*. Hij was tevens redacteur rubrieken ('Uit de tijdschriften', 'Signaleringen' en 'Bibliografie argumentatietheorie'). Nog belangrijker misschien is dat Peter ook een steunpilaar was van de redactie. De redactie herdenkt Peter met buitengewoon veel waardering en heeft mij gevraagd enige woorden te wijden aan zijn herinnering.

Peter wilde zijn tijd goed besteden. Toen de studie Nederlands hem in de jaren zeventig niet bleek te bieden wat hij ervan verwachtte, besloot hij om iets concreters te gaan doen. Hij werd timmerman bij de decorafdeling van de Nederlandse Opera. Gelukkig keerde hij, toen hij na vijf jaar vond dat hij was uitgetimmerd, in 1983 bij ons terug. Dit keer vond hij wel de aanpak die hem boeide en de docenten die hem konden inspireren. Door zijn niet-aflatende manier van vragen waren die docenten aanvankelijk soms een beetje bang van hem, maar al gauw zagen ze in dat dit persisteren uitsluitend voortkwam uit Peters authentieke wens om, waar het ook over ging, altijd te weten hoe iets precies zit.

Deze honger naar inzicht was – gecombineerd met zijn markante persoonlijkheid – altijd Peters grote kracht, ook buiten het werk. Tijdens zijn studie raakte Peter gefascineerd door de argumentatietheorie. Het lag dan ook voor de hand dat hij AIO werd en een proefschrift ging schrijven. Dat werd *Standpunten in een kritische discussie* (1995), een studie die nog steeds veelvuldig wordt geciteerd. Peter had de smaak van het onderzoek intussen definitief te pakken gekregen. Samen begonnen we een groot onderzoeksproject dat erop gericht was retorische inzichten te integreren in het dialectische kader van de Amsterdamse argumentatietheorie. Peter, die met een paar tussenstappen UD was geworden, betoonde zich een uiterst actief en productief onderzoeker die al snel een grote internationale reputatie wist op te bouwen. Zijn intense manier van discussiëren is onder vakgenoten legendarisch geworden.

Ook onderwijs geven vond Peter heerlijk, vooral in de internationale onderzoeksmaster Rhetoric, Argumentation theory and Philosophy. Het idee dat getalenteerde studenten van overal vandaan naar Amsterdam waren gekomen om zich in de argumentatietheorie te verdiepen sprak hem enorm aan. Hij was er altijd op uit het maximum uit zijn studenten te halen en de studenten vonden hem een fantastische begeleider. Om de beste studenten langer bij zich te kunnen houden, vroeg hij met succes een NWO-subsidie aan voor een onderzoeksprogramma waarin ze een proefschrift konden schrijven. Ook toen hij ziek werd en zich verder uit het onderwijs moest terugtrekken, bleef hij deze AIO's en andere talentvolle studenten begeleiden. Dat heeft hij tot het laatst met volle inzet gedaan.

Peter heeft zijn tijd goed besteed.

Frans van Eemeren

Medewerkers aan dit nummer

E.T. Feteris, universitair hoofddocent leerstoelgroep Taalbeheersing, argumentatietheorie en retorica, UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam

P. van den Hoven, hoogleraar media en cultuurwetenschappen, Universiteit Utrecht, Drift 31, 3512 BR Utrecht

F. Jansen, universitair hoofddocent Taalbeheersing van het Nederlands aan de Universiteit Utrecht. Trans 10, 3512 JK Utrecht, The Netherlands

M. de Jong, docent Taalbeheersing, argumentatietheorie en retorica, UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam

M. Kieft, onderzoeker-adviseur bij Oberon, Postbus 1423, 3500 BK Utrecht

J.A. van Laar, universitair docent Theoretische filosofie, Universiteit van Groningen, Oude Boteringestraat 52, 9712 GL Groningen

H. Mazeland, universitair docent Communicatie- en Informatiewetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen, postbus 716, 9700 AS Groningen

R. Pilgram, promovenda Taalbeheersing, argumentatietheorie en retorica, UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam

L. van Poppel, promovenda Taalbeheersing, argumentatietheorie en retorica, UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam

E. Rietstap, docent Taalbeheersing, argumentatietheorie en retorica, UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam

G. Rijlaarsdam, hoogleraar instituut voor de lerarenopleiding, Spinozastraat 55, 1018 HJ Amsterdam

T. Sanders, hoogleraar Taalbeheersing van het Nederlands aan de Universiteit Utrecht, Trans 10, 3512 JK Utrecht

J. Schilperoord, universitair docent tekstwetenschap, Universiteit van Tilburg, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg

R. Timmers, promovenda afdeling Nederlandse Taal en Cultuur, Centre for Language Studies, RU, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen

C. Troost, docent Nederlands aan scholengemeenschap Heemlanden te Houten.